

Visit

Dwarkadheeshvastu.com

For

FREE Vastu Consultancy, Music, Epics, Devotional Videos
Educational Books, Educational Videos, Wallpapers

All Music is also available in CD format. CD Cover can also be print with your Firm Name

We also provide this whole Music and Data in PENDRIVE and EXTERNAL HARD DISK.

Contact : Ankit Mishra (+91-8010381364, dwarkadheeshvastu@gmail.com)

Tatwik-Pravachan

Marathi

विषय सूची

विषय	पृष्ठ संख्या
१. सार तत्त्व	५
२. मुक्ती सहज आहे	८
३. वास्तविक मोठेपणा	१२
४. संयोगात वियोगाचे दर्शन	१४
५. मुक्तीचे रहस्य	१७
६. जागृतीत सुषुप्ती	१९
७. त्यागाने सुखाची प्राप्ती	२१
८. तत्त्वप्राप्तीत सर्वांची योग्यता आहे.	२५
९. अभिमान सर्वांना दुःख देतो.	२९
१०. सांसारिक सुख दुःखाला कारण आहे.	३१
११. आपला संबंध संसाराशी नाही	३५
१२. भगवत्प्राप्ती सहज आहे	३८
१३. आपले स्वरूप सच्चिदानंद आहे	४२
१४. संपूर्ण दृश्य अदृश्यात जात आहे	४७
१५. संयोगामध्ये वियोगाचा अनुभव	४९
१६. स्वभाव सुधारण्याची आवश्यकता	५४
१७. काय सत्य आहे?	५७
१८. अवगुण नष्ट करण्याचे उपाय	६०
१९. वास्तविक उन्नती कशाने होते?	६६
२०. कामनेच्या त्यागाने शांती	७१
२१. मी शरीर नाही	७६

नष्ट होत आहे. जे दृश्य आहे ते अदृश्य होत आहे. दर्शन अदर्शनात जात आहे. भाव अभावात परिणत होत आहे. हे सार तत्त्व आहे. ही सर्वांच्या अनुभवाची गोष्ट आहे. यामध्ये कोणालाही किंचिन्मात्रही शंका, संदेह नाही. आता जे “आहे” रूपाने दिसत आहे ते “नाही” त जाणारे आहे. शरीर, धन, जमीन घर, कुटुंब, मान, सन्मान, प्रतिष्ठा, पद, अधिकार, योग्यता इत्यादी सर्वचे सर्व “नाही” अर्थात् अभावात जात आहेत. ही गोष्ट तुम्ही लक्ष देऊन ऐका, समजून घ्या आणि मान्य करा—निश्चित सत्य तत्त्व आहे. संसाराला “आहे” अर्थात् राहणारा समजणे ही च चूक आहे.

स्मरण दोन प्रकारचे असते (१) क्रियात्मक जसे नाम-जप करणे इत्यादी आणि (२) ज्ञानात्मक. क्रियात्मक स्मृती निरंतर राहत नसते परंतु ज्ञानात्मक स्मृती निरंतर राहते. एकदा जाणून घेतले की, बस जाणणेच संपले. जाणल्यानंतर मग पुन्हा विस्मृती, चूक होतच नाही. क्रियात्मक स्मृतीत जेव्हा क्रिया होत नाही, तेव्हा चूक होत असते. ज्ञानात्मक स्मृतीचे विस्मरण दुसऱ्या प्रकारचे असते. जसा एक व्यक्ती स्वतः आपणाला ब्राह्मण समजतो. तो दिवसभरातून एक वेळामुद्धा मी ब्राह्मण आहे असे आठवित नाही. जर काम पडले नाही तर महिन्या भरतही आठवण करीत नाही. परंतु आठवण केली नाही तरी अंतःकरणात “मी ब्राह्मण आहे” अशी ज्ञानात्मक स्मृती निरंतर राहते. त्याला कधीही कोणीही विचारले तर तो आपणाला ब्राह्मणच म्हणून सांगेल. या स्मृतीची विस्मृती तेव्हाच मानली जाईल जेव्हा तो आपणाला चुकून वैश्य, क्षत्रिय किंवा हरिजन समजेल. त्याचप्रमाणे जर संसाराला राहणारा सत्य समजले, तर ती चूक आहे. म्हणून ही गोष्ट दृढतापूर्वक मानावी की, संसार निरंतर नाशाकडे जात आहे. मग त्या गोष्टीचे स्मरण राहो अथवा न राहो. मान्य केलेल्या गोष्टी बाबत स्मरण करावे लागत नाही. मानलेल्या गोष्टीची ज्ञानात्मक स्मृती राहते. भगिनी-माता “मी स्त्री आहे” असे मानतात, तर त्यांना ही गोष्ट स्मरणात ठेवावी लागत नाही. पुरुषलोक “मी पुरुष आहे” असे मानतात तर त्यांना त्या गोष्टीचे स्मरण करावे लागत नाही. त्याचप्रमाणे साधूंना “मी साधू आहे” अशी आठवण करावी लागत नाही, माळ घेऊन

याचा कांही जप करावा लागत नाही. एकदा मान्य केले की बस! झाले. लग्न झाल्यानंतर विवाह झाला कींवा नाही असा त्या व्यक्तीला विचार करावाच लागत नाही. त्याच रीतीने संसार प्रत्येक क्षणाला नाशाकडे जात आहे असा आजच दृढनिश्चय करा. हा संसार ज्या रूपात आता दिसत आहे, त्या रूपात तो सदा राहू शकतच नाही.

दुसरी गोष्ट. जो संसार "नाही" तो "आहे" च्या द्वाराच दिसत आहे. जसे एक व्यक्ती बसलेली आहे आणि त्याच्या समोरून वीस-पंचवीस व्यक्ती गेल्या आहेत. त्याला विचारल्यास वीस पंचवीस माणसे येवून गेली असे सांगतो आणि जर तो त्या माणसाबरोबर गेला असता तर मग एवढी माणसे येथून गेली असे कोण सांगितले असते? परंतु तो गेला नाही, तेथेच थांबला आहे, म्हणून तो त्या माणसा विषयी माहिती देऊ शकला आहे. राहिल्याशिवाय गेलेल्याची माहिती कोण देणार? त्याचप्रमाणे परमात्मा राहणारा आहे आणि संसार जाणारा आहे. जर तुम्ही संसार जात आहे ही गोष्ट मान्य केली तर तुमची स्थिती स्वाभाविकच सदा राहणाऱ्या परमात्म्यात होईल, करावी लागणार. नाही संसाराला राहणारा मानाल तर परमात्म्याला विसराल. संसाराला प्रत्येक क्षणाला जात असलेला मानल्याने परमात्म्याचे स्मरण न झाले तरीही तुमची स्थिती वस्तुतः परमात्म्यातच आहे.

संसार जात आहे—ही गोष्ट फार महत्त्वाची आणि मूल्यवान आहे. सिद्धांताची गोष्ट आहे, वेद आणि वेदांताची गोष्ट आहे, महापुरुषांची गोष्ट आहे. परमात्मा राहणारे आहेत आणि संसार जाणारा आहे. तो परमात्मा "आहे" रूपाने सर्वत्र परिपूर्ण आहे. सत्य, त्रेता, द्वापार आणि कली—ही युगे बदलत राहतात, परंतु परमात्मा कधी बदलत नाहीत. ते सदा जसेच्या तसे राहतात. दोनच तत्त्व मुख्य आहेत—संसार नाही आणि परमात्मा आहेत. संसार जाणारा आहे आणि परमात्मा राहणारे आहेत. जर तुम्ही या तत्त्वांना मानले तर जणू काही फार मोठे कार्य पार पडले, तुमचे जीवन सफल झाले. मग तत्त्वज्ञान, भगवत्प्राप्ती, मुक्ती इत्यादी सर्व काही त्याद्वाराच होईल.

संसार निरंतर जात आहे—असे पाहता—पाहता एक स्थिती अशी येईल की, आपल्यासाठी संसाराचा अभाव होऊन जाईल. एक परमात्माच, आहेत आणि संसार नाही—असा अनुभव येईल. संतांनी म्हटले आहे—**यह नहिं यह नहिं यह नहिं होई, ताके परे अगम है सोई।** हेच सार तत्त्व आहे. ही गोष्ट अंतःकरणात ठसवून घ्या. पूर्वीची अवस्था, परिस्थिती, घटना, क्रिया, पदार्थ, साथी इत्यादी यावेळी कुठे आहेत? ही सर्वांच्या अनुभवाची गोष्ट आहे. ज्याप्रमाणे त्या नाहीशा झाल्या त्याचप्रमाणे आताची अवस्था, परिस्थिती, पदार्थ, इत्यादीही नाहीशा होणार. हे तर निरंतर जातच आहेत. संसाराची तर जाण्याची रीती नेहमीसाठी चालूच आहे—

कोई आज गया कोई काल गया कोई जावनहार तैयार खडा।

नहीं कायम कोई मुकाम यहाँ चिरकालसे यही रिवाज रही॥

आरंभापासूनच ही रीत चालत आहे की, संसार एका क्षणासाठीही थांबत नाही हा सर्वांचा अनुभव आहे. या अनुभवाचा आदर करित नाही, हीच चूक आहे. त्यामुळेच वारंवार जन्म—मरण भोगावे लागते. म्हणून संपूर्ण संसार प्रत्येक क्षणाला जात आहे असे आजपासूनच दृढतापूर्वक माना. हेच सार तत्त्व आहे.

—:०:—

२. मुक्ती सहज आहे

एक फारच महत्वाचे आणि श्रेष्ठ तत्त्व आहे. याकडे आपण लक्ष द्याल तर विशेष लाभ होईल. ते तत्त्व हे आहे की, आपण भगवत्प्राप्ती, जीवन्मुक्ती, तत्त्वज्ञान, परमप्रेम, कल्याण, उद्धार इत्यादी जे काही (अत्यंत उच्च तत्त्व) इच्छितो, त्याची प्राप्ती स्वतःसिद्ध आहे. हे तत्त्व फारच मौल्यवान आहे. ही गोष्ट आपण मान्य करा. हे समजावून सांगण्यात मी

व्रतःला असमर्थ समजतो. मानल्याने काय होते? अशी लोकांची धारणा असते. केवळ मानल्याने काय लाभ होणार आहे? म्हणून माझे वचन कतात पण त्याला महत्त्व देत नाहीत.

आता तुम्ही लक्ष द्या. गीतेमध्ये भगवंतांनी सांगितले आहे—“प्रकृतिं रुषं चैव विध्यनादी उभावपि।” (१३।१९) “प्रकृती आणि पुरुष या धांनाही तू अनादी समज” आणि “क्षेत्रज्ञं चापि मां विद्धि सर्वक्षेत्रेषु भारत।” (१३।२), “हे अर्जुन! तू सर्व क्षेत्रांमध्ये क्षेत्रज्ञ अर्थात् जीवात्मासुद्धा लाच जाण.” अभिप्राय असा आहे की, प्रकृती आणि पुरुष दोन्ही म्न्न-भिन्न आहेत—असे समज. तुम्ही पुरुष आहात आणि प्रकृती आपणाहून गळी आहे. तात्पर्य हे निघाले की, तुम्ही ज्याच्यापासून वेगळे अर्थात् मुक्त ङ्ग इच्छिता, त्या प्रकृतीपासून तुम्ही स्वतः मुक्त आहात. तुम्ही केवळ आपल्या इच्छेने प्रकृतीला पकडून ठेवले आहे, तिचा स्वीकार केला आहे. कृतीला पकडल्यानेच दुःख आणि बंधन झाले आहे. ही पकड सोडून ाल तर तुम्ही जसेच्या तसेच (जीवन्मुक्त) आहात.

तुम्ही निरंतर राहणारे आहात आणि प्रकृती निरंतर बदलणारी आहे. ती वाभाविक तुमच्यापासून वेगळी आहे. प्रकृतीने तुम्हाला पकडले नाही तर म्हीच तिला पकडले आहे आणि मी—माझेपणा मान्य केला आहे. मी ङ्झेपणा मान्य करणे हीच चूक आहे. हे जे इंद्रियासह शरीर आहे, हे “मी” ही आणि हा जो संसार आहे, तो “माझा” नाही. एवढीच गोष्ट ानावयाची आहे. दुसरे काहीही करावयाचे नाही. कारण वस्तुतः तत्त्व ासेच आहे. तुम्ही निरंतर राहणारे आणि संसार निरंतर जाणारा आहे—याकडे वळ दृष्टी टाकायची आहे, याशिवाय दुसरे काहीही करावयाचे नाही. हे ारणे—करविणे सर्व काही प्रकृती असलेल्या संसाराच्या राज्यात आहे. ज्या णाला असा विचार होतो की, आपण संसारापासून वेगळे आहोत, त्याच णी मुक्ती आहे.

संसाराशी संबंध मानण्यात संसारापासून सुख घेण्याची इच्छा, हेच ख्य कारण आहे. ही सुख घेण्याची इच्छाच संपूर्ण दुःख, पाप अनर्थ,

दुराचार इत्यादींचे मूळ आहे. जोपर्यंत सांसारिक पदार्थांच्या संग्रह आणि सुखभोगाची इच्छा राहिल, तोपर्यंत मग तुम्ही कितीही श्रवण केले, कितीही वाचन केले, कितीही विद्या हस्तगत केली आणि समजा त्र्यलोक्याचे राज्य तुम्हाला प्राप्त झाले, तरीही दुःख समाप्त होणार नाही—ही गोष्ट निश्चित आहे. संग्रह आणि सुखभोगाची वृत्ती प्रयत्न करण्याने संपुष्टात येणारी नाही. येथे प्रयत्नाचा प्रश्नच उद्भवत नाही. तुम्ही मी माझेपणाची मान्यता केलेली आहे. मानलेली गोष्ट न मानल्यानेच संपुष्टात येते, प्रयत्नाने नाही. लग्न झाल्यानंतर स्त्री पुरुषाला आपला पती मानते, तर यात (पती मानण्यात) कोणता प्रयत्न करावा लागतो? केवळ मानावयाचेच असते दुसरे काहीही करावे लागत नाही. कोणाशीही संबंध जोडण्यात आणि तोडण्यात सर्वजण स्वतंत्र आहेत. वास्तविक आपला संबंध परमात्म्याशी आहे. आपण चुकीने प्रकृतीशी संबंध जोडला आहे. आता त्या मानलेल्या संबंधाचा त्याग करावयाचा आहे. बस एवढेच करावयाचे आहे. परमात्म्याशी आपला संबंध स्वाभाविक आणि वास्तविक आहे आणि प्रकृतीशी आपला अस्वाभाविक आणि खोटा संबंध आहे. अस्वाभाविक आणि खोटा संबंध याचा त्याग करावयाचा आहे. प्रकृतीशी आपला संबंध न मानल्याने त्याचा त्याग होईल. पूर्वी तुम्ही स्वतःला बालक मानीत होता. परंतु आता तुम्ही स्वतःला बालक मानता काय? जशी तुम्ही बालकपणाशी मान्यता केली होती, तशीच आता तुम्ही तरुणपणाशी मान्यता करून घेतली आहे की “मी तरुण आहे” त्याचप्रमाणे “मी रोगी आहे,” “मी निरोगी आहे” असा समज करून घेतला आहे. वृद्धावस्थेची मान्यता केली आणि मग मृत्यूची मान्यता केली. विचार करा की, मान्यता करण्याशिवाय तुम्ही इतर कोणता प्रयत्न केला? जसे तुम्ही पूर्वी स्वःला बालक मानले, तसेच आता स्वतःला बालक न मानता तरुण मानले तर केवळ मान्यताच मान्यता आहे. कोणताही प्रयत्न नाही किंवा कोणताही विचार नाही. एवढी सोपी गोष्ट संसारात दुसरी नाहीच. केवळ संयोगजन्य सुखाच्या इच्छेमुळेच कठीण वाटत आहे. ते संयोगजन्य सुखसुद्धा असे आहे की, ज्यापासून परिणामी दुःखच दुःख

भोगावे लागते. सुखाच्या लालचीने महान् अनर्थ होणारच. हे टाळण्याचे गामर्थ्य ब्रह्मदेवातही नाही. पैसा मिळाला तर सुखी होईल, पदार्थ मिळाले तर सुखी होईल—अशा सर्व आशेतच माणूस गुरफटतो. आजपर्यंत या दार्थापासून कोणालाही पूर्ण सुख मिळाले नाही. मिळू शकतच नाही. गालकपणापासूनच सुखप्राप्तीसाठी प्रयत्न केले जातात. आतापर्यंत तुम्हाला केती सुख प्राप्त झाले? सांगा बरे! पैसाही पुष्कळ जमा केला आहे, विषय भोगले आहेत, थोडा—फार मान—सम्मानही मिळाला आहे—अशाप्रकारे संसाराचा थोडा नमूना तुम्ही आम्ही सर्वांनी पाहिलाच आहे. परंतु तुमची गपासून तृप्ती आतापर्यंत झाली आहे काय? सांगा! यापासून तुम्हाला पूर्ण सुख मिळाले आहे काय? जर तसे मिळाले नसेल तर मग त्या मागे का धाव घेता? कोणती शंका राहिली आहे काय? शिल्लक एवढेच राहिले आहे की, भयंकर दुःख भोगावे लागेल. दुःखाशिवाय दुसरे काहीही प्राप्त होणार नाही. हा काही साधारण खेळ तमाशा नव्हे. संयोगजन्य सुख घेतल्याने गरिणामी दुःख भोगावेच लागते. वास्तविक सुख, आनंद बाहेरून मिळत नसतो तर अंतःकरणात होत असतो. वास्तविक सुखाचा अंत लागत नाही. एकदा का प्राप्त झाले तर पुन्हा त्याचा वियोग होतच नाही. परंतु जोपर्यंत बाहेरचे सुख घेत रहाल, त्याची इच्छा करित रहाल, त्याला महत्त्व द्याल, तोपर्यंत अंतःकरणातले सुख मिळणार नाही. संयोगजन्य सुखाच्या इच्छेला समाप्त करण्याचा उपाय असा आहे—‘दुसऱ्याला सुख कसे मिळेल’ अशी तीव्र इच्छा. दुसऱ्यांचे दुःख कसे समाप्त होईल? अशी अंतःकरणात व्याकुळता निर्माण झाली पाहिजे. मी क्रियेवर विशेष भर देत नाही तर भाव निर्माण करण्यावर भर देत आहे. भाव निर्माण झाला तर चटकन काम होते. भाव निर्माण झाला की, क्रिया आपोआप त्याप्रमाणे होते. संपूर्ण प्राण्यांच्या सुखाचा भाव निर्माण झाल्यास आपल्या स्वतःच्या सुखाची लालुच सुगमतेने समाप्त होईल आणि स्वतःच्या सुखाची लालुच समाप्त झाल्यावर प्राप्त वस्तूंचा (मुक्ती, प्रेम इत्यादी) अनुभव सुगमतापूर्वक होईल.

३. वास्तविक मोठेपणा

एक परमात्माच सत्य आहे, बाकी सर्व असत्य आहे. असत्याचा अर्थ अभाव आहे. जी वस्तू नाही ती असत्य म्हटली जाते. ज्या वस्तूचा अभाव असतो ती वस्तू दिसत नाही पण संसार दिसतो. मग संसार असत्य कसा म्हणावा? वास्तविक असत्य असूनही हा संसार सत्य तत्व परमात्म्यामुळेच सत्य प्रतीत होतो. तात्पर्य हे आहे की, या संसाराची स्वतंत्र सत्ता नाही. जसे आरशात मुख दिसते, तसाच संसार दिसतो. आरशात मुख तर दिसते पण त्थे ते नसतेच. त्याचप्रमाणे संसार दिसतो तर खरा पण वास्तविक पाहिले तर नाहीच. वास्तविक एका परमात्मतत्त्वाचीच सत्ता आहे. परमात्मा अपरिवर्तनशील आहे आणि प्रकृती (संसार) निरंतर परिवर्तनशील आहे. ज्यात निरंतर परिवर्तनरूप क्रिया होत असते, तिला प्रकृती म्हणतात—“**प्रकर्षेण करणं कृतिः।**” संसार तसेच त्याचा अंश शरीर निरंतर बदलणारे आहे आणि परमात्मा आणि त्याचा अंश कधीही बदलणारे नाहीत. न बदलणारा जीव बदलणाऱ्या संसाराचा आश्रय घेतो, त्यापासून सुखाची इच्छा ठेवतो—हीच याची चूक आहे. निरंतर बदलणारा न बदलणाऱ्याला कसा काय कृतकृत्य करील? त्याची साथसुद्धा किती दिवस राहणार आहे? म्हणून संसाराला आपले म्हणणे, त्यापासून लाभ घेण्याची इच्छा ठेवणे, त्याच्यावर विश्वास ठेवणे, त्याचा आश्रय घेणे—ही चूक आहे. या चुकीचीच आपणाला दुरुस्ती प्राप्तवाची आहे. म्हणूनच भगवंतांनी गीतेत म्हटले—“**मामेकं शरणं ज**” “एका मलाच शरण हो”. हे मला मान्य आहे की, संसाराचा दुपयोग तर अवश्य करावा, परंतु त्याला महत्त्व देऊ नये. सांसारिक स्तूंच्या संग्रहामुळे स्वतःला मोठे मानू नका.

आपल्या जवळ जर पैसा जास्त जमा झाला असेल तर माणूस स्वतः—
 १. मोठे समजतो. परंतु वास्तविक पाहिले तर तो मोठा होत नाही तर हानच राहतो. तुम्ही इकडे लक्ष द्या. पैशामुळे माणूस जर मोठा झाला तर वास्तविक तो स्वतः (पैशाविना) लहानच सिद्ध झाला. पैशाचा अभिमानी

व्यक्ती आपल्या स्वतःचा तिरस्कार व अपमान करून तसेच आपणाला लहान करूनच आपल्यात मोठेपणाचा अभिमान करतो. वास्तविक तुम्ही स्वतः निरंतर राहणारे आहात. आणि पैसा, मान, सन्मान, प्रशंसा, निरोगिता, पद, अधिकार, इत्यादी सर्वकाही येणारे जाणारे आहेत. यांच्यामुळे तुम्ही मोठे कसे काय होणार? यांच्या कारणाने तुम्ही मोठेपणाचा अभिमान करणे म्हणजे स्वतःचे पतनच करणे आहे. त्याचप्रमाणे निर्धनता, निंदा, रोग इत्यादी—मुळे स्वतःला लहान समजणेसुद्धा चूक आहे. येणाऱ्या जाणऱ्या वस्तूंच्या संबंधाने कोणी लहान अथवा मोठा होत नाही.

नाशवान् पदार्थांना महत्त्व दिल्याकारणानेच जन्म-मरणरूप बंधन, दुःख, संताप, ज्वलन इत्यादी सर्व काही निर्माण होतात. म्हणून असा योग्य विचार करावा की, मी तर निरंतर राहणारा आहे आणि हे पदार्थ येणारे जाणारे आहेत, म्हणून या पदार्थांच्या येण्या जाण्याचा माझ्यावर काय परिणाम होऊ शकतो ?

तुम्ही पैशाला निर्माण करता, पैसा तुम्हाला निर्माण करीत नाही. तुम्ही पैशाचा उपयोग करता, पैसा तुमचा उपयोग करीत नाही. पैसा तुमच्या अधीन आहे, तुम्ही धनाच्या अधीन नाही. तुम्ही धनाचे मालक आहात, धन तुमचे मालक नाही. या गोष्टी निरंतर लक्षात ठेवा. तुम्ही धनपती बना, धनाचा दास होऊ नका—एवढीच गोष्ट आहे. धनाला महत्त्व दिल्याने आणि धनामुळे स्वतःला मोठे समजल्याने मनुष्य धनाचा दास (धनाचा गुलाम) बनतो. शत्रुमुळेच तो दुःख भोगतो. नाहीतर तुम्हाला दुसरा दुःख देणारा कोण आहे? धनादी पदार्थ तर येणारे जाणारे आहेत, ते तुम्हाला सुखी दुःखी कसे काय करणार? ते तर नदीच्या प्रवाहाप्रमाणे सतत वाहत जात आहेत. समजा तुमची धनवत्ता चाळीस वर्ष राहणारी आहे आणि त्यापैकी एक वर्ष मागे ऱडले तर सांगा तुमची धनवत्ता वाढली की घटली? धनवत्ता तर निरंतर घटत जात आहे आणि चाळीस वर्ष पूर्ण होताच ती समाप्त होईल. परंतु तुम्ही मात्र तसेच तसेच राहता. जेव्हा धन नव्हते, तेव्हाही तुम्ही तेच होता आणि जेव्हा धन मिळाले, तेव्हाही तुम्ही तेच राहिला. तसेच जेव्हा धन समाप्त होईल

तेव्हाही तुम्ही तेच रहाल. संसाराचे पदार्थ मात्र निरंतर वाहत जात आहे ज्या मनुष्यावर या वाहत जाणाऱ्या पदार्थाचा परिणाम होत नाही, तो मु होतो (गीता २।१५). म्हणून विवेकी पुरुष नाशवान पदार्थांमध्ये रमण कर नाही—“न तेषु रमते बुधः” (गीता ५।२२). जो पदार्थांना अस्थिर मानतो, पदार्थांचा गुलाम होत नाही. पदार्थांच्या संबंधाने सुखी अथवा दुःखी होण मनुष्य आपल्या स्थितीपासून खाली घसरतोच, लहान होतोच. येणाऱ जाणाऱ्या पदार्थांचा परिणाम न होणेच वास्तविक मोठेपणा आहे—

न प्रहष्येत्प्रियं प्राप्य नोद्विजेत्प्राप्य चाप्रियम्।
स्थिरबुद्धिरसम्मूढो ब्रह्मविद् ब्रह्मणि स्थितः॥

(गीता ५।२)

“जो पुरुष प्रिय वस्तू प्राप्त झाली असता हर्षित होत नाही आणि अप्रि वस्तू प्राप्त झाली असता उद्विग्न होत नाही, तो स्थिरबुद्धी संशयरहि ब्रह्मवेत्ता पुरुष परब्रह्म परमात्म्यात एकीभावाने नित्य स्थित आहे.”

—:०:—

४. संयोगात वियोगाचे दर्शन

संसारात संयोग आणि वियोग—दोन परिस्थिती आहेत. जसे तुम आणि आम्ही भेटलो तर हा संयोग झाला, तसेच तुम्ही आणि आम्ही वेग झालो तर तो वियोग झाला. हे जे संयोग, वियोग आहेत. या दोन्हीत वियो प्रबल आहे. तात्पर्य हे आहे की, संयोग होईल किंवा नाही हे काही सांगत येत नाही पण वियोग मात्र अवश्य होईल—ही निश्चित गोष्ट आहे. ज्याच वियोग होईल त्याचा पुन्हा संयोग होईल हे काही निश्चित सांगता येत नाहं परंतु ज्याचा संयोग झाला आहे त्याचा वियोग होणार हे मात्र निश्चित आहे यावरून हे सिद्ध होते की, जेवेढे म्हणून संयोग आहेत सर्व वियोगात जा आहेत. प्रत्येक संयोगाचा वियोग होत आहे. ही सर्वांच्या अनुभवाची गोष्ट आहे. आता यात बुद्धिमानी ही आहे की, ज्याचा वियोग अवश्य होणा आहे, त्याच्या वियोगाला आपण आताच या वर्तमानकाळात मान्य करावे

मग मुक्ती, तत्त्वज्ञान, बोध आपोआप होईल. केवढी सरळ सोपी गोष्ट आहे? शरीर, इंद्रिये, मन, बुद्धी, प्राण, मीपणा—या सर्वांचा एके दिवशी वियोग होणार आहे. तुम्ही त्यांच्या वियोगाचा अनुभव वर्तमानकाळातच करून घ्या. प्रत्येक संयोग वियोगात परिणत होतो, म्हणून वास्तविक वियोगच आहे, संयोग नाहीच. संयोगरूपी लाकूड निरंतर वियोगरूपी अग्नीत जळत आहे.

जीवाचा वास्तविक संबंध परमात्म्याशी आहे, ज्याला “योग” म्हणतात. याचा कधी वियोग होत नाही. वास्तविक जीवाचा परमात्म्याशी वियोग कधी झालाच नाही. जीव केवळ परमात्म्याला विमुख होतो. संसाराशी मनुष्याचा संयोग होतो, योग होत नाही. संयोगाचा तर वियोग होतो, परंतु योग सदा राहतो. जसे तुम्ही आम्ही या ठिकाणी दोन महिन्यासाठी आलो आहोत. आतापर्यंत पंधरा—वीस दिवस मागे पडले. तर मग आताही दोन महिने आहेत काय? हे पंधरा—वीस दिवस वियुक्त झाले, तुम्ही आम्ही त्यापासून वेगळे झालो आहोत आणि वेगळे होतच आहोत. एक दिवस असा येईल त्या दिवशी पूर्ण वियोग होईल. त्याचप्रमाणे संपूर्ण पदार्थ, परिस्थिती, अवस्था इत्यादींचा आपल्याशी वियोग होत आहे. कोणता एखादा नवीन संयोग होईल तर त्याचाही वियोग होईल. यामध्ये तुम्हाला काय शंका आहे? सांगा! आपण या वियोगाला च महत्त्व द्यावे, यालाच सत्य समजावे. मग परमात्म्यात आपली आपोआप स्थिती होऊन जाईल. कारण सत्यानेच सत्याचे ठिकाणी स्थिती होत असते. परमात्म्यामध्ये स्थिती असाण्याचेच नाव—मुक्ती आहे.

जे अवश्यभावी आहे अर्थात् जे निश्चित होणार आहे, त्या वियोगाला अगोदरपासूनच स्वीकार करा. तर मग अंतकाळी रडावे लागणार नाही—

मन पछितै है अवसर बीते।

अंतहूँ तोहिं तजैगे पामर। तू न तजै अब ही ते॥

(विनयपत्रिका १९८)

“वर्तमान काळातचवियोगाला स्वीकार करणे “योग” आहे—“तं

विद्याद् दुःखसंयोगवियोगं योगसंज्ञितम्।” (गीता ६। २३) “दुःखरूपी संसाराच्या संयोगाच्या वियोगाचे नाव योग आहे.” संयोगात विषमता राहते. संयोगाशिवाय विषमता येत नाही. संयोगाचा त्याग केल्याने विषमता समाप्त होते आणि योग प्राप्त होतो—“समत्वं योग उच्यते” (गीता २। ४८). मग कोणतेही दुःख राहत नाही, संताप राहत नाही, ज्वलन अथवा चलबिचल ही राहत नाही.

जोपर्यंत संयोग आहे, तोपर्यंत प्रेमाने रहा, दुसऱ्यांची सेवा करा—“**सबसे हिलमिल चालिये, नदी नाव संयोग॥**” जेवढी करता येणे शक्य आहे, तेवढी सेवा करा. मोबदल्यात कोणत्याही पदार्थाची आशा ठेवू नका. ज्याच्यापासून वियोग होणारच आहे तर मग त्याची आशा कराच कशाला? माता, पिता, पत्नी, पुत्र, भाऊ इत्यादी जे काही आहेत त्या सर्वांशीके दिवशी वियोग होणार. त्यांच्याशी उत्तमात उत्तम व्यवहार करा. ते कायम राहतील अशी भावना मनातून काढून टाका. जे मिळालेले आहे ते सर्व जात आहे, तर मग आणखी मिळण्याची आशा कशाला करावी? आणखी मिळेल की नाही हे काही सांगता येत नाही, पण मिळालेले राहणार नाही हे मात्र निश्चित आहे. तर मग त्याच्या मिळण्याची इच्छा करून व्यर्थ आपली बेइज्जत का करून घ्यावी?

हर्ष-शोक, राग-द्वेष इत्यादीसुद्धा राहत नाहीत तर जातच आहेत. हे सर्व विनाशी आहेत आणि जीव अविनाशी आहे—“**ईस्वर अंश जीव अबिनासी।**” विनाशीच्या संग्याचा त्याग करणे मुक्ती आहे आणि अविनाशी—मध्ये स्थित होणे भक्ती आहे. विनाशीचा वियोग होतच आहे. त्या वियोगाला आताच स्वीकार करा. मग मुक्ती आणि भक्ती दोन्हीही स्वतः सिद्ध आहेत.

५. मुक्तीचे रहस्य

आपल्या सर्वांच्या अनुभवाची गोष्ट आहे की, जेव्हा आपणाला गाढ झोप लागते त्यावेळी आपल्याला काहीही आठवत नाही. पैसा, पदार्थ, कुटुंब, जमीन, घर इत्यादी काहीही आठवत नाही. अशा स्थितीत आपल्याला काही दुःख होत असते काय? गाढ झोपेत कोणत्याही प्राणी पदार्थाचा संबंध नसूनही आपणाला दुःख होत नाही उलट सुखच होते. यावरून सिद्ध झाले की, संसाराच्या संबंधाने सुख होत नाही. आता तुम्ही असा विचार करता की, आपल्याला पैसा मिळाला, उच्च पद प्राप्त झाले, मान-सन्मान मिळाला, भोग मिळाले, आराम मिळाला तर आपण सुखी होऊ. विचार करा! जेव्हा गाढ झोपेत कोणत्याही प्राणी पदार्थाचा संबंध राहत नसूनही दुःख होत नाही आणि सुख होते, तेव्हा त्या पदार्थाच्या प्राप्तीने सुख प्राप्त होईल काय? या गोष्टीवर सखोल विचार करा.

जागृतीतील वस्तू स्वप्नात राहत नाही आणि स्वप्नातील वस्तू सुषुप्तीत राहत नाही. तात्पर्य हे आहे की, जागृत आणि स्वप्नातील पदार्थांशिवायही आपण राहतो. यावरून हे सिद्ध झाले की, पदार्थांशिवायही आपण सुखपूर्वक राहू शकतो अर्थात् आपले राहणे पदार्थ, अवस्था इत्यादींच्या आश्रित नाही, म्हणून पदार्थ, वस्तू, व्यक्ती इत्यादीद्वारा आपण सुखी होऊ आणि यांच्याविना आपण दुःखी होऊ—ही गोष्ट चूक सिद्ध झाली.

जागृतीतही आपण अनेक पदार्थांविना राहतो, परंतु सुषुप्तीत तर आपण संपूर्ण पदार्थांविना राहतो आणि तेथे आपणाला शक्ती प्राप्त होते. चांगली गाढ झोप लागली असता स्वास्थ्य चांगले राहते आणि झोपेतून जागे झाल्यावर व्यवहार योग्य होतो. झोपेशिवाय मनुष्याचे जगणे कठीण आहे. झोप घेतल्याशिवाय त्याला चैन पडत नाही. यावरून सिद्ध झाले की, संपूर्ण वस्तूंचा अभाव झाल्याशिवाय आपण राहू शकत नाही. वस्तूंचा अभाव अत्यंत आवश्यक आहे. म्हणून अनुभवाच्या आधारानुसार आपली ही मान्यता चूक सिद्ध झाली की, धन, संपत्ती, कुटुंब इत्यादींच्या प्राप्त

होण्यानेच आपण सुखी होऊ आणि त्यांच्याशिवाय राहू शकणार नाही.

सुषुप्तीत वस्तूशिवायही आपण जगतो. जगच नाही तर सुखीही होतो आणि शरीर, इंद्रिये, मन, बुद्धी सर्वांमध्ये ताजेपणाही येतो. जागृतीत वस्तूशी जेव्हा आपला संबंध येतो, तेव्हा आपली शक्ती क्षीण होते आणि झोपेत वस्तूचा संबंध न राहिल्याने शक्ती संचित होते. वस्तूच्या संबंध-विच्छेदाशिवाय झोपेत आणखी काय होते? जर आपण जागृत अवस्थेतच वस्तूपासून वेगळे राहिलो, त्यांच्याशी आपला संबंध मानला नाही, त्यांचा आश्रय घेतला नाही, तर जीवन्मुक्त होतो. झोपेत तर बेहोशी (अज्ञान) राहते, म्हणून ती अवस्था जीवन्मुक्तीची नाही. संपूर्ण वस्तूशी संबंध-विच्छेद होणे मुक्ती आहे. मुक्तीत जो आनंद आहे तो बंधनात नाही. मुक्तीत वस्तूशी संबंधाचा त्याग झाल्याने आनंद होतो. झोपेत जर वस्तूचे विस्मरण असूनही सुख-शांती मिळते, तर मग जाणून-बुजून त्यांचा संबंध-विच्छेद करण्याने किती तरी सुख-शांती मिळेल.

शरीर आणि संसार एक आहे. हे एकमेकापासून वेगळे होऊ शकत नाहीत. शरीराला संसाराची आणि संसाराला शरीराची आवश्यकता आहे. परंतु आपण स्वतः (आत्मा) शरीरापासून वेगळे आहोत आणि शरीराशिवायही राहतो. शरीर उत्पन्न होण्यापूर्वीही आपण होतो आणि शरीर नष्ट झाल्यावरही राहणार आहोत—ही गोष्ट जरी आपल्याला माहीत नसली, तरीही हे तर जाणतोच की, गाढ झोपेत जेव्हा शरीराची आठवण देखील राहत नाही, तेव्हाही आपण राहतो. आणि सुखी राहतो—शरीराशी संबंध न राहिल्याने शरीर स्वस्थ राहते. संसाराशी संबंध-विच्छेद झाल्यास आपणही स्वस्थ राहू आणि संसारही ठीक राहील. दोघांचे संकट टळून जाईल. शरीरादी पदार्थाची आवश्यकता आणि गुलामी मनातून काढून टाकाल तर फार मोठा आनंद येईल. याचेच नाव जीवन्मुक्ती आहे. शरीर, कुटुंब, धन इत्यादींना सांभाळा परंतु त्यांचे गुलाम होऊ नका. जड वस्तूंची गुलामी करणारा जडापेक्षाही नीच समजला जातो, मग आपण तर चेतन आहोत. जागृती, स्वप्न आणि सुषुप्ती—या तिन्ही अवस्थेहून आपण वेगळे आहोत. या अवस्था बदलत राहतात, पण आपण बदलत नाही.

मापण त्या अवस्थांना जाणणारे आहेत आणि अवस्था जाणण्यात येणाऱ्या आहेत. म्हणून आपण त्यापासून वेगळे आहेत. जसे छप्पराला आपण जाणतो ती, हे छप्पर आहे, तर आपण छप्पराला वेगळे आहेत, हे सिद्ध होते. म्हणून वस्तू, परिस्थिती, अवस्था इत्यादीपासून आपण वेगळे आहेत असा अनुभव गेणेच मुक्ती आहे.

—:०:—

६. जागृतीत सुषुप्ती

एक गोष्ट फार सोपी आहे. ती जर तुम्ही सखोल विचार करून समजून घ्याल, तर तात्काळ तत्त्वामध्ये स्थित व्हाल. ज्याप्रमाणे राजाचा राज्यभराशी संबंध असतो, त्याचप्रमाणे परमरत्मतत्त्वाचा संपूर्ण वस्तू, व्यक्ती, क्रिया इत्यादीशी संबंध आहे. राजाचा संबंध तर केवळ मान्यतेचा असतो, परंतु परमात्म्याचा संबंध वास्तविक आहे. आपणाला परमात्म्याचे जरी विस्मरण झाले तरीही त्यांचा संबंध कधी सुटत नाही. तुम्ही मग युग युगांतरापर्यंत जरी स्मरण ठेवले नाही तरीही त्यांचा संबंध सर्वांशी एकसारखा असतो. तुमची स्थिती जागृती स्वप्न, सुषुप्ती कोणत्याही अवस्थेत असो, तुम्ही योग्य असा अथवा अयोग्य असा, विद्वान असा अथवा अशिक्षित असा, श्रीमंत असा अथवा दरिद्री असा, परमात्म्याचा संबंध सर्व स्थितीत एकसारखा आहे. हे समजून घेण्यासाठी युक्ती सांगतो. तुम्ही पूर्वी बालकपणात होता आताही आहात, पुढे वृद्धावस्थेतही राहणार आहात, ही गोष्ट तुम्हाला मान्य आहे. बालपण, तारुण्य आणि वृद्धावस्था—तिन्हीत भेद असल्याने 'होतो', 'आहे' 'आणि' 'राहिले'—हे तीन भेद झाले, परंतु आपल्या अस्तित्वात काय फरक पडला? भूत, वर्तमान आणि भविष्य, तीन्हीमध्ये आपले अस्तित्त्व (सत्ता) तर एकच राहिले. म्हणून तुम्ही कसेही असा, कसेही रहा, तुमची सत्ता अखंड एकसारखी राहते. तुमचा कधी अभाव होत नाही. ती सत्ताच शरीर, इंद्रिये, मन, बुद्धी इत्यादींना सत्ता, स्फूर्ती देते. ती सत्ता शरीरादींच्या आश्रित राहत नाही. यावरून हे सिद्ध झाले की, तुम्ही नित्य निरंतर "आहे"

मध्ये स्थित असता. जड वस्तू, क्रिया इत्यादींचा संबंध न ठेवता “आहे” शी संबंध ठेवायचा आहे. ही जागृतीत सुषुप्ती आहे.

ती सत्ता मन, बुद्धी, इंद्रिय, शरीर यांच्या क्रियेत अनुस्यूत असते. ती सत्ताच मन, बुद्धी इत्यादींचा प्रकाशक, आधार आहे. त्या सर्व प्रकाशक, सर्वाधारमध्ये आपल्याला स्थित रहावयाचे आहे. ती सत्ता नेहमी जशीच्या तशी राहते. जागृती, स्वप्न, सुषुप्ती, स्थिरता, चंचलता, योग्यता, अयोग्यता, बालपणा, तारुण्य, वृद्धावस्था, विपत्ती, संपत्ती, विद्वत्ता, मूर्खपणा. इत्यादी सर्व तिच्या प्रकाशाने प्रकाशित होतात, वस्तुतः तिच्यात तुमची स्थिती स्वतः सिद्ध आहे. केवळ तिच्याकडे लक्ष, दृष्टी ठेवायची आहे. शरीर. इंद्रिये, मन, बुद्धी, इत्यादीशी संबंध असणे हाच मोह आहे. या मोहाचा नाश झाल्यास स्मृती जागृत होते—“नष्टो मोहः स्मृतिर्लब्धा” (गीता १८।७३). जी गोष्ट पूर्वीपासून होती, तिचे स्मरण येणे तिला स्मृती म्हणतात. एखादे नवीन ज्ञान होण्याला स्मृती म्हणत नाहीत. आता आपणाला काहीही होवो अथवा कोणतीही व्यथा निर्माण होवो, आपल्या सत्तेत काय फरक पडतो? केवळ आपल्या सत्तेकडे दृष्टी ठेवायची आहे, मग त्याच क्षणी जीवन्मुक्ती प्राप्त होते. यामध्ये कोणताही अभ्यास करायचा नाही.

समजा तुम्ही सत्तेकडे दृष्टी ठेवली नाही तरीही ती तशीच्या तशीच राहते. परंतु तुमची दृष्टी तिकडे नसल्याकारणाने तुम्ही तुमची स्थिती क्रिया, पदार्थ, अवस्था इत्यादीमध्ये मानता. भोजन करतेवेळी “मी जेवत आहे”, पाणी पितेवेळी “मी पीत आहे”, जात असताना, “मी जात आहे” इत्यादी सर्व स्थितीमध्ये “आहे” सारखाच राहतो हा “आहे” जसाच्या तसाच राहतो.

खोया कहे सो बावरा पाया कहे सो कूर।

पाया खोया कुछ नहीं ज्यों—का—त्यों भरपूर॥

या “आहे” मध्ये स्थित होताच अखंड समाधी, जागृत सुषुप्ती प्राप्त होते.

७. त्यागाने सुखाची प्राप्ती

ज्याप्रमाणे एखाद्या व्यक्तीचा स्वतःच्या संपूर्ण परिवाराशी संबंध असतो, त्याप्रमाणे परमात्म्याचाही संपूर्ण संसाराशी संबंध आहे. संसारात चांगले असोत अथवा वाईट असोत, श्रेष्ठ असोत अथवा निकृष्ट कसे ही का प्राणी असोत, परमात्म्याचा संबंध सर्वांशी सारखा आहे. भगवंतांनी म्हटले आहे “समोऽहं सर्वभूतेषु” (गीता ९।२९) प्राण्यांशीच नव्हे तर परिस्थिती, अवस्था, घटना, इत्यादीशीसुद्धा सारखा संबंध आहे, आता विचार करा! एखाद्या व्यक्तीत जरी विशेष योग्यता असली तर काय त्याच्याशी परमात्म्याचा विशेष संबंध असतो? नाही. त्याच्यात जी विशेषता प्रगट होत आहे, ती सांसारिक दृष्टीनेच आहे. परमात्म्याचा तर सर्वांशी संबंध सारखाच आहे, त्या संबंधात कधीही कमी अथवा अधिकपणा येत नाही. म्हणून कोणत्याही गुण, योग्यता अथवा विशेषता यामुळे आपण परमात्म्याला प्राप्त करून घेऊ—ही गोष्ट संसाराच्या विशेषता आणि महत्त्वाच्या अनुषंगाने बोलली जाते. जर संसाराला विमुख होऊन पहाल, तर सर्वचे सर्व परमात्म्याला प्राप्त करण्याचे अधिकारी आहेत. सांसारिक दृष्टीने जितकी योग्यता, विलक्षणता, विशेषता आहे, ती संपूर्ण मिळवूनसुद्धा परमात्म्याला विकत घ्याल—असे होत नाही. भगवंतांनी म्हटले आहे—“नाहं वेदैर्न तपसा न दानेन न चेज्यया।” (गीता ११।५३) “मी वेदाने, तपाने, दानाने आणि यज्ञानेसुद्धा पाहिला जाऊ शकत नाही” फार मोठी तपश्चर्या केली तरीसुद्धा भगवान् पकडमध्ये येत नाहीत “न तपोभिरुग्रैः” (गीता ११।४८) तर मग भगवान् कशाने पकडमध्ये येतात? त्यागाने—**त्यागाच्छान्तिरनन्तरम्**” (गीता १२।१२) त्याग करावयाचा असेल, तर पुष्कळ पैसा असेल तेव्हाही त्याग करावयाचा असतो, कमी पैसा असेल तेव्हाही त्याग करावयाचा असतो, अधिक योग्यता असेल तेव्हाही त्याग करावयाचा असतो आणि कमी योग्यता असेल तेव्हाही त्याग करावयाचा असतो. वास्तविक तत्त्व तर फार विलक्षण आहे. ते तत्त्व तर हे आहे की, ज्याप्रमाणे पापांचा त्याग करावयाचा

असतो, त्याचप्रमाणे पुण्याचाही त्याग करावयाचा असतो. ही गोष्ट थोडी विचित्र दिसते, परंतु गुणांचा, योग्यतेचा, पुण्याचा अभिमान तर त्यागावाच लागेल. अभिमानाचा त्यागच तर त्याग आहे, वस्तूच्या त्यागाचे काय महत्त्व आहे? वस्तू तर तुमच्यापासून वेगळी आहेच. संसारातील जेवढ्या योग्यता, परिस्थिती, गुण इत्यादी आहेत, त्या सर्वांच्या त्यागाने तत्त्वाची प्राप्ती होते. तुम्ही योग्यता, परिस्थिती, गुण व्यक्तित्व, सामुग्री इत्यादींना पकडले आहे, त्यामुळेच तत्त्व-प्राप्तीस वेळ लागत आहे. इतकेच नव्हे तर तुम्ही “मी फार त्यागी आहे” असे समजून त्यागालाही पकडून ठेवले आहे. अशा त्यागीपणाचासुद्धा त्याग करावयास हवा, नाही तर परमात्म्याची प्राप्ती होणार नाही. त्याचप्रमाणे “मी फार वैराग्यवान् आहे” अशा वैराग्याचासुद्धा त्याग करावा लागेल, नाहीतर बंधन कायम राहिल. परमात्म्याचा ज्याप्रमाणे वैराग्याशी संबंध आहे त्याचप्रमाणे आसक्तीशीही संबंध आहे. म्हणून ज्याप्रमाणे आसक्तीशी संबंध नसावा त्याचप्रमाणे वैराग्याशीही संबंध नको. जर संपूर्ण वस्तू, अवस्था, घटना, क्रिया, इत्यादीशी परमात्म्याचा संबंध सारखा आहे. तर या सर्वांपासून विमुख व्हावे लागेल या सर्वांपासून विमुख झाल्यास तत्त्वप्राप्ती होईल.

सनमुख	होइ	जीव	मोहि	जबहीं।
जन्म	कोटि	अष	नासहिं	तबहीं॥

(मानस ५।४४।१)

वास्तविक पाहिले तर आपण प्रत्येक दिवशी या सर्वांपासून विमुख होतो. कसे काय? जेव्हा आपण संसाराचे काम करता-करता थकतो, तेव्हा संसारापासून विमुख व्हावे असे मनाला वाटते आणि मग झोप घेतो. त्यामुळे विश्राम मिळतो, शांती मिळते सुख-आराम, मिळतो, ताजे तवानेपणा मिळतो, नीरोगता मिळते. हे सर्व त्यागानेच मिळतात. एवढेच नव्हे तर सांसारिक भोगांचे सुखसुद्धा भोगांच्या त्यागानेच मिळते. परंतु याकडे लक्ष न दिल्यामुळे भोगांपासून सुख मिळालेले दिसते. वास्तविक सुख भोगांच्या संयोगात नाही उलट त्यांच्या वियागाने होते. भोगांच्या संयोगाचा वियोग

ल्याने सुख होते. ज्याप्रमाणे भोजन केल्याने सुख झालेले दिसते, तर स्तविक सुखाचा अनुभव भोजनाचा त्याग करण्याने अर्थात् भोजन ल्यानंतर येतो, जेव्हा तृप्ती होते. भोग भोगल्याने जेव्हा त्यापासून अरुची पन्न होते, तेव्हा सुख होते. सुख होते तेव्हा भोगाविषयी अरुची होते. गोदर काय होते हे माणूस ओळखू शकत नाही. परंतु त्यागाने सुख होते त काही संशय नाही, किंचिन्मात्रसुद्धा संदेह नाही. केवढ्याही उत्कृष्ट मुग्रीचा संयोग होवो, त्याद्वारा परमात्मतत्त्वाची प्राप्ती होऊ शकत नाही. मात्म्याला सर्व जण समानरूपाने प्राप्त करू शकतात, मग तो कोण्याही शाचा, वेशाचा, सांप्रदायाचा, धर्माचा, इत्यादींचा का असेना? केवळ मात्म्याला प्राप्त करण्याची उत्कट इच्छा असली पाहिजे. दुसऱ्या कोणत्याही स्तूची इच्छा नसणे—परमात्मप्राप्ती इच्छिणाऱ्याची हीच आळेख आहे. रंतु परमात्म्याचीही इच्छा करतो आणि दुसऱ्या वस्तूंची ही इच्छा करतो, र ही द्विधा अर्थात द्वन्द्व जोपर्यंत आहे, तोपर्यंत परमात्म्याची प्राप्ती णारनाही. जो निर्द्वन्द्व असतो, तोच सुखाने मुक्त होतो—“निर्द्वन्द्वो हि हाबाहो सुखं बन्धात्प्रमुच्यते॥” (गीता ५।३) इच्छा—द्वेष यापासून उत्पन्न ळेले हे द्वन्द्वच मोह आहे. यामुळेच सर्व अडकलेले आहेत—

इच्छाद्वेषसमुत्थेन द्वन्द्वमोहेन भारत।

सर्वभूतानि सम्मोहं सर्गे यान्ति परंतप॥

(गीता ७।२७)

जे या द्वन्द्वरूपी मोहापासून रहित आहेत, ते दृढ निश्चयपूर्वक भगवंताचे जन करतात—“ते द्वन्द्वमोहनिर्मुक्ता भजन्ते मां दृढव्रताः” (गीता ७।२८)

सांसारिक दृष्टीने अयोग्यतेपेक्षा योग्यता श्रेष्ठ आहे, पापापेक्षा पुण्य णर श्रेष्ठ आहे, परंतु या श्रेष्ठतेमुळे जर कोणी परमात्म्याला विकत घेता येते ङ्णेल तर, असे होत नाही. म्हणून जो अत्यंत अंतःकरणपूर्वक परमात्मप्राप्तीची च्छा करतो, तो आपल्या स्थितीचा त्याग करतो, त्यापासून विमुख होतो. ऩमुख होताच त्याला परमात्मप्राप्ती होते. आपली जी स्थिती आहे, आपले ऩव्यक्तित्व आहे, आपली जी योग्यता—अयोग्यता आहे, त्याला पकडल्यानेच

परमात्मप्राप्तीत बाधा होत आहे. म्हणून त्या सत्य तत्वाला प्राप्त करण्यासाठी कोणीही अनधिकारी अपात्र नाही. केवळ उत्पत्ति-विनाश होणाऱ्या वस्तूंची पकडच त्यामध्ये बाधा आणीत आहे. आपली पकड सुटली की, परमात्मप्राप्ती झालीच समजा.

जेव्हा भूक लागते तेव्हा जेवण गोड लागते—ही गोष्ट निर्विवाद आहे. लक्षात घ्या, पहिला घास घेण्याने जे सुख मिळते, पाच-दहा घास घेतल्यानंतर तेच सुख मिळते काय? जस जसे आपण जेवण करीत जातो, तस तसे भोजनाचे सुख कमी होऊ लागते. शेवटी जेव्हा भूक समाप्त होते, तृप्ती होते, तेव्हा भोजन तुम्हाला सुख देते काय? जेव्हा भूक समाप्त होते, नंतर घास घेऊन पहा, तो घास सुख देतो काय? सुखाचा आरंभ रुचीपासून झाला होता. म्हणून सांसारिक भोग जेव्हा तुम्ही त्यांच्यावाचून दुःखी व्हाल, तेव्हाच ते तुम्हाला सुख देतील, ज्याच्यावाचून तुम्ही दुःखी होत नाही, ते भोग तुम्हाला कधीही सुखी करू शकत नाहीत. तर हा संसार दुःखी असणाऱ्याला सुख देतो आणि सुख देऊन मनुष्याला बंधनात टाकतो. केवळ अमुक पदार्थापासून सुख मिळाले असा भ्रम होतो.

आता अरुचीपासून सुख कसे मिळते—ही गोष्ट समजून घ्या. कोणत्याही भोगाविषयी अरुची झाल्याशिवाय त्या भोगाचा तुम्ही त्याग कराल काय? जेव्हा अरुची होते तेव्हाच भोगाचा त्याग होतो. जोपर्यंत अरुची होत नाही, तोपर्यंत सुख मिळत नाही आणि जोपर्यंत रुची राहते, तोपर्यंत सुख होते. ही गोष्ट तर मी तुम्हाला पूर्वीच सांगितली आहे की, अरुचीपासून सुख होते अथवा सुखापासून अरुची होते. याचे स्पष्टीकरण करणे जरा कठीण आहे, परंतु दोन्ही गोष्टी वास्तविक आहेत. भोग भोगता-भोगता त्यापासून अरुची होतच असते. आता तुम्ही लक्ष करा! अरुचीचा अर्थ आहे—संबंध-विच्छेद. भोगापासून संबंध-विच्छेद होतो त्यावेळी सुख मिळते. संबंध-विच्छेद काय आहे? ही विशेष समजून घेण्याची गोष्ट आहे. संबंध-विच्छेदाचे तात्पर्य असे आहे की, आता पुढे भोग भोगू शकत नाही. अशाप्रकारे भोग भोगण्याच्या शक्तीचा नाश होतो. तर शक्तीचा नाश

माल्यानेच अरुची आणि सुख दोन्ही झाले. जर शक्तीचा नाश झाला नसता तर अरुची कशी उत्पन्न झाली असती? तात्पर्य हे आहे की, ते सुख भोगाने झाले नाही तर शक्तीच्या नाशाने अथवा थकावटीने झाले आहे. खूप लढ्यानंतर जेव्हा आपण बसतो, तेव्हा सुख वाटते. तर ते सुख थकावटीचे आहे. म्हणून भोग भोगाण्याच्या शक्तीच्या नाशालाच सुख म्हटले जाते. ग्राह्य म्हणा अथवा अरुची म्हणा. भोगी मनुष्य भोग्य वस्तूचा तर नाश करतो आणि आपले पतन करतो. विरक्त पुरुष असे करीत नाही. मनुष्य भोगात सुख मानून भोगाचा त्याग करीत नाही, म्हणून भोगाच्या शेवटी होणाऱ्या अरुचीला स्थायी करू शकत नाही आणि त्यागाच्या सुखालाही स्थायी करू शकत नाही. जर त्याला ही गोष्ट समजून येईल की, भोगाच्या संबंध-वेच्छेदातच सुख आहे, तर मग तो भोगात फसणार नाही.

—:०:—

८. तत्त्वप्राप्तीत सर्वाची योग्यता आहे

सत्य तत्त्व सर्वांना सहज प्राप्त आहे, परंतु तिकडे आपली दृष्टी नाही, म्हणून ते अप्राप्त आहे असे दिसत आहे. ज्याप्रमाणे तुम्ही कोणतेही काम करा अथवा करू नका, परंतु तुम्ही स्वतःचा कधी अभाव पाहता काय? मी नाही—असा स्वतःच्या सत्तेच्या अभावाचा अनुभव कोणालाही येत नाही, येऊ शकत नाही. यावरून सिद्ध झाले की, स्वतःचा भाव अर्थात् अस्तित्व नेरंतर राहते. क्रियेमध्ये अंतर होऊ शकते, परंतु आपल्या अस्तित्वात फरक पडत नाही. परंतु मनुष्याची दृष्टी क्रियेकडे राहते स्वतःच्या अस्तित्वाकडे राहत नाही. तो लहान—मोठे, उच्च—नीच, विहित—निषिद्ध इत्यादी कर्म करीत राहतो आणि स्वतःला त्या कर्माचा कर्ता समजत राहतो. परंतु त्याची दृष्टी त्या तत्त्वाकडे जात नाही, ज्या तत्त्वावर कर्ता टिकलेला आहे, कर्त्याचे जे प्रकाशक, आश्रय आणि अधिष्ठान आहे. त्या ज्ञानाचा तसेच प्रकाशरूपी नेर्विकल्प तत्त्वाचा कधीही अभाव होत नाही. म्हणून आपला भाव

(अस्तित्व) निरंतर राहतो हेच आपले स्वरूप आहे, याचे ज्ञानच आपल्या स्वरूपाने ज्ञान आहे. याकडे दृष्टी टाकणेच स्वरूप-बोध आहे.

अगोदर अंतःकरण शुद्ध होईल मग त्याचा अनुभव येईल—ही प्रक्रिया शास्त्रांची आहे आणि फार चांगली आहे. परंतु अंतःकरण शुद्ध झाल्या—शेवाय आपण तत्त्वप्राप्तीचे अधिकारी नाहीत, असे मी मानीत नाही. मनुष्यमात्र केवळ तत्त्वप्राप्तीसाठीच आहे. भगवान् आपल्या स्वतःच्या प्रहेतुकी कृपेने जीवाला मनुष्यशरीर देतात—**कबहुँक करि करुना नर देही। देत ईस बिनु हेतु सनेही॥** (मानस ७। ४४। ३), तर मनुष्य—शरीर प्रदान करताना मुक्तीचा संपूर्ण अधिकारसुद्धा भगवान् प्रदान करतात. मनुष्य शरीर परमात्मप्राप्तीसाठीच मिळालेले आहे. जो परमात्मप्राप्ती करू शकत नाही, अशा जीवाला मनुष्यशरीर प्रदान करण्याएवढे भगवान् निर्बुद्ध आहेत, एखादा शासकीय अधिकारीसुद्धा एखाद्या व्यक्तीची अशा पदावर नेयुक्ती करतो, जे पद प्राप्त करण्याचा तो अधिकारी आहे आणि ते पद याच्या योग्य आहे. मुख्य अध्यापकाच्या पदावर एखाद्या शेळ्या चारविणाऱ्या नगराला नियुक्त केले जात नाही. म्हणून जो मनुष्यायोग्य असणारे काम करू शकत नाही, अशा जीवाला मनुष्यशरीर प्रदान करण्याएवढी भूल गवंताकडून होत नाही, होऊच शकत नाही. जर मनुष्यशरीर मिळाले आहे तर तत्त्वप्राप्तीचा संपूर्ण अधिकारही प्राप्त झाला आहे. आता मनुष्याने स्वतः आपणलाच आपण असमर्थ समजणे ही त्याची चूक आहे. असे हटले जाते की, अशुद्ध अंतःकरणाचा माणूस तत्त्व कसा जाणू शकेल? मी म्हणतो की, अशुद्ध अंतःकरणाचा माणूस अंतःकरणाद्वारा तत्त्व जाणू शकत नाही, परंतु तत्त्व तर अंतःकरणाच्या पलीकडे आहे. आपला स्व (अस्तित्व) अंतःकरणाच्या आश्रित आहे काय? नाही. अंतःकरण तर करण आहे आणि (स्व) स्वतः कर्ता आहे. करण कर्त्याचे अधीन असते. कर्ता अधीन करणाचे अधीन राहत नाही. ज्याच्याकडून आपण काम घेतो, त्या काम करण्याच्या अवजारांचे नाव करण आहे. काम करणाऱ्याचे नाव कर्ता आहे. करणाद्वारा केल्या जाणाऱ्या क्रिया करण्यात तर कर्ता करणाशिवाय

असफल होतो. परंतु करणापेक्षा अतीत तत्त्व अर्थात् आपण आपल्यात (स्व मध्ये) स्थित होण्यात कर्ता असफल कसा होईल? जो अंतःकरणाद्वारा स्व ला जाणू इच्छितो, तो अंतःकरण शुद्ध झाल्यावरच जाणेल, परंतु आपण अंतःकरणाचा संबंध-विच्छेदच करून टाकला, तर त्याला का जाणू शकणार नाही, कारण कर्ता (स्व) करणाच्या (अंतःकरणाच्या) अधीन नाही. करण वेगवेगळे असतात आणि त्यांच्याद्वारा होणाऱ्या क्रियासुद्धा वेगवेगळ्या होतात, परंतु कर्ता एक असतो.

स्व (आपले स्वरूप) सदा निष्क्रिय राहतो. जेव्हा काम समोर येते तेव्हा कर्तृत्वाभिमानामुळे तो त्या कार्याचा कर्ता बनतो. स्वरूपाने तर तो वास्तविक अकर्ताच राहतो. जागृती, स्वप्न आणि सुषुप्ती—तिन्हीही अवस्थेत तो जसाच्या तसा राहतो. त्याकडे लक्ष केंद्रित करणेच स्वरूप बोध आहे.

एका गोष्टी कडे तुम्ही विशेष लक्ष द्या. आपले अंतःकरण शुद्ध होईल, तेव्हा तत्त्व जाणू—ही गोष्ट भविष्यातली आशा आहे. तत्त्व भूत, वर्तमान आणि भविष्य—तिन्हीत आहे आणि तिन्हीहून अतीत आहे. असा कोणता देश, काल, वस्तू, व्यक्ती, अवस्था, परिस्थिती इत्यादी नाही, ज्यात तत्त्व नाही. त्या तत्त्वामध्ये देश, काल, वस्तू इत्यादी काहीही नाही. जर अशी स्थिती आहे तर सांगा, कोणत्या देश, काल, वस्तू परिस्थिती इत्यादीमध्ये आपण त्याला जाणू शकत नाही अथवा प्राप्त करू शकत नाही? आपल्यात ही करण नाही आणि त्याच्यातही करण नाही तर मग त्याला जाणण्याला वेळ लागण्याचे काय कारण आहे? करणाद्वारा तुम्ही त्याला जाणण्याची इच्छा कराल तर करणाची शुद्धी करावी लागेल आणि करणाद्वारा त्याला जाणू शकला असा आजपर्यंत कोणीही झाला नाही.

तत्त्वाला जाणण्याची वेदांताची जी प्रक्रिया आहे, त्यात प्रथम विवेक, वैराग्य, समाधी, षट्संपत्ती आणि मुमुक्षा—ही साधन चतुष्टय संपत्ती संपन्न झाली पाहिजे. त्यानंतर श्रवण, मनन, आणि निदिध्यासन—तीन साधने करावी लागतात. त्यानंतर तत्त्वपदार्थ संशोधन हे साधन करावे लागते. त्यानंतर सबीज समाधी लागते. येथपर्यंत अंतःकरणाचा (प्रकृतीचा) संबंध

आहे. अंतःकरणाचा संपूर्णपणे संबंध-विच्छेद झाल्यास निर्बीज समाधी लागते. जेव्हा निर्बीज समाधी होईल, तेव्हा तत्त्व-साक्षात्कार होईल. ही प्रक्रिया अंतःकरणाद्वारा तत्त्वप्राप्तीसाठी आहे. परंतु मी म्हणतो एवढे सर्व करण्याची आवश्यकता नाही, तत्त्वामध्ये आतासुद्धा ही स्थिती होऊ शकते. केवळ ते तत्त्व प्राप्त करण्याची इच्छा, उत्कंठा यामध्ये कमी आहे, म्हणून वेळ लागत आहे. मी तत्त्वप्राप्तीत कोणालाही अयोग्य मानीत नाही, केवळ ते तत्त्व प्राप्त करण्याच्या इच्छेत कमी आहे असे मानतो. इच्छेत कमी नसेल तर तो तत्त्वाला जाणेल हे निश्चित आहे.

तत्त्व तर नित्य निरंतर जसेच्या तसे आहे. ते तात्काळ जाणले जाऊ शकते. केवळ आपली तिकडे दृष्टी नाही. ही गोष्ट आशा रीतीने समजून घ्या. आपण डोळ्याने सर्व पदार्थ पाहतो, परंतु पदार्थाच्याही अगोदर आपणाला प्रकाश दिसतो. अगोदर प्रकाश दिसतो नंतर पदार्थ दिसतात. कारण प्रकाशाच्या अंतर्गतच सर्व काही दिसते. परंतु लक्ष न राहिल्यामुळे आपली दृष्टी प्रथम प्रकाशाकडे जात नाही—

जो ज्योतियोका ज्योति है, सबसे प्रथम जो भासता।

अव्यय सनातन दिव्य दीपक, सर्व विश्व प्रकाशता।।

ते तत्त्व सर्वात प्रथम दिसते. त्याच्या अंतर्गतच सर्व काही आहे. तोच सर्व करणांना प्रकाशित करतो. त्याच्याद्वाराच सर्व जाणले जाते. म्हणून तुम्हालाकांना माझे निवेदन असे आहे की, तुम्ही स्वतः आपणाला तत्त्व प्राप्तीमध्ये अयोग्य समजू नका. तुम्हालाकात फक्त एकाच गोष्टीची मी उणीव मानतो. ती उणीव ही आहे की, तुमच्यात हे तत्त्व जाणून घेण्याची उत्कट अभिलाषा नाही.

तत्त्वप्राप्तीत भविष्यावर अवलंबून राहण्याची आवश्यकताच नाही जी वस्तू उत्पन्न होणारी, क्रियाजन्य असेल, जी दूर देशात असेल, ज्यामध्ये काही परिवर्तन करावयाचे असेल, त्याच्या प्राप्तीत भविष्याची अपेक्षा आहे. परंतु तत्त्व स्वतः सिद्ध तसेच सर्व देश, काल इत्यादीत परिपूर्ण आहे. ते प्राप्त करण्यासाठी भविष्याची अपेक्षा कशाला करायची? सर्व देश,

काल, वस्तू, अवस्था, परिस्थिती इत्यादीमध्ये तुमची स्वतःसिद्ध सत्ता आहे. ती सत्ता अखंड आहे. त्याचा अनुभव घेण्यासाठी सर्वजण योग्य आहेत, सर्वजण अधिकारी आहेत.

—:०:—

९. अभिमान सर्वांना दुःख देतो

अभिमान कसा सोडून द्यावा? यावर विचार केल्यानंतर असे कळून आले की, मनुष्याने दुसऱ्याशी आपली तुलना करू नये, तर तो अभिमानापासून सुटू शकतो. जेव्हा केव्हा तुम्ही दुसऱ्याबरोबर आपली तुलना कराल तेव्हा अभिमान उत्पन्न झालाच समजा. अभिमान संपूर्ण दुःख आणि पाप यांचे मूळ आहे. एक अभिमान आणि एक कामना हे दोन असे दोष आहेत की, हे जर दोष असतील तर दुसरे कोणतेही दोष बाकी राहत नाहीत किंवा दुसरे कोणतेही पाप बाकी राहत नाही आणि संपूर्ण संसारातून पतन करणारी दुसरी कोणतीही वस्तू बाकी नाही राहत नाही. मी पुष्कळ विचार करून पाहिला आहे की, संपूर्ण दुःख, संताप, ज्वलन, संकट, रडणे, आक्रोश करणे, नरक, तुरुंग इत्यादी जे काही आहे, हे सर्व अभिमान आणि कामना—या दोन्हीपासूनच भोगावे लागतात.

जोपर्यंत अभिमान राहतो, तोपर्यंत स्वभाव बिघडलेला राहतो, सुधरत नाही. तर त्यासाठी काय करावे? केवळ आपल्या स्वतःकडे पहावे, दुसऱ्याकडे पाहूच नये. दुसरा चांगला वागतो अथवा वाईट वागतो, त्याकडे दृष्टी टाकूच नये. दृष्टी टाकाल तर अभिमान उत्पन्न होईलच.

तेरे भावे कछु करो, भलो बुरो संसार।

“नारायण” तू बैठिके, अपनो भवन बुहार॥

जो स्वतःला गुणवान् मानतो, तो दुसऱ्याला दुःख देत असतो. लक्ष द्या! ते असे की, ज्याच्याजवळ ते गुण नाहीत, ते गुण त्याला टोचतील आणि स्वतःजर गुणवान् असेल, दोषी नसेल तर दुसऱ्याला दोष टोचत राहतील

आणि स्वतःला तर टोचतीलच. दुसऱ्याला दुःखापासून वाचविणे आणि स्वतःला अभिमानापासून वाचविणे—या दोन्ही गोष्टी एकच आहेत. कोणत्याही गोष्टीचा अभिमान झाला, तर त्यापासून दुसऱ्याला दुःख होणारच. एक पारमार्थिक सुखच असे आहे की, त्यात मग्न राहिल्यास आपणालाही सुख होईल आणि दुसऱ्यालाही सुख होईल. नाहीतर संसारातील कोणतेही सुख असे नाही, ज्यापासून दुसऱ्याला दुःख होत नाही. म्हणून सुखाचा भोगी दुसऱ्याला दुःख देणारा, दुसऱ्यांचा हिंसकच असतो. जो संसाराचे सुख भोगतो, तो मग आपल्याच धन, विद्या, बल तसेच न्यायपूर्वक शास्त्रविहित भोग इत्यादीने सुख भोगत असेल, तरीही तो दुसऱ्याला दुःख देत असतो. तुम्ही कोणत्याही वस्तूपासून सुख घेता, तर ती वस्तू कोणाची ना कोणाची गेलेली असते, म्हणूनच तुम्हाला सुख मिळाले आहे. कारण हे आहे की, संसाराच्या सर्व अनुकूल वस्तू सीमित आहेत. एखाद्या संत महात्म्याकडूनही दुसऱ्याला दुःख पोहचू शकते, परंतु ते वेगळ्या प्रकारचे असते. त्याचे पारमार्थिक सुख कोणालाही दुःख पोहचवित नाही, परंतु दुसरे आपल्या स्वभावानुसार त्यांना सुखी पाहून दुःखी होतात. म्हणून ते दुःख यांच्या स्वभावामुळे त्यांना होते. त्या दुःखाचे कारण संत—महात्मा बनत नाहीत. जो आपल्या बुद्धीमत्तेने अथवा शहाणपणाने सांसारिक पदार्थ मेळवून त्यापासून सुख भोगतो, तोच दुसऱ्यांना दुःख देतो. पारमार्थिक मुखाने सुखी असलेली व्यक्ती दुसऱ्यांना दुःख देत नाही, परंतु दुसरे दुःख स्वतःहून अनुभवतात. जसे शिवलिंग पूजेसाठी असते पण एखादा त्यावर आपले डोके फोडून घेईल तर त्याला दुसऱ्याने काय करावे? म्हणून सांसारिक सुखाने सुखी असलेली व्यक्तीच दुःख देत असते.

हा मोठा गहन विषय आहे की, दुःख दिल्याशिवाय सुखाचा भोग गेतच नाही. तो सुखभोग कोणाला ना कोणाला पराधीन करतच असतो. सुखभोग केल्याने सुखभोगाच्या सामुग्रीचा नाश आणि आपले पतन होते. आपासून कोणी वाचू शकत नाही. म्हणून कोणत्याही का प्रकाराने होईना सुख भोगणे हा नरकाचा मार्ग आहे.

मूळ तत्त्व मी जे पूर्वी विशद केले आहे, ते लक्षात ठेवा की, संसाराचे सुख सीमित आहे तसेच उत्पन्न आणि नष्ट होणारे आहे. जी वस्तू सीमित आहे, ती सर्वजण इच्छितील तर त्या वस्तूचे तर तुकडे होणारच. जे पारमार्थिक सुख आहे ते असीम आहे, म्हणून त्याचे तुकडे होत नाहीत. ते सर्वांनाही असीमच प्राप्त होते. जसे एखाद्या मातेची दहा बालके असतील तर मातेचे दहा भाग होणार नाहीत. एखादा मुलगा जर म्हणेल की, मातेचा अमुक भाग माझा आहे आणि अमुक भाग दुसऱ्याचा आहे, तो माझा नाही, असे होत नाही. माता तर सर्वांची पूर्णच आहे, कोणाचीही कमी नाही. त्याचप्रमाणे भगवान् पूर्णच आपले आहेत.

कामना संपूर्णपणे समाप्त झाली तर अभिमानही समाप्त होईल आणि जर अभिमान संपूर्णपणे समाप्त होईल तर कामनाही समाप्त होईल. हे समाप्त झाले तर जडते शी (संसाराशी) संबंध विच्छेद होतो आणि संपूर्ण दोष, दुःख समाप्त हातात.

—:०:—

१०. सांसारिक सुख दुःखाला कारण आहे

संयोगजन्य सुख भोगणारी व्यक्ती स्वतः चे आणि संसाराचे दोन्हीचे नुकसान करते. जितके काही संयोगजन्य सुख आहे, ते सर्वच्या सर्व दुःखाला कारण आहे—“ये हि संस्पर्शजा भोगा दुःखयोनय एव ते।” (गीता ५।२२) सुख भोगणारा स्वतःसाठी आणि संसारासाठी सुद्धा दुःखाचे कारण बनतो अर्थात् सर्वांना दुःख देतो, सर्वांची हिंसा करतो. म्हणून संसारापासून सुखभोग हिंसेशिवाय होत नाही. परंतु जो सर्व ठिकाणी परमात्म्याला पाहतो, तो स्वतःची आणि दुसऱ्याची हिंसा करीत नाही.

समं पश्यन्धि सर्वत्र समवस्थितमीश्वरम्।

न हिनस्त्यात्मनात्मानं ततो याति परां गतिम्॥

सर्व ठिकाणी परमात्म्याला पाहणारा एका विशेष आनंदात स्थित असतो. तो आनंदी, हिंसारहित असतो, कारण तो आनंद अथवा सुख आपले स्वरूप आहे.

ईस्वर	अंस	जीव	अबिनासी।
चेतन	अमल	सहज	सुखरासी॥

(मानस ७।११७।१)

सांसारिक सुख भोगणाऱ्या व्यक्तीला पाहून दुसऱ्याच्या मनाला दुःख होते. आपल्याजवळदेखील तसे सुख नसल्याकारणाने दुसऱ्याच्या अतःकरणात ज्वलन उत्पन्न होते, दुःख होते. म्हणून दुसऱ्याच्या दुःखाला कारण बनणारी सुखाची भोगी व्यक्ती हिंसा करणारी झाली. आता एखादा कोणी म्हणेल की, जीवन्मुक्त महात्मा असेल आणि त्याच्याजवळ सांसारिक सुखाची सामुग्रीसुद्धा असेल, तर तीसुद्धा पाहून दुसऱ्याला ज्वलन, दुःख होईल. परंतु वास्तविक महात्मा दुसऱ्यांच्या दुःखाला कारण होत नाही. कारण जीवन्मुक्त महात्मा सांसारिक सुखाचा भोग भोगत नाही. त्याच्या दृष्टीत संपूर्ण सांसारिक सुख दुःखरूपच असते—“दुःखमेव सर्वं विवेकिनः” (योगदर्शन २।१५) म्हणून त्यांच्या दृष्टीमध्ये संसाराचे सुख नाहीच. तो तर आपल्या स्वतःमध्येच स्वसुखाने सुखी असतो. त्याचे सुख परमात्म्याचे असते. जे दुःख भोगत आहेत, त्यांचे स्वरूपसुद्धा सुखरूपच आहे—“चेतन अमल सहज सुखरासी।” परंतु ते आपल्या स्वतःच्या सुखाला विमुख झेऊनच दुःख भोगतात. जर तेही सांसारिक सुखाला विमुख होऊन आपल्या स्वतःच्या सुखमय स्वरूपात स्थित होतील, तर दोघेही सुखी ाहतील. या सुखाची वाटणी होत नाही. एखाद्या महापुरुषाला सांसारिक सुख आणि दुःख यांचा संबंध जरी आला, तरी ते त्याला सुखी अथवा दुःखी करू शकत नाहीत. तो तर समुद्रासारखा शांत आणि पूर्ण असतो.

आपूर्यमाणमचलप्रतिष्ठं समुद्रमापः प्रविशन्ति यद्भत्।

तद्भक्तामा यं प्रविशन्ति सर्वे स शान्तिमाप्नोति न कामकामी॥

(गीता २।७०)

ज्याप्रमाणे सर्व नद्या समुद्राला मिळतात तरीही समुद्र आपल्या मयदितेच स्थित राहतो. त्याचप्रमाणे संसारातील संपूर्ण सुख प्राप्त झाले तरी—ही जीवन्मुक्त महापुरुष आपल्या महिमेत स्थित राहतो, शांत राहतो. परंतु भोगाविषयी कामना करणारा पुरुष कधीही सुखी होऊ शकत नाही. ज्यावेळी भोग अप्राप्त असतात त्यावेळी त्यांच्या अभावामुळे दुःखी होतो आणि ज्यावेळी भोग प्राप्त होतात, त्यावेळी त्याचा अभिमान करून दुःख भोगतो. जसे गजकर्ण झाले असताना खाजवणे आणि आग दोन्ही होत असते, खाजवणे गोड लागते आणि आग नको असते. म्हणूनच सांसारिक भोग प्राप्त झाल्याने जे सुख प्राप्त होते, ती देखील एक प्रकारची व्यथाच आहे. जीवन्मुक्त महात्म्याला कितीही पदार्थ मिळोत, तो शांत राहतो आणि पदार्थ मुळीच उपलब्ध झाले नाहीत, तेव्हाही तो शांत राहतो. त्याची शांती पदार्थांच्या अधीन नसते. तो तर साधन अवस्थेतही सिद्धी—असिद्धीत सम राहतो, तर मग सिद्ध अवस्थेत तर सम राहणारच.

सांसारिक पदार्थांचा संग्रह जवळ असल्यामुळे ज्याला अभिमान होतो, तो हिंसा करित असतो. तसेच ज्याला गुणांविषयी अभिमान आहे, तोही हिंसा करतो. गुण तर येणारे—जाणारे आहेत, त्यांच्या अनुषंगाने अभिमान करतो, तर ज्यांच्या ठिकाणी तसे गुण नाहीत, त्यांच्या मनात जळफळाट उत्पन्न होतो, कारण ते कोणापेक्षाही कमी तर नाहीतच. सर्वचे सर्व परमात्म्याचे अंश आहेत, म्हणून स्वरूपाच्या दृष्टीने सारखे आहेत. येणाऱ्या— जाणाऱ्या पदार्थांपासून स्वतःला सुखी समजणे चूक आहे. जो स्वतःला श्रेष्ठ आणि दुसऱ्याला कनिष्ठ समजून दुसऱ्यांचा तिरस्कार करतो, तो सुद्धा हिंसा करतो, आपल्यात दुसऱ्यांपेक्षा विशेषतेचा अनुभव करणेसुद्धा भोग आहे, त्यामुळे दुसऱ्यांची हिंसा होते. मान—सन्मानाचे सुख भोगणारासुद्धा हिंसा करतो, कारण तो स्वतःला मान सन्मान मिळण्याच्या योग्य समजून अभिमान करतो आणि दुसऱ्यांना अयोग्य समजून त्यांचा तिरस्कार करतो. तो असे समजतो की, जर दुसऱ्याचा सन्मान होईल तर माझ्या मोठेपणाला धक्का बसेल. तसेच काम धंदा न करणारा माणूस आळशीपणाचे सुख भोगतो, तर

त्याला दुसरे लोक म्हणतात की, आम्ही तर कष्ट करून पोट भरतो आणि हा कष्ट न करता आरामाने फुकट खातो, तर हीसुद्धा हिंसा आहे. म्हणून सांसारिक सुख भोगणारी व्यक्ती स्वतःतर दुःख भोगतेच, परंतु दुसऱ्यांनाही दुःखी करीते.

सर्वच भोग दुःखाला कारण आहेत. सांसारिक सुख पूर्वीही नव्हते आणि नंतरही राहणार नाही. स्वतःअविनाशी असूनही अशा नाशवान्. सुखाला वश होणे म्हणजे स्वतःची हत्या करणेच आहे. सुखाची भोगी व्यक्ती कधीही पाप आणि दुःख यापासून आपला बचाव करू शकत नाही. म्हणून जो आपले कल्याण करू इच्छितो, त्याच्यासाठी हे आवश्यक आहे की त्याने कोणत्याही वस्तू, परिस्थिती, व्यक्ती इत्यादीची प्राप्ती झाल्यामुळे प्रसन्नता अथवा सुखाचा अनुभव करू नये. यापासून प्रसन्न होणारी व्यक्ती मुक्त होत नाही. कर्मयोगामध्ये हीच महत्त्वाची गोष्ट आहे. कर्मयोगी सर्व काही कर्तव्यकर्म करतो, परंतु संयोगजन्य सुखाचा भोग घेत नाही. कोणत्याही विषयापासून तो प्रसन्न होत नाही.

त्यागाने सुख मिळते. जो पुरुष विरक्त, त्यागी असतो, त्याला पाहून दुसऱ्याला सुख होते. म्हणून जो संयोगजन्य सुखाचा भोगी नाही, असा त्यागी पुरुष दुसऱ्याला सुख पोहोचवितो आणि संसारावर फार मोठा उपकार करतो. त्यागी महापुरुष संसारावर जितका उपकार करतो, तितका उपकार दुसरा कोणीही करू शकत नाही. त्याच्या दर्शनाने, त्याचा उपदेश श्रवण केल्यानेसुद्धा दुसऱ्यांना सुख होते. असा महापुरुष जर एकांतात बसला असेल, तरीही संसारदुःखाचा नाश करीत असतो. त्याचा भाव संसाराला सुख पोहोचविण्याचा असतो—

सर्वे भवन्तु सुखिनः सर्वे सन्तु निरामयाः।

सर्वे भद्राणि पश्यन्तु मा कश्चिद् दुःखभाग्भवेत्॥

तो आपल्याशी वैर करणाऱ्यालाही सुख पोहोचवितो. ज्याच्या अंतःकरणांमध्ये अभिमान आणि स्वार्थ नाही, ज्याचा भाव दुसऱ्यांना सुख पोहोचविण्याचा असतो, त्याचे भगवंताच्या त्या शक्तीशी ऐक्य होते, जी

संपूर्ण संसाराचे पालन करीत असते. म्हणून भगवंताकडून केला गेलेला उपकार त्याचाच असतो आणि त्याच्याकडून झालेला उपकार भगवंताचाच असतो. म्हणून जो सुखाची इच्छा आणि सुखाचा भोग भोगतो तो स्वतःचे आणि संसाराचे नुकसान करीत असतो आणि जो सांसारिक सुखाचा त्यागी तसेच भगवंताचा प्रेमी भक्त आहे, तो संपूर्ण संसारावर उपकार करतो.

—:०:—

११. आपला संबंध संसाराशी नाही

लोकांची अशी समज झाली आहे की, ज्याप्रमाणे सांसारिक वस्तूंच्या प्राप्तीसाठी प्रयत्न करावा लागतो, त्याचप्रमाणे भगवत्प्राप्तीसाठीही प्रयत्न करावा लागेल. लोकांना अशी शंकाही येते की, प्रयत्न केल्याशिवाय मुक्ती कशी प्राप्त होईल? तात्पर्य ही गोष्ट वास्तविक योग्य रीतीने समजलेली नसते म्हणूनच अशी शंका उत्पन्न होते. तुम्ही लक्षात घ्या की, परमात्मा सर्व देश, काल, वस्तू इत्यादिमध्ये परिपूर्ण आहे. ज्याप्रमाणे सांसारिक वस्तू कर्माद्वारा प्राप्त केली जाते, त्याप्रमाणे परमात्मा प्राप्त केले जात नाहीत. सांसारिक वस्तूंप्रमाणे परमात्म्याला बनवावे अथवा कोटून आणावे लागत नाही. परमात्माही विराजमान आहेत आणि आपणही विद्यमान आहोत.

देस काल दिसि बिदिसिहु माहीं । कहहु सो कहाँ जहाँ प्रभु नाहीं ॥

(मानस १।१८५।३)

आपले शरीर तर कमी जास्त होत आहे, संसारसुद्धा संपूर्ण अदृश्य होत आहे, एक क्षणसुद्धा टिकत नाही. परंतु परमात्मा आणि त्याचा अंश असलेले आपण स्वतः नित्य निरंतर जसेच्या तसे राहतो, म्हणून परमात्म्याला बनवावे लागत नाही आणि आपणालाही बनवावे लागत नाही. तर मग आपल्यासाठी काय करावयाचे राहिले आहे? हे जे नष्ट होत आहे, या संसाराकडे जे आपण आकृष्ट झालो आहोत, याला पकडून ठेवू इच्छित आहोत, कायम ठेवू इच्छित आहोत, बस, हीच चूक आहे. हीच चूक समाप्त

करावयाची आहे. या चुकीमुळेच आपण दुःख भोगत आहोत. जे राहणारे नाही, निरंतर जात आहे, त्याला आपल्याबरोबर ठेवण्याच्या इच्छेलाच दूर करावयाचे आहे, दुसरे काहीही करावयाचे नाही. परमात्माही विद्यमान आहेत, आपण स्वतःही विद्यमान आहोत आणि परमात्म्याशी आपला संबंधही कायम आहे. संसाराशी आपला संबंध नाहीच, केवळ मानलेला आहे. आम्ही राहणारे आणि संसार जाणारा, यामध्ये संबंध आहेच कुठे? तर संसाराशी संबंध आपण मानला आहे आणि ज्याच्याशी आपला कायमचा संबंध आहे त्याला विसरून गेलो, त्याला मानले नाही—हीच चूक झाली आहे. म्हणून एक तर तुम्ही परमात्म्याशी आपला नित्य संबंध असल्याचे स्वीकार करा किंवा संसाराशी आपला संबंध नाही असे स्वीकार करा.

सखोल विचार करून योग्य रीतीने समजून घ्या की, संसाराशी आपला संबंध आहेच कुठे? शरीर, इंद्रिये, मन, बुद्धीशी आपला संबंध कुठे राहतो? हे तर कमी जास्त होत राहतात, यामध्ये परिवर्तन होत राहते. परंतु आपण जसेच्या तसे राहतो, अशा प्रकारचा योग्य रीतीने अनुभव आला नाही तरीही ही गोष्ट दृढ निश्चयाने मानावी की, संसाराशी आपला संबंध नाही. तुम्ही असे म्हणता की, संसाराचा संबंध सुटत नाही पण मी म्हणतो की, संसाराला पकडण्याचे सामर्थ्य कोणामध्येही नाहीच. ही गोष्ट अगदी वास्तविक आहे. बालपणाला तुम्ही केव्हा सोडले? परंतु ते सुटले. सर्व काही आपल्यापासून सुटून जात आहे—ही गोष्ट अगदी वास्तविक आहे. वस्तुस्थितीचा तुम्ही आदर करा. संसाराचा संबंध सुटत नाही अशी जी तुमची भावना आहे, त्या भावनेचा त्याग करा, एवढे काम करा. संसाराचा संबंध कोणताही अभ्यास न करीताही आपोआप सुटत आहे.

आपण कित्येक जन्मापासून संसाराशी संबंध मानला आहे, म्हणून हा संबंध सोडण्यास उशीर लागेल—अशी गोष्ट नाहीच. पर्वताच्या एखाद्या गुहेत लाखो वर्षांपासून अंधार आहे, परंतु आज कोणी एखादा त्याठिकाणी प्रकाश करेल तर अंधार नाहीसा होण्याला किती वर्षे लागतील? प्रकाश झाल्याबरोबर त्याच क्षणी अंधार नाहीसा होतो. त्याचप्रमाणे ज्ञान झाल्यास

खोटा संबंध समाप्त होण्याला वेळ लागत नाही. तुम्ही कृपा करून या विषयाकडे लक्ष द्या. एकांतात विचार करा. जरी समजले नाही तरीही हीच गोष्ट सत्य आहे. भगवान्, शास्त्र, संत, महात्मे, ऋषी-मुनी, अनुभवी महापुरुष सर्वच जण, मनुष्याचा संसाराशी संबंध नाहीच, असे सांगतात. तुम्हीसुद्धा पाहतच आहात की, संबंध राहतच नाही, निरंतर सुटत आहे. परंतु तुम्ही त्याला आदर देत नाही. जर तुम्ही त्याला आदर द्याल तर मानलेला संबंध राहणार नाही.

संसाराशी आपला कोणताही संबंध नाही— ही गोष्ट वास्तविक सत्य असूनही तुमच्या पकडमध्ये यामुळे येत नाही की, तुम्ही या विषयावर मन, बुद्धीद्वारा विचार करत असता आणि मन-बुद्धीच्या पलीकडे असलेला जो स्व आहे, तेथपर्यंत तुम्ही पोहोचत नाही. ही फार मोठी चूक आहे. तुम्ही स्वतः कोण आहात? तुम्ही जे बालपणात होता, तेच तुम्ही आताही आहात. म्हणून तर बालपण इत्यादी अवस्था बदलल्या, परंतु तुम्ही स्वतः बदलले नाहीत. तुमचे अस्तित्व जसेच्या तसे राहिले. म्हणून तुमचे जे अस्तित्व आहे, त्याच्याशी संसाराचा संबंध नाही. ज्या मन-बुद्धीद्वारा तुम्ही विचार करता ते सुद्धा नष्ट होणारे आहेत, वियुक्त होणारे आहेत. वियुक्त होणारी वस्तू, वियुक्त होणाऱ्या वस्तूला कशी थांबवू शकेल? दोन्ही ही एकाच धातूपासून बनलेले आहेत, एकाच प्रकृतीचे आहेत. बदलणाऱ्याबरोबर न बदलणाऱ्याला मिसळू नका, एवढीच गोष्ट आहे. ज्याप्रमाणे बाल्यावस्था निघून गेली, तशी युवावस्था आणि वृद्धावस्थामुद्धा निघून जाईल, परंतु तुमचे अस्तित्व कायम राहील. म्हणून बदलणाऱ्याशी माझा संबंध नाहीच—असे तुम्ही याच क्षणी स्वीकार करा. यामध्ये वेळ करण्याचे काहीच कारण नाही.

तुम्ही हे पाहू नका की, संसाराचा संबंध सोडल्याने इंद्रियांमध्ये एखादी विलक्षणता आली किंवा नाही. शेतकरी लोक जमीनीची मशागत करून पेरणी झाली की, शेती झाली असे म्हणतात, परंतु वास्तविक शेतीतून होणाऱ्या उत्पादनाला आणखी काही काळ लागणार आहे. परंतु शेती झालीच यात मात्र आता काहीही संशय नाही. म्हणून तर तुम्ही संसाराशी

माझा काहीच संबंध नाही अशी स्वीकृती केली की, जणू काही शेती झाली. आता मन-बुद्धीवर याचा काय परिणाम झाला—हे पाहू नका. परिणाम न दिसण्याचे कारण हे आहे की, तुम्ही त्या परिणामाला मन, बुद्धी, इंद्रियानेच पाहू इच्छिता आणि मन, बुद्धी, इंद्रियामध्येच पाहू इच्छिता. मी तुम्हाला सांगतो की, तुम्ही त्याकडे लक्ष देऊ नका. जो निरंतर राहणारा आहे त्याकडे दृष्टी वळवा. केवढी सोपी गोष्ट आहे, केवढी श्रेष्ठ गोष्ट आहे, यासाठी कोणताही अभ्यास करावा लागत नाही. सोपेपणा—कठीणपणा, चांगले—वाईट सर्व काही मन, बुद्धी, इंद्रियामध्ये आहे, जे परिवर्तनशील आहेत. याहून वेगळे जे परिवर्तनशील नाही, ते तर जसेच्या तसे आहे. म्हणून मन-बुद्धी इत्यादींच्या लक्षणांना मुळीच पाहू नका. आपल्यात अर्थात् स्वरूपात बदल कधी होतच नाही. बदलणाऱ्याकडे पाहू नका, त्याची पर्वा करू नका. निरंतर राहणाऱ्या आपल्या स्वरूपाला पहा. मग मुक्ती स्वतःसिद्ध आहे.

—:०:—

१२. भगवत्प्राप्ती सहज आहे

आपण करू तरच काम होईल—असा एक क्रियेचा विषय असतो. शेती करू तेव्हा होईल, व्यापार करू तेव्हा होईल, नोकरी करू तेव्हा होईल—अशा प्रकारे एक धारणा असते की, प्रत्येक काम करण्यानेच होईल. त्याचप्रमाणे भगवत्प्राप्तीही करण्यानेच होईल आणि भगवत्प्राप्तीसाठी जेवढा काळ, सामर्थ्य, बुद्धी खर्च करू, जेवढा अभ्यास करू, तितकेच आपण भगवंताजवळ पोहचू आणि असे करत करत त्याला प्राप्त करू—अशी धारणा राहते. तर यामध्ये एक मार्मिक गोष्ट जाणण्याची आवश्यकता आहे. ती ही आहे की, परमात्मा पूर्वीपासूनच विद्यमान आहेत. आपण देखील त्या परमात्म्याच्या जवळ आहोत. परमात्मा दूर आहेत, म्हणून हळू अथवा वेगाने मार्ग क्रमण करून तेथे पोहचू, परिश्रमही होतील, चालावेही लागेल, काळदेखील लागेलच—अशी गोष्ट नाही. जेथे आपण परमात्मप्राप्ती करू इच्छितो

आणि जेथे आपण आपली स्थिती स्वीकार करतो, तेथेच परमात्मा पूर्णरूपाने विद्यमान् आहेत.

परमात्म्याला मिळविण्याचा अधिकार दुसऱ्यांचा आहे, ते दुसऱ्या एखाद्याच्या ताब्यात आहेत, त्यांच्यापासून सोडवून घेऊ तेव्हा आपले कार्य होईल. त्यांची तुम्हाला आवश्यकता वाटेल तेव्हा ते तुम्हाला काही अंशाने कृतकृत्य करतील आणि त्यांची प्राप्ती होईल—अशी गोष्ट मुळीच नाही. परमात्मा कोणाच्याही अधिकारात नाहीत, त्यांच्यावर कोणाचेही अधिपत्य नाही, ते कोण्या ठिकाणी बंद नाहीत, ते एखाद्या ज्ञान इत्यादीने बांधले गेले नाहीत. ते पूर्णपणे खुले आहेत. त्यांच्यावर आपला पूर्ण हक्क सांगू शकतो. कारण आपण त्यांचेच अंश आहोत—“ममैवांशो जीवलोके” (गीता १५। ७) **ईस्वर अंस जीव अबिनासी**” (मानस ७।११७।१). जसा बालक असतो, त्याला आपल्या मातेच्या मांडीवर बसण्यासाठी काही नवीन उद्योग करावा लागतो काय? कोणता अभ्यास करावा लागतो? त्याला शुद्ध होऊन जावे लागते काय? त्याला काय विद्वान, बलवान्, धनवान्, बननू जावे लागते? ती तर माता आहे, जसाच्या तसाच मातेजवळ जाऊ शकतो. भगवान् तर त्या मातेपेक्षाही विशेष रीतीने आपल्याजवळ आणि आपले आहेत. कारण माता तर एका जन्माची असते आणि भगवान् तर आपले नेहमीचे आहेत. भगवान् तर कायमचे आपले माता, पिता, भाऊ, संबंधी, कुटुंबी आहेत. आपल्या अतीजवळ जर कोणती वस्तू असेल तर ते भगवान्च आहेत. ते शरीरापेक्षाही अधिक जवळ आहेत, कारण शरीर तर परिवर्तनशील असल्याने आपल्यापासून वेगळे आहे. शरीराची संसाराशी एकता आहे आणि आपली भगवंताशी एकता आहे. म्हणून त्यांच्या प्राप्तीसाठी समय, बुद्धी, बल खर्च करावे लागेल—असे नाही. केवळ भ्रामची तिकडे दृष्टी नाही. आपली दृष्टी केवळ नाशवान् पदार्थाकडे आहे. नाशवान् पदार्थातही परमात्मा जसेच्या तसे परिपूर्ण आहेत, परंतु तिकडे दृष्टी नसल्यामुळे ते दिसत नाहीत. नाशवान् पदार्थ दिसतात. जसे आपण गाडीत बसून जात आहोत. एखाद्या स्टेशनवर गाडी थांबली. अधिक वेळ

थांबली, कारण समोरून दुसरी गाडी येत होती. समोरून गाडी आली आणि दुसऱ्या लाईन वर उभी राहिली. आपण त्या गाडीकडे पाहतो. ती गाडी ज्यावेळी चालू लागते त्यावेळी असे वाटते की, आपली गाडी चालू झाली आहे, परंतु आपली गाडी जशीच्या तशी उभी असते. जेव्हा आपण स्टेशनकडे पाहतो तेव्हा याचा पत्ता आपल्याला लागतो. अशाचप्रकारे जाणाऱ्या संसाराला न पाहता स्थिर राहणाऱ्या परमात्म्याला पहावे. तर तो परमात्मा कोटून आला नाही आणि कुठे गेला नाही, तो तर जसाच्या तसाच आहे. जाणारा तर संसार आहे.

सांसारिक वस्तूची प्राप्ती काही काळानंतर होते, कारण ती आपले जवळ नसते. म्हणून एक तर आपल्याला त्या वस्तूजवळ जावे लागेल, नाहीतर तिला आपल्याजवळ आणावे लागेल, त्यामध्ये परिवर्तन करावे लागेल अथवा ती वस्तू उत्पन्न करावी लागेल तेव्हा ती वस्तू मिळेल. संसाराच्या वस्तू प्राप्तीसाठी हा नियम आहे परंतु परमात्म्याच्या प्राप्तीसाठी हा नियम नाही. जो नित्य निरंतर विद्यमान आहे, त्यालाच प्राप्त करायाचे आहे. परंतु तिकडे दृष्टी नसल्यामुळे तो दूर वाटतो, त्याच्यात आणि आपल्यात भेद वाटतो. नाशवान् पदार्थाकडे आपली दृष्टी गेली हेच त्याला कारण आहे.

परमात्मा सर्व देश, काल, वस्तू यामध्ये आहेत आणि विशेष म्हणजे आपल्यात आहेत, असे तुम्ही यावेळी स्वीकार करा. शरीर, मन, बुद्धी, इंद्रिये इत्यादी आपले नाहीत. हे सर्व परमात्म्याचे आहेत. जे आपले नाहीत, त्यांना आपले मानल्याने, जे आपले आहेत, ते आपले वाटत नाहीत.

गीतेत भगवान् म्हणतात—“यो मां पश्यति सर्वत्र” (गीता ६।३०) “जो मला सर्व ठिकाणी पाहतो” आणि “मया ततमिदं सर्वम्” (गीता ९।४) “हे जे दिसत आहे त्यामध्ये मी आहे,” तसेच “ईश्वरः सर्वभूतानां हृद्देशेऽर्जुन तिष्ठति” (गीता १८।६१), “मी सर्व प्राण्यांच्या हृदयात विद्यमान आहे” आणि “सर्वस्य चाहं हृदि सनिविष्टः” (गीता १५।१५) “मी सर्वांच्या हृदयात पूर्णरूपाने चांगल्या प्रकारे प्रविष्ट आहे” हे जाणण्यास

योग्य असलेले तत्त्व हृदयात विद्यमान आहे—“हृदि सर्वस्य विष्ठितम्”
(गीता १३।१७)

ब्राह्मण, क्षत्रिय, वैश्य, शूद्र, स्त्री, पुरुष, पंडित, मूर्ख, पशू, पक्षी, कोणीही का असेना, सर्वात परमात्मा आहेत. ते परमात्मा सर्वांचे आहेत आणि परम सुहृद आहेत—“सुहृदं सर्वभूतानाम्” (गीता ५।२९) एक विचित्र गोष्ट अशी आहे की ते परमात्मा सर्वांना निरंतर आपल्याकडे ओढत आहेत, बोलवित आहेत. हे कशावरून ? तर ते तुम्हाला कोणत्याही परिस्थितीत, अवस्थेत टिकून राहू देत नाहीत, हे तुम्हाला प्रत्यक्ष अनुभवाला येत आहे. तुम्ही कोणत्याही समुदायात रहा, कोणत्याही वस्तुशी संबंध जोडा, तो संबंध टिकणार नाही. भगवान् कोणाशीही जोडलेला संबंध स्थायी राहू देत नाहीत. कारण तुम्ही त्यांचे साथीदार नसता आणि ते तुमचे साथीदार नसतात. बालपण सुटले तर आपण तारुण्याला पकडतो, तारुण्य सुटले गेले तर वृद्धत्वला पकडतो. तुम्ही पकडत राहता आणि भगवान् तुम्हाला सोडवित राहतात. हा भगवंताचा क्रियात्मक उपदेश आहे. एक तर सांगून उपदेश दिला जातो आणि दुसरा क्रिया करून उपदेश दिला जातो. तर ते शास्त्र आणि संताद्वारा सांगतही असतात आणि कोणाबरोबर टिकू देत नाहीत, हे करून दाखवितात. जणू काही असे म्हणत असतात की, माझ्याकडे या, कुठेही फसू नका आणि कोणाला आपले स्वीकार करू नका, कारण वास्तविक ते तुमचे नाहीतच, तुम्ही माझे आहात आणि मी तुमचा आहे.

प्रश्न—जे दिसते त्यामध्ये परमात्मा आहेत. का जे दिसते ते परमात्माच आहेत ? दोन्हीपैकी कोणते सत्य आहे ?

उत्तर—दोन्हीही सत्य आहेत हे बघा ! जर प्रकृती आणि पुरुष (परमात्मा आणि त्यांची शक्ती) हे दोन जर स्वीकार करीत असाल तर मग संसारामध्ये परमात्मा आहेत आणि जर एका परमात्म्याचाच स्वीकार करीत असाल तर मग परमात्माच आहेत. कोणते साधन सोपे आहे हे साधकाच्या धारणेवर अवलंबून आहे. जर सर्व काही परमात्माच आहे अशी साधकाची

धारणा असेल तर ती योग्य आहे. परंतु सर्वांची अशी धारणा होणे कठीण आहे. कारण जे काही दिसते ते तर सारखे बदलत राहते आणि परमात्मा बदलत नाहीत, तर मग हे बदलणारे परमात्मा कसे होऊ शकतात? अशी दाट शंका येऊ शकते. म्हणून त्यामध्ये परमात्मा आहे, असे स्वीकार केल्यास तेवढ्या मोठ्या प्रमाणात शंका येणार नाही. हे दोनच नाहीत तर चार गोष्टी आहेत. (१) एक तर वाटल्यास संसारामध्ये परमात्मा स्वीकार करा अथवा (२) संसाराला परमात्माच स्वीकारा करा आणि (३) हा संसार परमरत्म्याचा आहे, असे स्वीकार करा. (४) सर्वांचा परिणाम एकच होईल. सर्वांमध्ये परमात्मा आहेत—ही गोष्ट सोपी वाटेल. यापेक्षाही सुगम गोष्ट अशी आहे की, संपूर्ण संसार परमात्म्याचा आहे, याचे मालक परमात्मा आहेत—असे स्वीकार करून सर्वांची सेवा करा वी. विशेष ध्यानात ठेवण्याची गोष्ट अशी आहे की लक्ष्य परमात्म्याचे असले पहिजे, मग सर्व काही योग्य होईल.

—:०:—

१३. आपले स्वरूप सच्चिदानंद आहे

हे जे आपण मानतो की "मी आहे" तर ह्यामध्ये एका विशेष गोष्टीकडे लक्ष द्या. तुम्ही एकटेच "मी आहे" मानत असाल तर हा "आहे" पणा एकदेशी आहे आणि "तू आहे." "हा आहे"; "तो आहे" हा "आहे" णा व्यापक आहे. तर हा "आहे" पणाच "मी" मुळे "असणेपणा" बनला. जर "मी" नसेल तर केवळ "आहे" पणाच राहिल. तर हा "मी" वेढा असतो जेव्हा काही इच्छा होत असते. मनुष्य काही करू इच्छित असतो, काही जाणू इच्छित असतो व काही प्राप्त करू इच्छित असतो. हणजेच काही ना काही इच्छा आहे म्हणून "मी" चा असणेपणा आहे. जर भोगतीच इच्छा न राहिली तर "आहे" पणाच राहिल.

तुम्ही अनादिकाळापासून (नसलेल्या) "असणे" पणात आपली स्थिती

मानली आहे. “आहे” पणात स्थिती झाल्यावर “असणे” पणा राहत नाही. ह्याचा इतका महिमा मी वाचला आहे की, एकवेळा जर “आहे” पणात स्थित झाला तर त्याला जाणण्याची, करण्याची, प्राप्तीची किंचिन्मात्रसुद्धा जरूर राहत नाही. तो “आहे” पणात, स्थित झाला तर करणे राहत नाही, जाणणे राहत नाही, प्राप्त करणे राहत नाही, काहीच राहत नाही. एक “आहे” पणाच राहिला. तिथे तर पूर्णता आहे. जोपर्यंत बरोबर “नाही” पणा असतो तोपर्यंत पूर्णता होत नाही. पूर्णतेमध्ये आंशिकरूपानेसुद्धा “नाही” पणा राहत नाही. तो एकदा “आहे” पणात स्थित झाला तर पुन्हा कधी त्याच्यामध्ये “असणे” पणा येत नाही. जो “असणे” पणाचा जुना संस्कार आहे तो मन-बुद्धीमध्ये स्फुरित होऊ शकतो. पण “आहे” मध्ये “असणे” येत नाही. मन-बुद्धीमध्ये यामुळे येतो की, मन-बुद्धी त्याच्या-बरोबर राहिलेले असतात. जसे एखादी जुनी गोष्ट आठवते तसे “असणे” पणा येतो. वास्तविक तर “असणे” पणा नाहीच तर येईल कुठून? जे आठवते ते वास्तविकमध्ये नसते. केवळ जुन्या पाहिलेल्या, ऐकलेल्या, भोगलेल्या वस्तूंची आठवण होते. वस्तू तर येत नाही. तसेच “असणे” पणाची आठवण आली तर तो “आहे” पणा नाही. त्या “आहे” पणात सर्वाची स्थिती आहे.

आता तुम्हाला एक विशेष गोष्ट सांगतो. लक्ष देऊन ऐका. ती गोष्ट ही आहे की, आम्ही कशाची इच्छा करतो त्याकडे लक्ष द्या. अनेक प्रकारच्या इच्छा एकत्रित झाल्यामुळे मनुष्याला वास्तविक कशाची इच्छा आहे याचे विस्मरण झाले. जरी विस्मरण झाले तर ही विसरत नाही. त्याला नेहमी आठवण राहते, परंतु विचारल्यास योग्य उत्तर देऊ शकत नाही, कारण त्याने यावर आजपर्यंत विचारच केला नाही. जर त्याने विचार केला असता तर त्याला हे कळून आले असते की, मी निरंतर राहू इच्छितो. कोणताही माणूस मी समाप्त व्हावे असे कधी इच्छित नाही. एखाद्या दुःख प्रसंगी असे तो म्हणतो की, मी मेलो असतो तर सुखी झालो असतो. तो शरीराला दुःखाचे कारण समजतो म्हणून दुःख नाहीसे करण्यासाठी शरीराला समाप्त

करू इच्छितो की, मी त्यामुळे सुखी होईल. अशा दृष्टीने की कायम रहावे आणि सुखी रहावे ही इच्छा तर राहत असते. धन, संपत्ती, वैभव, मान, सन्मान, निरोगता इत्यादीची जी इच्छा होत असते, ही आमची वास्तविक इच्छा नव्हे. आमची इच्छा तर सदा राहण्याची आहे आणि सदा राहणाऱ्यालाच “आहे” म्हणतात. जो नित्य निरंतर राहतो त्यालाच “आहे” म्हणतात. त्या “आहे” मध्ये स्थित होताच आपली नित्य निरंतर राहण्याची इच्छा पूर्ण होते. परंतु जर तो दुसरी इच्छा करित असेल तर तो “आहे” पासून वेगळा होतो. कारण जी वस्तू आता नाही ती मिळविण्याची इच्छा करणे म्हणजे ती इच्छा “नाही” ची झाली. “नाही” ला पकडल्यानेच इच्छा होत असते. जर तुम्ही “नाही” ला पकडणार नाही तर तुम्ही “आहे” मध्ये जसेच्या तसे स्थित राहता.

इच्छा केव्हाही “नाही”चीच होत असते. “आहे” पणा तर नेहमी राहतो, कधी समाप्त होत नाही. जेवढ्या अंशात तुम्ही “आहे” पासून विमुख होता, तेवढ्या अंशात “नाही” ची इच्छा करता. इच्छा झाल्यामुळेच तुम्ही त्या अशांत “आहे” पासून वेगळे होता, नाहीतर “आहे” पासून वेगळे होण्याचे सामर्थ्य कोणातही नाही. इच्छा झाली तरीही स्वतःचे अस्तित्व तर तुम्ही स्वीकार करताच. “नाही” च्या इच्छेचा त्याग कराल तर मग तुमची “आहे” मध्ये स्थितीस्तवःसिद्ध आहे.

आम्ही ज्ञानाची इच्छा करतो तर हे जाणणेसुद्धा “आहे” मध्ये स्वतःसिद्ध आहे, परंतु “नाही” ला पकडल्यामुळे जाणण्याची इच्छा होते. जर “नाही” ला पकडणार नाही, तर जाणण्याची इच्छासुद्धा समाप्त होऊन जाईल.

आम्ही कशाची इच्छा करित नाही? आपण दुःखी होऊ इच्छित नाही. “आहे” मध्ये दुःख नाहीच. ज्ञानामध्ये दुःख नाहीच. एखाद्या विषयाचे ज्ञान झालेतर आपोआप एका सुखाचा, एका शांतीचा अनुभव येतो. कारण ज्ञान आनंदरूप आहे.

अशाप्रकारे आमची सत्, चित् आणि आनंदाच्या प्राप्तीची इच्छा

झाली, जी आपल्यामध्ये सहज आहे. जे नष्ट होते त्याला “असत्” म्हणतात, परंतु जे कधीही नष्ट होत नाही, त्याला “सत्” म्हणतात. ज्याच्यामध्ये ज्ञान नसते त्याला जड म्हणतात. म्हणून संपूर्ण ज्ञान चेनत आहे. जेथे कधीही दुःखाचा स्पर्श होत नाही तेथे आनंद असतो. तर हे सत्, चित् आणि आनंद सर्वांना सहज प्राप्त आहे. आपले स्वरूप सच्चिदानंद आहे. आता जर तुम्ही उत्पन्न आणि नष्ट होणाऱ्या वस्तूला पकडाल तर घोक्यात याल. जी वस्तू उत्पन्न आणि नष्ट होणारी आहे, ती आपले स्वरूप नव्हे. त्याला पकडल्यानेच तुम्हाला दुःख भोगावे लागत आहे. धन नाही, पुत्र नाही, घर नाही—याप्रमाणे कित्येक प्रकारच्या नाही—नाहीला तुम्ही पकडले आहे. याच कारणामुळे तुम्हाला स्वतःच्या सच्चिदानंद स्वरूपाचा अनुभव येत नाही.

प्रश्न—आपली “आहे” स्वरूपात स्थिती झाल्यानंतरही मागील संस्कार स्फुरण होतात काय ?

उत्तर—मागील संस्कार “आहे” मध्ये स्फुरण होत नाहीत, मन—बुद्धीत स्फुरण होतात. संस्कार तर मन—बुद्धीमध्ये पडून असतात, परंतु तुम्ही त्यांना आपल्यात स्वीकार करता. अनादिकालापासूनच मन—बुद्धीत स्फुरण होणाऱ्या संस्कारांना तुम्ही आपल्यामध्ये स्वीकार करीत आलात. परंतु हे आपल्यात येतच नाहीत, कारण हे येणारे—जाणारे आहेत आणि स्व राहणारा आहे, येणाऱ्या—जाणाऱ्याचा प्रवेश तर मन—बुद्धीत होऊ शकतो, परंतु “आहे” मध्ये कधीही प्रवेश होऊ शकत नाही. “आहे” मध्ये “नाही” चा प्रवेश कसा होऊ शकतो? केवळ तुम्ही “नाही” ला भ्रमाने आपल्यात स्वीकार करून त्याच्याशी संबंध जोडून घेता.

स्वरूपात आकर्षण—विकर्षणसुद्धा मुळीच नाही. हे तर मन—बुद्धीमध्ये आहे. थोडे लक्षात घ्या की, हे आकर्षण आणि विकर्षण—हे दोन्ही एखाद्या विशिष्ट ज्ञानाच्या अंतर्गत दिसतात. तर त्या ज्ञानात हे दोन्ही कुठे आहेत? जसे प्रकाशात हात दिसतो, तर हाताच्या अंतर्गत प्रकाश नाही. उलट प्रकाशाच्या अंतर्गत हात आहे. त्याचप्रमाणे मन—बुद्धीमध्ये होणारे आकर्षण—

वेकर्षण ज्ञानाच्या अंतर्गत आहेत. ज्ञान म्हणा अथवा “आहे” म्हणा. यामध्ये तुमची स्वतःस्वाभाविक स्थिती आहे.

प्रश्न—जोपर्यंत हे शरीर आहे, तोपर्यंत अंतःकरणात हे विकार होतच आहेत ना?

उत्तर—नाही, मुळीच नाही. अंतःकरणाचे विकार शरीराच्या अस्तित्वाशी संबंध ठेवित नाहीत. अंतःकरणात विकार राहतात—असतला सत् स्वीकार केल्याने, “आहे” ला “नाही” मानल्याने. असत् ला सत् मानले की, वेकार उत्पन्न झालेच! असत् ला सत् स्वीकार केले नाही तर शरीर असूनही वेकार उत्पन्न होणार नाहीत. शरीराचे वृद्ध होणे, कमकुवत होणे इत्यादी वेकार तर अवस्थानुसार स्वतःस्वाभाविक होतील, परंतु आकर्षण-विकर्षण इत्यादी जे विकार आहेत, हे होणार नाहीत. हे तर असत्विषयी सत् बुद्धी झाल्यानेच होतात. खूप विचार करा. असत् असतच आहे आणि सत् सत्च आहे. तुम्ही “आहे” मध्ये स्वतःसिद्ध आहात. स्थित नसाल तरच स्थित हावे लागते. ज्यामध्ये तुम्ही पूर्वीपासूनच स्थित आहात, त्यामध्ये काय स्थित व्हायाचे आहे? तुम्ही “आहे” मध्ये स्थित आहात, म्हणूनच तर तुम्हाला येणारे-जाणारे दिसतात.

कोणत्या पुरुषाने कोणत्या परिस्थितीत, कोणती क्रिया केली, ही गोष्ट याच्याशिवाय दुसरा कोणीही जाणू शकत नाही. म्हणून कोणावरही आक्षेप करत नाही सत्याचा निर्णय केला पाहिजे. दुसऱ्याला समोर ठेवून सत्याचा निर्णय कधीही होऊ शकत नाही. स्वतःला समोर ठेवा. जरी दुसऱ्यांचा प्रादर्श घ्यावा लागला, तरी शुभकार्याविषयीच घ्या, अशुभ कार्याविषयी वेळ नका.

१४. संपूर्ण दृश्य अदृश्यात जात आहे

एक फार मोठी सरळ गोष्ट आहे. तिला योग्य रीतीने समजून घ्याल, तर साधन फारच चांगल्या रीतीने होऊ लागेल. जसा गगेचा प्रवाह चालतो, ही गोष्ट एकदा स्वीकार केली आणि जाणून घेतली, तर मग प्रवाह चालत राहतो किंवा नाही याविषयी कधीही शंका येणार नाही. जसा गगेचा प्रवाह चालत आहे, तसा संसाराचा प्रवाह चालत आहे. हा संपूर्ण संसार निरंतर अदृश्याकडे जात आहे. हे दिसणारे सर्व काही प्रत्येक क्षणाला न दिसण्यात जात आहे. काल जे दिसत होते, ते आज दिसत नाही-थोडा विचार करून पहा. काल जसे शरीर होते तसे आज नाही. प्रत्येक क्षणाला बदलत आहे. अशाप्रकारे सर्व दृश्य प्रत्येक क्षणाला अदृश्य होत आहे. साधी सरळ गोष्ट आहे. शिकण्याची काहीही आवश्यकता नाही. मग तुम्ही स्वीकार करा अथवा जाणून घ्या. हे सर्वचे सर्व जात आहे. यामध्ये तुम्हाला काही शंका असेल तर सांगा. ज्या दिवशी एखादा माणूस मरतो, त्यावेळी म्हटले जाते की तो आज मेला. परंतु वास्तविक पाहिले तर ज्या दिवशी जन्माला आला त्या दिवशीपासून त्याचा मृत्यू होणे सुरु झाले होते आणि ते मरणे आज पूर्ण झाले आहे.

जी अवस्था आता आहे, ती प्रत्येक क्षणाला जात आहे. धनवत्ता आणि निर्धनता, आदर आणि निरादर, मान आणि अपमान, बलवत्ता आणि निर्बलता, सरोगता आणि नीरोगता इत्यादी ज्या काही अवस्था आहेत, त्या सर्व जात आहेत. आता त्यांच्याविषयी काय खुशी मानावी आणि काय नाराज व्हावे. ही गोष्ट जर समजली तर त्यावर दृढ कायम रहावे. समजा तुम्हाला यावेळी एखाद्याने सांगितले की, अमुक माणूस मरण पावला, तर त्यावेळी अंतःकरणात असा भाव असावा की, यात कोणती नवीन गोष्ट घडली? जी गोष्ट प्रत्येक क्षणाला होत आहे, तीच तर झाली. जर यामध्ये तुम्हाला काही नाविन्य दिसत असेल, तर दृश्य निरंतर अदृश्यात जात आहे, याकडे तुमची दृष्टी नाही म्हणूनच मृत्यू ऐकून चिंता वाटू लागते,

मनाला धक्का बसतो. हा तर मृत्युलोक आहे. मरणान्यांचाच हा लोक आहे. या ठिकाणी सर्व मरणारेच मरणारे राहतात. मृत्यूशिवाय येथे आहेच काय? सर्व काही अभावात जात आहे हा प्रत्यक्ष सर्वांचा अनुभव आहे. ही गोष्ट चांगल्या रीतीने समजून घ्या. जे जीवन आहे, ते मृत्यूकडे धावत आहे. आतापर्यंत जितके दिवस जीवंत राहिलात, तितके तर मेलातच. जीवंत राहिलात ही गोष्ट तर खोटी आहे पण मेलात ही गोष्ट मात्र नक्की खरी आहे. ही गोष्ट समजून घ्यावयाची आहे, स्मरण करीत रहावयाचे नाही.

आता असे म्हणाल की, जितके दिवस जिवंत राहिलो त्यामध्ये मरण्याची क्रिया दिसत नाही. तर मग विचार करा की, जर काळे केस मेले नसते तर आज पांढरे केस कसे झाले? कदाचित तुम्ही म्हणाल की, रूपांतरित झाले आहेत. तर मग मरण्याने काय होते? रूपांतरच तर होत असते. पूर्वी जिवंत असताना जसा दिसत होता, तसा आता दिसत नाही, तुमचे अर्धे आयुष्य संपले असेल तर तुम्ही अर्धे मरूनच गेला आहात अर्धे आयुष्य गुजरले ही तर गोष्ट तुम्ही स्वीकार करता, परंतु आपण अर्धे मरून गेलो आहोत, ही गोष्ट तुमच्या लक्षात येत नाही. परंतु ती वास्तविक एकच गोष्ट आहे, केवळ शब्दामध्ये फरक आहे, भावामध्ये मुळीच फरक नाही. ऐकण्यात कटू यासाठी लागते की, जिवंत राहण्याची इच्छा आहे. परंतु गोष्ट अगदी पक्की आणि खरी आहे. अर्धे आयुष्य गुजरले, ही गोष्ट पटते, तर पटलेली गोष्टच मी पक्की करीत आहे. एवढेच माझे काम आहे. मी कोणती नवीन गोष्ट शिकवित नाही. तीन गोष्टी असतात. शिकलेली, स्वीकारलेली आणि जाणलेली. तिला पक्के स्वीकार करा, पक्के जाणून घ्या—एवढेच माझे म्हणणे आहे. मग ही गोष्ट निरंतर जागृत राहिल. त्यांत संदेह राहणार नाही. तर मग जितके वय गुजरले, त्यात संदेह होतो काय? सन्देह राहत नाही तर तितके मेलो—यामध्ये संदेह कुठे राहिला? शरीर प्रत्येक क्षणाला जात आहे, ही गोष्ट अगदी नक्की पक्की आणि बिलकुल खरी आहे.

मी माझ्या आयुष्यात घडलेली गोष्ट सांगतो की, ज्या दिवशी मला हे

समजून आले की, हे सर्व दृश्य अदृश्यात जात आहे, मी इतका प्रसन्न झालो की काय सांगू, केवढी मार्मिक गोष्ट आहे! केवढी महत्त्वाची गोष्ट आहे! मी तुम्हाला ठकवित नाही, खोटे बोलत नाही. तुम्ही थोडा विचार करा की, शरीर मृत्यूकडे जात आहे की जगण्याकडे जात आहे? हे तर मृत्यूकडेच धावत आहे अगदी पक्की गोष्ट आहे. दृश्य अदृश्याकडे जात आहे, तर हे मृत्यूकडे धावत आहे, दृश्य अदृश्यात परिणत होत आहे, तर हे सुद्धा नष्ट होण्यासाठी जात आहे. मला असे वाटते की, ज्यावेळी बालक शिकत असतो, त्यावेळी त्याला एकदा क ख ग घ एकवेळ पाठ झाले की मग ते कायमचे पाठ झाले. मग त्याला विचारा, तो ताबडतोब काढून दाखवतो. आठवण ठेवावी लागत नाही. म्हणून तुम्हीही त्याप्रमाणे चालता—फिरता निरंतर स्मरणात ठेवा की हे सर्व जात आहे. दृश्य अदृश्यात जात आहे. भाव अभावात परिणत होत आहे, जीवन मृत्यूत परिवर्तित होत आहे, दर्शन अदर्शनाकडे जात आहे. अशा प्रकारे ही गोष्ट नेहमी स्मरणात ठेवा. म्हणजे आपोआप त्याचा प्रभाव तुमच्यावर पडेल आणि फार मोठा लाभ होईल. बालकाप्रमाणे हा धडा शिकून घ्या. तुम्हाला जेवढा सुखाचा लोभ आहे, जेवढा जिवंत राहण्याचा लोभ आहे, तेवढा या गोष्टीचा आदर नाही. लोभ आणि आदर दोन वेगळ्या गोष्टी आहेत. या गोष्टीचा आदर कमी आहे, लोभाचा आदर अधिक आहे. आदर कमी आहे हीच चूक आहे. म्हणून आजपासूनच या गोष्टीचा आदर करा.

—:०:—

१५. संयोगामध्ये वियोगाचा अनुभव

एक गोष्ट विशेष लाभाची आणि फार साधी सरळ आहे. जगण्याची इच्छा, करण्याची इच्छा आणि मिळविण्याची इच्छा—या तीन इच्छा आहेत. या तीन इच्छा जितक्या प्रबल होतील तितकेच तुम्ही संसारात अधिक चिकटले जाल आणि त्यामुळे वास्तविक तत्त्व समजण्यात फार मोठी

अडकाठी निर्माण होईल. जर इच्छा समाप्त झाल्या तर काम फारच सोपे होते.

काल जी गोष्ट सांगितली होती, जगण्याची इच्छाच तिला समजू देत नाही. या इच्छेने मिळत काहीच नाही, फायदाही कोणता होत नाही. केवळ नुकसानच होते. फायदा मुळीच होत नाही. जितके आपले आयुष्य गुजरले, तितके आपण मेलो, ही जी गोष्ट आहे ती जगण्याची इच्छा प्रबल असल्यामुळे समजत नाही. आता चौथाई वय मागे पडले तर आपले चौथाई मरण झाले, अर्धे वय मागे पडले तर अर्धे मरण झाले आणि पूर्ण आयुष्य संपले तर मरण पूर्ण झाले. आता यामध्ये कोणती शंका आहे? जसे सरोवरात पाणी जमा झाले, तर पाणी समाप्त झाल्यास म्हणतात सरोवर कोरडे पडले (पाणी समाप्त झाले), तसेच माणूस मरण पावला तर म्हणतात समाप्त झाला. पाणी ज्या दिवशी सरोवरात जमा झाले त्या दिवशी ते समाप्त झाले नाही. ते पाणी कमी कमी होत समाप्त झाले. पाणी तर निरंतर घटत राहते आणि एके दिवशी पूर्ण घटते—कोरड पडते. त्याचप्रमाणे माणूस निरंतर घटत राहतो. आता यामध्ये नवीन गोष्ट कोणती घडली? म्हणून हा संपूर्ण संसार घटत आहे, नष्ट होत आहे.

महाभारताच्या वनपर्वांमध्ये यक्ष आणि युधिष्ठिर महाराजांचा संवाद येतो त्यावेळी यक्षाने असा प्रश्न केला आहे की. आश्चर्याची गोष्ट कोणती आहे? त्याचे उत्तर युधिष्ठिर महाराज देत आहेत—

अहन्यहनि भूतानि गच्छन्तीह यमालयम्।

शेषाः स्थावरमिच्छन्ति किमाश्चर्यमतः परम्॥

(महा० वन० ३१३।११६)

संसारामध्ये दररोजच जीव यमलोकाकडे जात आहेत, असे असूनही मागे राहिलेले लोक याठिकाणी कायमचे जिवंत राहण्याची इच्छा करतात. यापेक्षा दुसरी कोणती आश्चर्याची गोष्ट आहे? “अहन्यहनि” अर्थात् दररोजच प्राणी यमलोकामध्ये जात आहेत. दररोज कसे काय? ज्या दिवशी जन्माला आला आहे त्या दिवसापासूनच यमलोक जवळ येत आहे. म्हणून

जितके दिवस मागे पडले, तितके आयुष्य तर कमी झालेच, तितके मरण तर जवळ आलेच. यामध्ये कोणताही संशय नाही. दर्शन प्रत्येक क्षणाला अदर्शनात जात आहे. एके दिवशी जेव्हा नष्ट होईल त्यावेळी दिसणार नाही. संसार प्रत्येक क्षणाला “नाही” त जात आहे. जर वर्तमानकाळातच संपूर्ण संसार “नाही” त स्वीकृत केला तर त्याच क्षणी तत्त्वसाक्षात्कार, ब्रह्मज्ञान, तत्त्वज्ञान, मुक्ती, आत्मसाक्षात्कार होतो.

मरणाऱ्यांचा संबंध आपल्याशी नाहीच. आपण तर अमर आहोत **“ईस्वर अस जीव अबिनासी”** अनादिकालापासून आपण तर तेच आहोत शरीर उत्पन्न होत राहते आणि नष्ट होत राहते म्हणून शरीराच्या अस्तित्वातच आपण त्याचा वियोग स्वीकार करावा, म्हणजे परमात्म्यात आपल्या स्थितीचा अनुभव आपोआप होतो. ज्याचा वियोग होत आहे आणि ज्याचा वियोग अवश्य होणारा आहे, संयोग राहत असतानाच त्याच्या वियोगाचा आत्ता अनुभव घ्यावा की, याच्याशी आपला कोणताच संबंध नाही.

अत्यंत सामान्य घरातून एक गोष्ट प्रत्यक्ष अनुभवाला येते. भाऊ आणि बहीण खेळत असताना भांडतात तेव्हा आई मुलाला म्हणते “अरे बाळ, बहिणीशी कशाला भांडतोस, तिला कशाला मारतोस, ती तर दुसऱ्या घरी जाणारी आहे. यावेळी ती लहान आहे, अद्याप सोयीर संबंधही झालेला नसतो, परंतु त्या मातेची कशी भावना असते? की, ही आपल्या घरी जाईल, याठिकाणी राहणार नाही. त्याचप्रमाणे ही शरीररूपी मुलगीसुद्धा आपल्या घरी जाईल, येथे राहणार नाही. म्हणून हे संपूर्ण जाणारे आहे. निरंतर जात आहे. लग्नाचा दिवस जवळ येत आहे का नाही? तिचा येथून जाण्याचा दिवस जवळ येत आहे की नाही? म्हणून आजच हे स्वीकार करा की, ही आपली नाही. मात्र मुलीचे पालन पोषण करा. तिला अन्न द्या, पाणी द्या, वस्त्र द्या. मुलीप्रमाणेच हा संपूर्ण संसार जाणारा आहे. याची सेवा करा. हा संसार सेवा करण्यासाठीच आहे, त्यापासून काही मिळविण्यासाठी नव्हे. मुलीच्या घराकडून काही अपेक्षा केली जाते काय? मुलीला देतात की

तिच्याकडून काही घेतात. सांगा? संसाराकडून अपेक्षा ठेवणे पाप आहे. घेण्याच्या इच्छेचा त्याग कराल तर त्याच्याशी असलेला संबंध समाप्त होईल आणि तुम्ही मुक्त व्हाल. जिवंत राहण्याच्या इच्छेच्या मुळात कारण शरीराशी ऐक्य समजणे हेच आहे. ज्या संयोगाचा प्रत्येक क्षणाला वियोग होत आहे, त्या संयोगाविषयी सद्भावना करून घेतली, त्याला खरे समजले— ही चूक केली. या कारणामुळेच जन्मावे—मरावे लागेल.

मरणाचे जे भय आहे, त्यामध्ये फारच सुंदर तत्त्व भरलेले आहे. जो स्व आहे, तो मरत नाही आणि जे शरीर आहे ते राहत नाही. जे राहत नाही त्याला मृत्यूचे भय वाटू शकत नाही आणि जे मरत नाही त्यालाही मृत्यूचे भय होऊ शकत नाही. लक्ष द्या, जे नित्य निरंतर मरतच आहे, ते तर मृत्यूरूपच आहे. मृत्यूला मरणाचे भय कसे वाटेल? आणि जो मरणारा नाहीच त्याला मृत्यूविषयी कसे काय भय वाटणार? म्हणून स्वच्या मरण्याचेही भय नाही आणि शरीराच्या मरण्याचेही भय नाही. ज्या शरीराचा आपल्यापासून प्रत्येक क्षणाला वियोग होत आहे, त्याच्याशी आपण आपला संयोग स्वीकार केला आणि त्या संयोगाची जी सत्ता आपण स्वीकारली आहे, तीच मरत आहे. हेच मरण्याचे भय आहे. यावर काय उपाय आहे? वियोग स्वीकारणे हाच एक उपाय आहे. प्रत्येक क्षणाला वियोग होत आहे, संयोग नाहीच. याचेच नाव मुक्ती आहे.

संयोगाची सत्ता स्वीकारली आहे, हीच गुंतागुंत आहे, हीच चिज्जडग्रन्थी आहे, हेच बंधन आहे. ज्याचा निरंतर वियोग होत आहे त्याच्या संयोगाला खरे मानले—येथूनच सर्व अनर्थांना सुरवात झाली. वियोगरूपी अग्नीत हा संयोग लाकडाप्रमाणे निरंतर जळत आहे. तो संयोग खरा नाही, वियोग सत्य आहे. म्हणून याच क्षणी या वियोगाला दृढतेने स्वीकार करावे म्हणजे तात्काळ मुक्ती होते, कल्याण होते. आता असे करण्यात काय अडचण आहे? संयोग स्वीकार करणेच बंधन आहे आणि वियोगाचा अनुभव करणेच मुक्ती आहे. वियोगाचा स्वीकार कोणी करावा? जो मरू इच्छित नाही त्याने स्वीकार करावा. परंतु अनुभव घेण्याची मनुष्याला आवश्यकता

वाटत नाही, म्हणून वेळ लागत आहे. जगण्याची इच्छा आहे आणि त्याबरोबरच संयोगजन्य सुखभोग आणि संग्रहाची इच्छा आहे, जी महत्त्वाची बाधा आहे, म्हणून आवश्यकता वाटत नाही.

यापेक्षाही एक सूक्ष्म गोष्ट आहे. माझी तुम्हाला प्रार्थना आहे, तुम्ही लक्ष देऊन ऐका. शरीर-संसाराचा प्रत्येक क्षणाला वियोग होत आहे—असा नेश्चय करून स्वस्थ रहावे. काहीही चिंतन करू नये. समजा याउपरही चिंतन होऊ लागले तर तेही समाप्त होत आहे असे समजावे. समाप्त झेण्याच्या प्रवाहाचे नावच चिंतन आहे. समाप्त होणाऱ्याशी आपला संबंध नाहीच. हे सर्व नित्य निरंतर समाप्त होत आहे आणि आपण त्याला जाणणारे आहोत, त्यापासून वेगळे आहोत, असे आपल्या स्वरूपाला पहावे. देवसातून पाच—सहा वेळा, पंधरा—पंधरा मिनिटाला असा विचार करावा. मग ३ विचार सोडून द्यावा. पुन्हा याचे स्मरण करूच नये. स्मरण केले नाही, तरी ३ गोष्ट अंतःकरणात धर करील अशी ही विलक्षण बाब आहे. ही गोष्ट नेरंतर आठवणीत ठेवण्याची आवश्यकता नाही. आठवण ठेवाल तर पूर्णपणे ठेवा आणि सोडून द्याल तर पूर्णपणे सोडून द्या. मग स्मरण करूच का. जसे तुम्ही दररोज काम करीत असता तसेच तुम्ही काम करीत जा. मग ३ गोष्ट निश्चित दृढ होईल. ही स्मरण करण्याची गोष्ट नाही. ही तर केवळ मजण्याची, स्वीकार करण्याची गोष्ट आहे. जसे हे बिकानेर आहे. ही गोष्ट तुम्ही काय पुन्हा पुन्हा स्मरणात ठेवता काय? स्मरण करीत रहाल तर भाणखी फसाल. कारण स्मरण केल्याने त्याला सत्ता मिळते. मिटविल्याने सत्ता मिळते. आपण याला समाप्त करू इच्छितो, याची सत्ता स्वीकारली म्हणूनच तर समाप्त करू इच्छित आहोत. जर आपण सत्ता स्वीकार करणारच नाही तर मग काय मिटविणार? म्हणून याची सत्ताच स्वीकार करू नये.

१६. स्वभाव सुधारण्याची आवश्यकता

अशा काही गोष्टींचे स्मरण होते की, जर एकावरही आपण आपले लक्ष केंद्रित केले तर निश्चित लाभ होतो. अशा कित्येक गोष्टी आहेत. त्यापैकी एक गोष्ट सांगतो. मनुष्याने प्रायः भजन, स्मरण, जप, कीर्तन, सत्संग, स्वाध्याय, व्रत-नियम इत्यादींना महत्त्व दिले आहे. यातही भजन, स्मरणाला अधिक महत्त्व दिले आहे. भगवंताच्या संबंधाचा जेवढा महिमा आहे तेवढा दुसरा कशाचाही नाही, ही गोष्ट निश्चित आहे. परंतु असे असूनही जसा लाभ व्हावयास पाहिजे तसा होत नाही. त्याचे कारण काय आहे? ते हे आहे की, मनुष्य आपला स्वभाव सुधारण्याकडे लक्ष देत नाही. पूर्वीच्या स्वभावानुसारच क्रिया करीत राहतो. त्यामुळे काय होईल? केलेले भजन, स्मरण कुठे जाणार नाही, त्याचा नाश होणार नाही, परंतु वर्तमानकाळात त्याचे जीवन शुद्ध, निर्मळ चमकणार नाही.

स्वभावामध्ये दोन भयंकर व्याधी आहेत—संग्रह करणे आणि सुख भोगणे. त्यामुळे स्वार्थ आणि अभिमान—हे विशेष दोष येतात. त्यामुळे स्वभाव फार बिघडतो. स्वतः चेही नुकसान होते आणि दुसऱ्याचेही नुकसान होते. जर तुम्हाला पारमार्थिक उन्नती करून घ्यावयाची असेल तर तुमच्या स्वभावात सुधारणा करा. स्वभावात सुधारणा होणे इतक्या उच्च दर्जाची गोष्ट आहे की, आस्तिक लोक परमात्म्याला मानतात, नास्तिक मानीत नाहीत, परंतु ज्यांच्या स्वभावात सुधारणा झालेली असते त्यांना आस्तिक आणि नास्तिक दोन्हीही मानतील. मनुष्य कोणत्याही सांप्रदायाचा का असेना? त्याचा सुधारलेला स्वभाव सर्वांना आवडतो, सर्वांवर त्याचा परिणाम होतो. ज्यांचा स्वभाव बिघडलेला आहे. तो त्याच्या सांप्रदायाच्या लोकांनासुद्धा आवडणार नाही, तर मग दुसऱ्या सांप्रदायाचे लोक त्याचा आदर कसा करतील?

आपल्या स्वभावात सुधारणा करणे फार आवश्यक आहे. भगवंतांनी तर असे म्हटले आहे की, दैवी संपत्ती मुक्तीसाठी आहे आणि आसुरी संपत्ती

बंधनात टाकणारी आहे—

“दैवी सम्पद्धिमोक्षाय निबन्धायासुरी मता।” (गीता १६।५)

स्वार्थबुद्धी, भोगबुद्धी, हाच आसुरी स्वभाव आहे. ज्याला शिंगे असतात, त्याला असुर म्हणत नाहीत. जो स्वार्थबुद्धीने पैशासाठी, भोगासाठी अनर्थ करतो, तो असुर आहे. भगवंतांनी गीतेत म्हटले आहे की, राक्षसी, आसुरी आणि मोहिनी स्वभावाचे लोक माझे भजन करीत नाहीत, उलट माझी अवहेलना करतात, तिरस्कार करतात (गीता ९।११—१२). राक्षसी स्वभावाचे जे लोक आहेत ते क्रोधात सापडून दुसऱ्याचा नाश करतात. आसुरी स्वभावाचे लोक ते आहेत जे स्वतःच्या स्वार्थासाठी, स्वतःच्या सुखासाठी, दुसऱ्याचा नाश करतात आणि मोहिनी स्वभावाचे लोक ते आहेत जे मूढतेने विनाकारण दुसऱ्याचा नाश करतात, दुसऱ्याचे नुकसान करतात. आजकाल लोकात आसुरी स्वभावाचा प्रादुर्भाव अधिक झाला आहे. क्रोध तर येणारा—जाणारा आहे, मूढता (अज्ञान) सत्संगाने नष्ट होते, परंतु स्वार्थ दोष निरंतर राहतो. आपल्या शरीराच्या सुख—आराम आणि अनुकूलतेची इच्छा आसुरी—प्रकृती आहे, जी नेहमी राहते.

क्रोध आणि मूढता (मोह) तितके भयंकर आणि नुकसान करणारे नाहीत, जितका स्वार्थ दोष आहे. साधकासाठी स्वार्थबुद्धी फारच नुकसान करणारी आहे. तो भजन, ध्यान, स्वाध्याय इत्यादी तर करू लागतो परंतु स्वार्थ दोषामुळे अनर्थ होत आहे इकडे त्याचे लक्ष जात नाही. शरीराचा आराम, भोग, सुख, संग्रहाची इच्छा आणि कोणत्याही रीतीने आपला मतलब सिद्ध करण्याचा भाव, हे फार मोठे नुकसान करतात त्यामुळे माणूस उन्नती करू शकत नाही. म्हणून सज्जन हो! आपल्या स्वभावात सुधारणा करा. स्वार्थबुद्धीचा त्याग करून दुसऱ्यांचे हित करा. त्याशिवाय हा रोग कमी होणार नाही.

वर्तमानकाळात तर स्वार्थबुद्धीच्या त्यागाची फार मोठी आवश्यकता आहे. या स्वार्थापोटी खोटेपणा, कपट, बेईमानी, फसवणूक, धोकाबाजी, विश्वासघात इत्यादी न जाणो किती तरी पापे घडत आहेत, ज्यांचा काही

अंत लागत नाही. जसे भुकेल्यासाठी अन्नाची आणि तहानेल्यासाठी पाण्याची आवश्यकता असते, तसे या वर्तमानकाळाला स्वार्थत्यागी माणसांची फार भूक लागलेली आहे. आपला देश या भुकेने व्याकुल होत आहे. म्हणून एखादा मनुष्य थोडा जरी स्वार्थाचा त्याग करील आणि दुसऱ्याचे हित करील तर तो फारच लवकर विलक्षण होऊ शकतो.

दुसऱ्याला सुख कसे मिळेल? दुसऱ्याला लाभ कसा होईल? दुसऱ्याचे हित कसे होईल? ह्यापैकी एखादा भाव राहिला तरी स्वार्थाचा त्याग सुगमतेने होईल आणि स्वभावात सुधारणा होईल. परंतु जो आपल्या स्वार्थासाठी दुसऱ्याला सुख पोहोचवितो की, दुसऱ्यावर माझा प्रभाव मडावा, दुसऱ्यांनी मला चांगले समजावे. अशाने स्वभावात वास्तविक सुधारणा होत नाही. असे करणे म्हणजे सेवेची विक्री करणे होय. म्हणून दुसऱ्यांना अशा रीतीने सुख पोहोचवावे, अशा रीतीने सेवा करावी की, दुसऱ्याला हे कळूच नये. ज्याची सेवा करायची त्यालाही कळू नये आणि दुसऱ्यांनाही त्याचा मुळीच पत्ता लागू नये. तेव्हा कुठे स्वभावात सुधारणा होऊ शकते.

मनुष्य जे काही चांगले काम करतो, त्याच्या मोबदल्यात तो सुख-आराम, गान-सन्मान इत्यादींचा भोक्ता बनतो. चांगले कार्य करूनच तो अभिमानाला एकडतो. हा अभिमान संपूर्ण आसुरी संपत्तीला कारण आहे. जसे महाभारता-मध्ये नलोपाख्यान यामध्ये आले आहे की, कलियुग बेहडा या झाडाच्या सावलीत राहते, तसेच या अभिमानाच्या आश्रयाने कलियुग राहते. जितके दुर्गुण-दुराचार आहेत, सर्व याच्या आश्रयाने राहतात. हा अभिमान सर्वकृतींना नष्ट करून देतो. आजकाल माणसाला प्रत्येक गोष्टीविषयी अभिमान येत आहे. गान-पुण्य करो, भजन-स्मरण करो, जप-ध्यान करो, उपकार करो, सेवा करो, णेणतेही कार्य करो, त्याचा माणसाला अभिमानच येतो, जो आसुरी संपत्तीचे रहत्वाचे मूळ आहे. याचा त्याग झाल्यास स्वभाव सुधरेल. काही फार मोठे प्रवधड काम नाही. जर आपणाला अभिमानाचा त्याग निश्चयाने करावा पाचाच आहे असे वाटेल तर त्याग होईल. नाही तर फार हिमतीचे काम

आहे. दररोज तीन लाख नाम—जप करतील आणि सर्व कामे व्यवस्थित करतील पण अभिमानाचा त्याग करणार नाहीत. साधू बनतील, त्याग करतील, परंतु “मी त्यागी आहे” असा त्यागाचा अभिमान जसाच्या तसा कायम राहील.

अहंकार राक्षस महान् दुःखदायी सब भाँति।

जो छूटे इस दुष्टसे सोई पावै शान्ति॥

हा अहंकार फार मोठा राक्षस आहे. म्हणून सज्जन हो! स्वभाव शुद्ध, नेर्मळ बनवा. जे दुर्गुण दुराचार दिसतील त्यांचा त्याग करा. मग भजन—स्मरणाचा फार मोठा विलक्षण प्रभाव पडेल. हे राक्षस (स्वार्थ आणि अभिमान) घर करून बसले आहेत म्हणून भजन—स्मरणाचा प्रभाव पडू देत नाहीत, साधकाला असंग होऊ देत नाहीत. म्हणून स्वभावात सुधारणा करण्याची, याला शुद्ध, निर्मळ बनविण्याची फार मोठी आवश्यकता आहे.

—:०:—

१७. काय सत्य आहे?

आपणाला आपला तर उद्धार करावयाचाच आहे, मग काहीही होवो—या नेश्चयाची लोकात उणीव आहे. ही इच्छा जितकी बलवत्तर होईल, तितकीच संसाराविषयी अरुची निर्माण होईल. सत्संगामध्ये पारमार्थिक गोष्टीचे श्रवण केल्याने (आपल्या उद्धाराची) रुची निर्माण होते आणि सांसारिक भोग भोगल्यानंतर (भोगाविषयी) अरुची निर्माण होते. तर या दोन्हीना स्थायी करा अर्थात् संत्संगापासून रुची आणि भोगापासून अरुची. हा दोन्हींचा पक्का निश्चय करा. हे तुमचे काम आहे.

आता या सत्संगात रुची वाटत असेल तर सत्संगातून उठताच आता रसा निश्चय करा की, आता हेच काम करावयाचे आहे. तर हा निश्चय थायी होऊन जाईल. जर हा निश्चय स्थायी झाला तर आपले कार्य पूर्ण जाले. आपल्या उद्धारासाठी असा निश्चय करणे फार सोपे आहे, केवळ चीची आवश्यकता आहे. अंतःकरणात अशी समज झालेली असते की,

हे काम लवकर होत नाही, वेळ लागतो. ही गोष्ट फार घातक आहे. परमात्मतत्त्वासाठी भविष्याची आशा फारच घातक आहे. भविष्याची आशा त्या वस्तूसाठी असते, जी कर्मजन्य आहे, ज्यापासून देश, कालाची दूरी आहे, परंतु जे सर्व देश, काल, वस्तू, अवस्था, परिस्थिती इत्यादीमध्ये पूर्णरूपाने विद्यमान आहे, त्याच्यासाठी भविष्य नसते. सांसारिक कर्मासाठी जशी भविष्याची आशा असते, तशी परमात्मतत्त्वासाठी सुद्धा भविष्याची आशा ठेवणे की, ही गोष्ट साध्य होण्याला फार वेळ लागेल—अशी धारणा करणे फार चुकीचे आहे.

मी तुम्हाला त्याच गोष्टी ऐकवित आहे, ज्या मला आवडतात आणि ज्यापासून मला फार लाभ झाला आहे. तुम्ही जर त्या गोष्टींचा आदर कराल तर फार लवकर लाभ होऊ शकतो. जसे एका राजाचे राज्यातील संपूर्ण पदार्थावर, संपूर्ण गावावर शासन राहते—संबंध राहतो, त्यापेक्षाही विशेष अधिक संबंध परमात्म्याशी आहे. फार विशेष म्हणजे असे आहे की परमात्म्याच्या सत्तेमुळेच या वस्तूंची सत्ता दिसत असते. नाही तर एक क्षण—सुद्धा कायम न राहणारा संसार कसा सत्य दिसला असता? म्हणून संसाराशी परमात्म्याचा नित्य निरंतर संबंध आहेच. कोणत्याही क्षणी त्याचा वियोग संभवतच नाही. असा परमात्म्याचा नित्ययोग निरंतर कायम आहे. संसाराच्या संयोगाच्या वियोगाचे नावच योग आहे—“तंविद्याद्दुःखसंयोगवियोगं योगसंज्ञितम्।” (गीता ६। २३) या क्षणभंगुर संसाराचा वियोग स्वीकार करताच योग होतो. वियोग तर प्रत्येक क्षणाला होतच आहे. तर मग याच क्षणी वियोगाचा अनुभव घ्या.

संसाराच्या भोगापासून सर्वांचीच अरुची होते त्या अरुचीला संसारी लोक स्थायी करीत नाहीत आणि भोगापासून जे सुख मिळते त्या रुचीला स्थायी करतात. इथेच चूक होत असते. साधकाने त्या अरुचीला स्थायी करावे.

प्रश्न—संसाराच्या वियोगाचा अनुभव झाल्यास त्याच्या नश्वरतेचे अथवा असत्यपणाचे ज्ञान तर होते, परंतु सत्य काय आहे हे कसे काय कळणार? अमुक सत्यतत्त्व आहे हे आम्ही कसे जाणावे?

उत्तर—हे बघा! माझे तर असे मत आहे की, सत्याच्या अभिलाषेची उणीव आहे म्हणून त्या विषयीची उत्कंठा नाही. सत्याची गोष्ट एवढी सरळ, एवढी उत्कृष्ट आणि इतकी प्रत्यक्ष आहे की, काय सांगू! आता लक्ष द्या. ज्यापासून तुम्हाला असत्याचे ज्ञान होते, तेच सत्य आहे. असत्याचे ज्ञान असत्याने होत नाही. आतां सांगा किती जवळ आहे ते सत्य तत्त्व!

पुष्कळ लोकांचा असा प्रश्न असतो की, संसार तर नाशवान् आहेच, परंतु परमात्मा अविनाशी आहे, हे कशावरून? अरे बाबा! अविनाशी—शिवाय विनाशी दिसतच नाही. सत्याशिवाय असत्याचे भानच होत नाही. जेव्हा तुम्ही सत्यात स्थित असता त्याच वेळी तुम्हाला असत्य दिसते. म्हणून सत्यामध्ये तुमची स्थिती स्वतःसिद्ध आहे. बस! एवढीच गोष्ट लक्षात ठेवा. सत्य काय असते? प्राप्ती कशाला म्हणावी? तत्त्वज्ञान म्हणजे काय? जीवन्मुक्त कोणाला म्हणावे? त्याला काय शिंगे असतात की शोपूट असते का पंख असतात, त्यामध्ये कोणते परिवर्तन होते? त्याने अशा प्रकारच्या अनेक कल्पना करून ठेवलेल्या असतात.

कृपानाथ! तुम्ही एवढी कृपा करा. बस एवढीच गोष्ट आहे की, असत्याचा ज्याला बोध होतो तोच सत्य आहे. एखादा म्हणेल की, सर्वकाही दिसते पण डोळे दिसत नाहीत? म्हणून ज्याद्वारा सर्व काही दिसते तेच डोळे आहेत. डोळ्यांना कसे पाहवे की, हे डोळे आहेत? आरशात पाहिले तरीही पाहण्याची शक्ती दिसत नाही, ती शक्ती ज्यात आहे ते स्थान दिसते. म्हणून ऐकून, वाचून, विचार करून जे तुम्हाला ज्ञान होते, ते ज्ञान ज्यामुळे होते, तेच सत्य आहे. तोच सर्वांचा प्रकाशक आणि आधार आहे. तोच ज्ञानस्वरूप आहे, तोच चेतनस्वरूप आहे, तोच आनंदस्वरूप आहे.

जसे आरशात मुख दिसते, तसाच हा संसार दिसत असतो. संसार स्थिर राहत नाही, बदलत राहतो. ही तुमच्या अनुभवाची गोष्ट आहे. आता इथेच बघा. पूर्वी येथे दाट अरण्य होते, आता घरे झाली आहेत. ही तुमची पाहिलेली गोष्ट आहे. हे कोणते कायम राहणार! एके दिवशी सर्व काही साफ होऊन जाईल, काही राहणार नाही. म्हणून सर्वकाही समाप्त होत आहे, प्रत्येक

क्षणांला समाप्त होत आहे. हे नष्ट होणारच असे लक्षात घ्या.

जासु सत्यता तें जड माया।
भास सत्य इव मोह सहाया॥

(मानस १।११७।४)

थोड्या शब्दात किती सुंदर तत्त्व प्रतिपादन केले आहे. ज्याच्या सत्यपणाच्या आधाराने ही जड माया अज्ञानामुळे सत्याप्रमाणे दिसते, तेच सत्य आहे. जसे हरबऱ्याच्या डाळीच्या पिठाची बुंदी तयार केली तर ती मुळात बेचव असते, तिला साखरेच्या पाकात टाकल्यानंतर ती गोड होते. डाळीचे पीठ बेचव असूनही ते गोड लागू लागते, तर ही गोडी पिठाची नाही तर साखरेची आहे. बुंदी तोंडात घेऊन थोडा वेळ चोरवाल तर ती बुंदी सपक होऊन जाईल, कारण ती मुळात सपकच होती. तर मग सांगा की, साखर गोडआहे का बुंदी गोड आहे? जो सपकाला गोड करून दाखवितो तो स्वतः गोड आहेच त्याचप्रमाणे जो असत्यालाही सत्याप्रमाणे दाखवितो, तो सत्य आहेच.

प्रकाश आणि अंधकार—दोन्हीचे ज्यामुळे ज्ञान होते, तो अलुप्त प्रकाश आहे, अर्थात् तो प्रकाश कधी लुप्त होतच नाही. तो क्रिया आणि अक्रिया, जागृत—स्वप्न—सुषुप्ती, संपूर्ण अवस्था यांना प्रकाशित करतो. संपूर्ण अवस्था त्याच्याद्वारा जाणल्या जातात—त्यातच तुम्ही निरंतर स्थित रहा. त्यापासून खाली उतरू नका.

—:०:—

१८. अवगुण नष्ट करण्याचे उपाय

आपला अवगुण आपल्याला दिसू लागला, तर ही एक फार मोठी महत्त्वाची आणि चांगली गोष्ट आहे. हे जितके स्पष्ट दिसू लागेल, तितकेच त्या अवगुणाशी आपला संबंध—विच्छेद होईल—ही एक फार महत्त्वाची गोष्ट आहे.

जेव्हा साधकाला आपल्यात दोष दिसू लागतात, तेव्हा तो त्याला राबरोबरतो आणि दुःखी होऊन म्हणतो की, मी स्वतःला साधक म्हणवून घेतो आणि माझी स्थिती कशी आहे? असे दुःखी होणे चांगलेच आहे. परंतु हा दोष माझ्यात आहे असे समजणे चांगले नाही. लक्ष द्या, साधकासाठी एक फार महत्त्वाची गोष्ट आहे. जसे डोळ्यात घातलेले अंजन डोळ्याला दिसत नाही, परंतु दुसऱ्या सर्व वस्तू दिसतात, तसेच जोपर्यंत अवगुण आपल्या अंतःकरणात राहतो तोपर्यंत तो स्पष्ट दिसत नाही आणि जेव्हा अवगुण दिसू लागला, तर असे समजावे की, आता अवगुण माझ्यापासून काही अंतरावर आहे. जर काही अंतरावर नसता तर कसा दिसला असता? जेतका स्पष्ट दिसू लागले तितका तो आपल्यापासून दूर जात आहे. अत्यंत जवळची वस्तू आणि अत्यंत दूर असलेली वस्तू—दोन्हीही डोळ्यांना दिसत आहेत. म्हणून अवगुण दिसू लागले तर प्रसन्न व्हावे की, आता दोष माझ्यात नाही, आता तो निघून जात आहे, नष्ट होत आहे. जेव्हा साधक दोषाला आपल्यात मानतो तेव्हाच त्याच्याकडून चूक होते.

आपल्यात दोष स्वीकार करणे फार मोठी चूक आहे. आपल्या स्वीकार करण्याने दोषाला सत्ता मिळते परंतु वास्तविक दोषाला स्वतंत्र सत्ता नाहीच. तुमची स्वतःची स्वतंत्र सत्ता आहे. दोषाला आपल्यात मानल्याने ती सत्ता दोषाला मिळत राहते. म्हणून तो दोष जिवंत राहतो, मरत नाही, कारण याला तुमचे बल मिळालेले असते.

दोष आपल्यात नाही—याची एक ओळख तर अशी आहे की, तो दिसू शकतो. दुसरी ओळख अशी आहे की, जर तो दोष आपल्यात असता तर तो सर्व काळात दिसायला पाहिजे होता. जोपर्यंत “मी आहे” हे ज्ञान राहते, तोपर्यंत त्याबरोबर दोष राहण्याचेही ज्ञान असते काय? ते दोषाचे ज्ञान नेहमी राहत नाही. ते येते आणि जाते. तर असा आगंतुक दोष आपल्यात कसा मसू शकतो. मी तुम्हाला वारंवार असे सांगत आहे की, आपल्यात दोष मानणे फार मोठी चूक आहे. एवढी मोठी चूक आहे की, जणू काही दोषाला नेमंत्रण देऊन बोलावित आहात की, आमच्या येथून तू कुठे जाऊ नकोस.

अशाप्रकारे तुम्ही दोषाला आग्रहपूर्वक निमंत्रण देऊन ठेवता.

मुळात आपल्यात दोष नाही, कारण—

ईस्वर	अंस	जीव	अबिनासी।
चेतन	अमल	सहज	सुखरासी॥

(मानस ७।११७।१)

स्व ईश्वराचा अंश, नेहमी राहणारा, चेतन, ज्ञानस्वरूप आहे. हे अमल आहे अर्थात् यात मल नाही आणि सहज सुखाची राशी आहे. हा सहज स्वाभाविकच सुखाची राशी असूनही जो दुसऱ्यापासून (संयोगजन्य) सुख इच्छितो, ही चूक करतो. जेव्हा दुसरीकडे गेलेली वृत्ती हटली जाऊन आपल्या स्वरूपात स्थित होईल, तेव्हा त्याला सहज सुखाचा अनुभव येईल.

ना सुख काजी पंडितां ना सुख भूप भयाँ।

सुख सहजाँ ही आवसी तृष्णा रोग गयाँ॥

दुसऱ्याकडून सुखाची इच्छा, लालुच नष्ट झाल्यानेच सहज सुख प्रगत होईल आणि सहज सुखाने मन स्थिर राहील. गोस्वामीजी महाराज म्हणतात—

निज सुख बिनु मन होइ कि थीरा।(मानस ७।१०।४)

जोपर्यंत स्वतःचे सुख मिळत नाही, तोपर्यंत मन स्थिर होणार नाही. जेव्हा स्वतःचे सुख प्राप्त होईल—आपल्या जवळच सुख मिळेल, तेव्हा हे मन कुठे जाणारच नाही. इंद्रिये देखील आपोआप वश होतील, स्थिर होतील.

हे दोष पुष्ट होतात, एक तर आपल्यात दोष मानल्याने, दुसरे दुसऱ्याचे दोष पाहण्याने आणि दुसऱ्याच्या दुःखाची पर्वा न करण्याने. लक्ष द्या, दुसऱ्याच्या दुःखाची पर्वा न करण्याने आपल्यात दोष स्थित होतात, कायम होतात. नेहमी सावधान राहिले पाहिजे की, आपल्याकडून दुसऱ्याला दुःख तर होत नाही ना? माझ्या वाणीने, आचरणाने, क्रियेने कोणाला दुःख किंवा विक्षेप तर होत नाही ना? मी जी काही क्रिया करतो, त्यापासून दुसऱ्याला दुःख तर होत नाही ना? गीतेत भगवंतांनी म्हटले आहे—

लभन्ते ब्रह्मनिर्वाणमृषयः क्षीणकल्मषाः।
छिन्नद्वैधा यतात्मानः सर्वभूतहिते रताः॥

(५।२५)

संपूर्ण प्राण्यांच्या हितामध्ये रत असलेले पुरुष निर्वाण ब्रह्माला प्राप्त होतात.

ते प्राप्तुवन्ति मामेव सर्वभूतहिते रताः॥ (गीता १२।४)

संपूर्ण प्राण्यांच्या हितामध्ये रत असलेले पुरुष मलाच प्राप्त होतात. म्हणून साधक निर्गुण तत्त्वाच्या प्राप्तीचा इच्छुक असो अथवा सगुण तत्त्वाच्या प्राप्तीचा इच्छुक असो त्याच्यासाठी कोणालाही दुःख न देण्याच्या वृत्तीची फार मोठी आवश्यकता आहे. दुसऱ्याला कष्ट, दुःख देणाऱ्याची तत्त्वामध्ये स्थिती होत नाही. संत-महात्म्यांचे सिद्धांत आहेत, गीतेचे सिद्धांत आहेत, भगवंताचे सिद्धांत आहेत, मृत्यूचा प्रसंग जरी आला तरी त्यांच्या सिद्धांताविरुद्ध काहीही करूच नये. नाहीतर सिद्धांताच्या विरुद्ध आचरण झाल्यास महान अपराध घडतो.

परमार्थ पत्रावली या पुस्तकात मी एके दिवशी एक पत्र पाहिले होते. फारच सुंदर आहे ते पत्र. ते पत्र शेठजीनी (श्रीजयदयाल गोयन्दका) भाईजींना (श्रीहनुमान्प्रसाद पोद्दार) लिहिले होते. फारच जुने पत्र आहे. त्यात असे लिहिले आहे की, जसे सोनाराजवळ सोने गाळण्याची मूस असते, त्यात सोने टाकून तापविले जाते, त्यावेळी सोन्यामध्ये जो मळ असतो, तो फार लवकर जळून जातो, परंतु त्यामध्ये जो विजातीय धातू असतो, तो लवकर जळत नाही. तसेच अंतःकरणात जो केर-कचरा अथवा मल असतो, तो तर जळून जातो, परंतु जो विजातीय धातू आहे—जसे दुसऱ्याला दुःख देणे, दुसऱ्याचे दोष पाहणे, शास्त्र आणि संत-महात्म्यांच्या विरुद्ध आचरण करणे इत्यादी, यांचे जळणे कठीण जाईल. साधनरूपी अग्नी आणि सत्संगरूपी फुंकणी ह्यांचा सारखा उपयोग केला तर तो जळत—जळत साफ होईल, स्वच्छ होईल. तुमचे स्वरूप तर स्वच्छ, शुद्ध आहेच.

दुसऱ्यांचे अहित करणाऱ्यांचे फार मोठे नुकसान होते. दुसऱ्यांचे हित

करणान्याला गीतेने 'परमयोगी' स्वीकारले आहे—

आत्मौपम्येन सर्वत्र समं पश्यति योऽर्जुन।

सुखं वा यदि वा दुःखं स योगी परमो मतः॥

(६।३२)

तात्पर्य हे आहे की, जसे एखाद्याने आपली वस्तू घेतली तर आपणाला वाईट वाटते, आपल्यात तो दोष पाहू लागला तर वाईट वाटते, आपली निंदा करू लागला तर वाईट वाटते, आपला तिरस्कार करित असेल तर वाईट वाटते, आपल्या मनाच्या विरुद्ध क्रिया करू लागला तर वाईट वाटते—अशा प्रकारे "आत्मौपम्येन" आपल्या शरीराची उपमा देऊन असा विचार करावा की, दुसऱ्याचा अमुक प्रकाराचा व्यवहार मला आवडत नाही तर तसा व्यवहार आपण कोणाशीही करणार नाही. भोगी मनुष्य तर याचा असा अर्थ घेतो की ज्याच्यापासून आपल्याला सुख होईल ते काम करावे आणि ज्याच्यापासून आपल्याला दुःख होते ते काम करू नये. तसेच वाईट वर्तन करणाऱ्याला खतम करावे, बाजूला करावे. परंतु जो साधक असतो, तो अशी सावधगिरी बाळगतो की, हे जे त्याचे वर्तन मला आवडत नाही, त्याचा अर्थ असा आहे की, तसे वर्तन मी कोणाशीही करू नये आणि जे दुःख भोगावे लागत आहे ते माझ्या उन्नतीसाठी आलेले आहे.

दुसऱ्यांचे वर्तन आपल्याला आवडत नाही तर असे वर्तन दुसऱ्यालाही आवडत नाही—पक्की गोष्ट आहे. जसे शरीरामध्ये कोठेही झालेले दुःख आपल्याला नकोसे वाटते, तसेच दुसऱ्यांना होणारे दुःखही आपल्याला नकोसे वाटावे. जर आपल्या शरीर, मन, वाणी, इत्यादीपासून कोणत्याही जीवाला दुःख होत असेल, तर साधनेची सिद्धी लवकर होत नाही. जसे आपल्या शरीरामध्ये होणारे सुख आपल्याला आवडते तसेच दुसऱ्यांना होणारे सुखही आपल्याला आवडावे.

मनुष्यात ही फार मोठी उणीव आहे की, तो भजन, ध्यान इत्यादीला तर साधन समजतो, परंतु दुसऱ्याच्या दुःखाची पर्वा करित नाही. जर अशी स्थिती राहिली तर वर्षानुवर्षे सत्संग, साधन केले तरीही सुधारणा होणार

नाही. म्हणून कमीत-कमी दुसऱ्याला दुःख देऊ नये अशी साधना करावी. सेवा कराल तर चांगली गोष्ट आहे, सेवा न कराल तर तेवढी हानी नाही, परंतु दुःख देण्याने फार मोठी हानी होते. साधक या हानीतून जितका आपला बचाव करून घेईल तितकाच तो आपल्या सुखाच्या कामनेपासून दूर होईल. ज्यावेळी आपल्याला दुसऱ्याचे दुःख सहन होणार नाही, दुसऱ्याचे दुःख दूर करणे आपले सुख होईल आणि दुसऱ्याचे दुःख आपले दुःख होईल, तेव्हा सुखभोगाची वृत्ती समाप्त होईल. जसे आपले दुःख नाहीसे करण्याविषयी मनुष्याकडून स्वतः स्वाभाविक प्रयत्न केला जातो, तसेच दुसऱ्याचे दुःख नाहीसे करण्याचा स्वतःस्वाभाविक प्रयत्न व्हावा, त्यावेळी विषयेंद्रिय संयोगाच्या सुखभोगाची रुची नष्ट होईल आणि जोपर्यंत दुसऱ्याच्या दुःखाची पर्वा केली जात नाही आणि स्वतः सुखाचा भोग घेतला जातो, तोपर्यंत आपल्या सुखाची वृत्ती नष्ट होत नाही. एखादा जर असे म्हणेल की, आम्ही दुसऱ्याला दुःख देत नाही, मग आम्हाला दुसऱ्याचे दुःख पाहण्याची काय आवश्यकता आहे? तर आपल्यात जी सुखबुद्धी आहे, तिला समाप्त करण्याकरिता "दुसऱ्याचे दुःख कसे दूर होईल" असे चिंतन होईल, तेव्हा आपल्या सुखभोगाची रुची खतम होईल म्हणून संतांच्या लक्षणांमध्ये लिहिले आहे—

पर दुख दुख सुख सुख देखे पर।

(मानस ७।३८।१)

सुखभोगातही दोन वस्तू आहेत, ज्याला संतांनी कुठे कनक आणि कामिनी नावाने आणि कुठे दमडी आणि चमडी नावाने म्हटले आहे. पैशाची भासत्की दमडीची आणि स्त्रीची आसत्की चमडीची. तर हे दोन्ही भयंकर राईट आहेत म्हणूनच म्हटले आहे—

माधोजी से मिलना कैसे होय।

सबल बैरी बसै घट भीतर, कनक कामिनी दोय॥

या दोघांना गीतेने भोग आणि ऐश्वर्य नावाने म्हटले आहे—

भोगेश्वर्यप्रसक्तानां

तयापहतचेतसाम्।

व्यवसायात्मिका बुद्धिः समाधौ न विधीयते॥

(२।४४)

भोग शब्दाने स्त्री आणि ऐश्वर्य शब्दाने पैशाचा संग्रह असा अर्थ घ्यावा. ज्याची या दोघाविषयी आसक्ती असते त्याची परमात्म्यामध्ये निश्चयात्मिका बुद्धी होत नाही की, परमात्म्याला प्राप्त करावयाचे आहे. जेव्हा दुसऱ्याच्या हिताचा भाव उत्पन्न होईल तेव्हा यांची आसक्ती कमी होते. आजकाल आपल्या देशात याची फार मोठी आवश्यकता आहे. जसे बिकानेरमध्ये कधी टरबुजाचे उत्पन्न झालेच नाही किंवा उत्पन्न कमी झाले, तर सारखे त्याचे चिंतन होते की, टरबुजाचे उत्पन्न झाले नाही, कारण ते पीक या ठिकाणी होते. जेथे टरबुजाचे उत्पन्न होतच नाही तेथे चिंतन होत नाही. आपल्या देशात साधू आणि गृहस्थी लोकांत उपकार करणारी माणसे पूर्वी पुष्कळ झाली आहेत. आज त्या लोकांची फार मोठी उणीव असल्यामुळे देशाला उपकार करणाऱ्या माणसाविषयी फार भूक लागली आहे.

आपल्याकडून कोणालाही दुःख होऊ नये—असे विशेष लक्ष ठेवल्यास आपल्या सुखभोगाची रुची समाप्त होईल, जे समाप्त झाल्यामुळे आपल्या दोषयुक्त वृत्ती सर्व नष्ट होतील. आपण वृत्तीकडेच लक्ष ठेवतो, त्याच्या कारणाकडे लक्ष ठेवित नाही. जर कारणाचा शोध करून त्याला समाप्त कराल तर सर्व दोष नाहीसे होतील.

—:०:—

१९. वास्तविक उन्नती कशाने होते?

जी वस्तू आपल्याजवळ नाही त्या वस्तूची मनुष्य इच्छा करतो. ती वस्तू मिळाल्याने तो आपली उन्नती समजतो. एक तर भोग नाहीत, ते मिळावेत आणि दुसरे पैसा नाही, तो मिळावा. अशा प्रकारे जी वस्तू नसेल ती

मिळाली तर कृतकृत्य होईल. परंतु जे आता नाही ते मिळाले तर काही काळानंतर तेही राहणार नाही हेही खरे आहे. पैसा कितीही मिळाला तर तो नेहमी आपल्याजवळ राहणार नाही. मग पैसा संपून जाईल अथवा तुम्ही मरण पावाल अथवा दोन्ही नष्ट होतील. जी वस्तू पूर्वी नव्हती, ती पुढेही राहणार नाही. अशा वस्तूंची मनुष्य इच्छा करतो आणि त्या एकत्र मिळवून, असे समजतो की, मी फार मोठी प्रगती केली आहे. आमचे आई-वडील साधारण व्यक्ती होते आणि आम्ही लखपती करोडपती बनलो—हे फार मोठे काम केले, मग तो श्रीमंतीचा अभिमान करू लागतो. वास्तविक पाहिले तर हा फार मोठा मूर्खपणा आहे, सामान्य मूर्खपणा नव्हे.

जितके काही संबंधजन्य सुख आहे, ते संपूर्ण दुःखालाच कारण आहेत—“ये हि संस्पर्शजा भोगा दुःखयोनय एव ते।” (गीता ५।२२) दुसरे कोणते दुःखाचे कारण नाहीच. अर्जुनाने विचारले, महाराज! पापामध्ये कोण प्रवृत्त करतो? त्यावेळी भगवंतांनी उत्तर दिले “काम एष” (गीता ६।३७) अर्थात् जे आपल्याजवळ नाही त्याची कामना. पैसा मिळावा, मान-सन्मान मिळावा, प्रशंसा व्हावी, नीरोगता प्राप्त व्हावी, आराम मिळावा इत्यादी कामनाच संपूर्ण पाप आणि दुःख यांचे मूळ आहे. उत्पन्न आणि नष्ट होणाऱ्या वस्तूंची कामना उत्पन्न झाल्यास दुःख भोगावेच लागेल. ब्रह्मदेव देखील यातून सुटका करू शकत नाहीत. संबंधजन्य सुखाच्या इच्छेपासून केवळ दुःख आणि पाप पदरात पडते संबंधाच्या काळात थोडे सुख मिळते परंतु त्यापूर्वी आणि नंतर दुःखच दुःख राहते. शरीर दुर्बल होते, नंतर जीव नरकात जातो, चौऱ्यांशी लाख योनीत जातो, अशाप्रकारे त्याला पुढे दुःखच दुःख भोगावे लागते.

ही गोष्ट तर मी तुम्हाला पूर्वी अनेक वेळा सांगितली आहे की, वस्तूची इच्छा झाल्यावर, ती इच्छा संपुष्टात आल्याने सुख होते, परंतु तो समजतो की वस्तू प्राप्तीने सुख झाले. जर वस्तूच्या मिळण्यानेच सुख झाले असते, तर ती वस्तू असताना पुन्हा दुःख व्हावयास नको होते. तर वास्तविक वस्तूच्या न मिळण्याचे दुःख नाही, दुःख तर त्या वस्तूच्या इच्छेमुळे आहे. ती इच्छा

संपुष्ट्यात आली की सुख प्राप्त होते. जर ती इच्छा कायमची नष्ट झाली तर आनंदाला पारावार नाही.

जे आपल्याजवळ नाही त्याच्या प्राप्तीत शूरता समजणे केवळ भ्रमच आहे. जे परमात्मा सदा आहेत आणि सदा राहतील त्यांची प्राप्ती करणेच वास्तविक उन्नती आहे. केवळ उत्पन्न आणि नष्ट होणाऱ्या पदार्थांच्या लोलुपतेमुळेच त्या नित्यप्राप्त तत्त्वाची प्राप्ती होत नाही. जर नाशवानाच्या संबंधाचा त्याग कराल तर तो परमात्मा जसा आहे तशी त्याची प्राप्ती होईल. तो तर प्राप्तच आहे. केवळ आपली दृष्टी तिकडे नाही. आपली दृष्टी केवळ नाशवान् भोग आणि संग्रहाकडे आहे, जे नाहीच आणि राहणार नाही. परमात्मा होते, आहेत आणि राहतील तसेच त्यांची एक वेळ प्राप्ती झाल्यास पुन्हा त्यांचा कधी वियोग होतच नाही. त्यांची प्राप्ती झाल्यास पुन्हा कधी किंचिन्मात्र मोह, दुःख होणार नाही—“यज्ज्ञात्वा न पुनर्मोहम्” (गीता ४।३५) ते आपले आहेत आणि त्यांच्यावर आपला अधिकार मुलाचा आईवर जसा असतो तसाच आहे. बालक आक्रोश करून आपल्या आईकडून वाटेल ते करून घेतो, तसेच तुम्ही भगवंताकडून पाहिजे ते करून घ्या. भगवान् म्हणतात—“**मै तो हूँ भगतनको दास भगत मेरे मुकुटमणि।**” पैशाने कधी म्हटले का की, तू माझा मुकुटमणी आहेस? त्याने कधी तुम्हाला म्हटले काय की, मी तुमचा आहे तुम्ही माझे आहांत? परंतु भगवान् म्हणतात की, तुम्ही माझे आहांत—“**ममैवांशः**” (गीता १५।७) ते आपले आहेत आणि सदा आपल्याबरोबर राहतात. त्यांच्याशी कधी वियोग झाला नाही, होत नाही, होणार नाही. अशा परमात्म्याशी विमुख होऊन त्याची इच्छा करता जे आता नसते आणि मिळाले तरी शेवटी राहणार नाही. तुमच्या डोक्यात दगड भरलेत की काय, तुम्ही उलटच वर्तन करित आहात? नाशवानाची इच्छा तर कधी पूर्ण होणारी नाही. पूर्ण होईलच कशी? ती अर्धवट असते आणि तुम्ही पूर्ण आहात. ती राहणारी नसते आणि तुम्ही राहणारे परमात्म्याचे अंश आहात. पैसा मिळविण्यासाठी धर्म सोडून देता, आरामाचा त्याग करता, सुखाचा त्याग करता, सर्व काही सोडून पैशाच्या मागे लागता.

परंतु जेव्हा पैसा जाऊ लागतो त्यावेळी तो तुम्हाला विचारीतच नाही. त्या निर्दयी पैशाला दया येत नाही की, याने माझ्यासाठी धर्म कर्म सोडले, सत्य बोलणे सोडले, खोटेपणा, कपट, बेईमानी इत्यादी मोठ मोठ्या पापांचा अंगीकार केला आहे, तर कमीत कमी याला विचारून तर जावयास हवे होते. परंतु भगवंतासाठी त्याग केला तर?

ये दारागारपुत्रापान् प्राणान् वित्तमिमं परम्।

हित्वा मां शरणं याताः कथं तांस्त्यक्तुमुत्सहे॥

(श्रीमद्भाग० ९।४।६५)

भगवान् म्हणतात की, जे पुरुष स्त्री, घर, पुत्र, कुटुंबीजन, प्राण, धन आणि या लोकीच्या सुखाच्या त्याग करून मला शरण आले आहेत, त्यांचा त्याग करण्याविषयी माझ्या मनात कसे येऊ शकते? या न राहणाऱ्यांचाच त्याग केला तर भगवान् प्रसन्न होतात आणि स्वतःला आमचे फार ऋणी मानतात. या वस्तूंना कोणी आपल्याबरोबर कायमचे ठेवू शकतो काय? म्हणून जाणाऱ्यांचा त्याग करण्यानेच भगवान् प्रसन्न होतात, इतका स्वस्त कोणता सौदा आहे?

कितीही पैसा मिळवा, कितीही भोग भोगा, कसेही शरीर मिळवा, सर्व काही सोडून जाणारे आहे. यात तुम्हाला काही शंका आहे काय? असे असूनही त्यांच्यासाठी प्रयत्न करता आणि त्याची प्राप्ती झाली तर प्रसन्न होता, केवढा मूर्खपणा आहे?

परमात्म्यापासून आम्ही स्वतः विमुख झालो म्हणून ते प्राप्त होत नाहीत.

सनमुख होइ जीव मोहि जबहीं।

जन्म कोटि अष नासहिं तबहीं॥

(मानस ५।४४।१)

तुम्ही केवळ भगवंताला आपले स्वीकार करा की, भगवंतच माझे आहेत आणि या वस्तू माझ्या नाहीत. एवढीच तर गोष्ट आहे. कठीण नाही. जोपर्यंत तुम्ही पक्का निश्चय करीत नाही, तोपर्यंत फार अवघड आहे.

एवका निश्चय झाल्यास मुळीच अवघड नाही. असा निश्चय करा की, दुःख, संताप, ज्वलन, अपमान, निंदा, रोग, मृत्यू काहीही प्राप्त झाले, मी तर भगवंताकडेच वाटचाल करणार. मग मला कोणीही हटवू शकत नाही.

भोग आणि संग्रह यांच्या इच्छेवरच सर्व नरक आणि चौऱ्यांशी लाख पोनी अवलंबून आहेत. संपूर्ण दुःख, संताप, पाप इत्यादी यामुळेच होतात. मग यांच्या प्राप्तीत आपली शूरता समजणे, उन्नती समजणे केवढी मोठी शूक आहे. तुम्ही असा विचार करता की, एवढा पैसा मिळाला तर आपला ऋयोग सफल झाला, अरे बाबा! तुझा प्रयत्न सफल झाला नाही तर विफल झाला आहे. एका क्षणातच सर्व सोडून जाईल. जे लखपती आणि रुडोपती आहेत, ते सुखी नाहीत, परंतु जे भगवद्भजनामध्ये लागलेले आहेत, ते सुखी आहेत, आनंदामध्ये राहण्यात मौज आहे.

भोग आणि ऐश्वर्याचा जितका त्याग होईल, तितकीच शांती मिळेल. एका श्लोकाचा भाव असा आहे की, आशारूपी दोरीने बांधलेला पुरुष तर गारखा पळत सुटतो आणि मोकळा असलेला पुरुष एका ठिकाणी मजेने राहतो. "आशया ये कृता दासास्ते दासाः सर्वदिहिनाम्!" जे आशेचे दास झाले आहेत की, पैसा मिळावा, मान मिळावा, अमुम वस्तू मिळावी, ते संपूर्ण शरीरधारकांचे दास आहेत आणि "आशा येन कृता दासी तस्य सायते जगत् ॥" ज्याने आशेला दासी बनविले आहे, त्याचे सर्वच लोक तस होतात. मनुष्य एका आशेचा दास होईल, तर संपूर्ण जग त्याच्यावर वार होईल. तो वृक्षाजवळ जाईल तर त्याच्यापासूनही "हे घे, ते घे" अशी गण्याची भावना राहिल. मनुष्य असूनही तुमची अक्कल कोठे गेली? म्हाला कधी अककल येईल? हे शरीर, इंद्रिये, भोग, तारुण्य इत्यादी ऋती दिवस राहणार? असे असूनही रात्रदिवस जाणाऱ्या पदार्थांच्या आशेतच तुम्ही लागून राहता आणि नित्यप्राप्त असणाऱ्या परमात्म्याकडे अक्षय देत नाही.

परमात्मा नित्यप्राप्त आहेत आणि संसार अप्राप्त आहे. नित्यप्राप्तीची प्राप्ती कठीण आहे तर काय अप्राप्तीची प्राप्ती सोपी आहे? परमात्मा

कधीही अप्राप्त नाहीत. आपणच त्यांना विमुख झालो आहोत, ते विमुख झाले नाहीत. परमात्म्यापासून विमुख झाल्याने ते दूर दिसत आहेत आणि संसाराला सम्मुख झाल्याने तो संसार जवळ असलेला दिसतो. वास्तविक संसार कधीही जवळ आलाच नाही आणि भगवान् कधीही दूर झालेच नाहीत. दूर होण्याची भगवंतात ताकद नाही, जवळ येण्याची आणि थांबण्याची संसाराची ताकद नाही. केवढी विलक्षण गोष्ट आहे. भगवंतांना सम्मुख होताच ते प्रसन्न होतात, खुश होतात. जसे बालक आई आई करीत आईच्या मांडीवर बसतो तेव्हा आई प्रसन्न होते. ती बालकाला खाऊ-पिऊ घालते, वस्त्र नेसविते, सगळे काही तीच करीत असते आणि बालक मांडीवर येऊन बसला तर प्रसन्न होते. आता यामध्ये बालकाला काय प्रयत्न करावा लागला? तसेच आपण भगवंताला सम्मुख झालो तर ते प्रसन्न होतात.

त्वमेव माता च पिता त्वमेव, त्वमेव बन्धुश्च सखा त्वमेव ।

त्वमेव विद्या द्रविणं त्वमेव, त्वमेव सर्वं मम देवदेव ॥

—:०:—

२०. कामनेच्या त्यागाने शांती

भगवत्प्राप्तीच्या मार्गात संसारातील भोग आणि संग्रहाची मुख्य बाधा आहे. पैशाच्या संग्रहाला एवढा आदर दिला आहे की, जीवन बिघडून जावो, नरकात जावे लागो, चौऱ्यांशी लाख योनीत जन्म घेणे लागो, अपमान, निंदा, बेईज्जती होवो, मग काही का होईना परंतु पैसा संग्रह केलाच पाहिजे—हा फार मोठा रोग आहे. दुसरा जो भोग भोगणे, सुख भोगण्याची इच्छा आहे—हा दुसरा महत्वाचा कठीण रोग आहे. यामुळेच मनुष्य आपल्या स्वतःच्या अनुभवाचा आदर करीत नाही, कारण पैसा आणि सुखभोग यांनी आदराची जागा घेतली. आता समजा तुम्ही कितीही तत्त्वज्ञानाचा अभ्यास करा, अनुभव येणार नाही. अभ्यास करून तुम्ही

विद्वान होऊ शकता. खूप मोठे व्याख्यान देऊ शकता, लेखक होऊ शकता, उत्तम-उत्तम पुस्तके लिहू शकता, परंतु जी महान् शांती आहे, ती प्राप्त करू शकत नाही, त्याचा अनुभव घेऊ शकत नाही. शिकणे आणि अनुभव घेणे वेग वेगळे आहेत. या दोन्हीत दिवस-रात्र एवढा फरक आहे. जेव्हा भोग आणि संग्रहाची कामना राहणार नाही, तेव्हा अनुभव येईल. एवढा पैसा जमा झाला पाहिजे, एवढा आणखी अधिक व्हावा, अशी कामना करता, परंतु तुमच्याबरोबर एक कौडीही येणार नाही, केवळ रिकाम्या हाताने जावे लोगे. शरीरसुद्धा इथेच पडून राहील. हे पूर्वीही आपले नव्हते आणि नंतरही आपले राहणार नाही—ही प्रत्यक्ष गोष्ट आहे. परंतु सांगण्या-ऐकण्याने हे तत्त्व समजून येत नाही. जेव्हा व्याकुळता जागृत होईल, अंतःकरणातून भोग आणि संग्रहाविषयी उपरती होऊन तडफडा होईल तेव्हा ही गोष्ट समजेल. जोपर्यंत पैसा आणि भोगापासून सुख घेता, तोपर्यंत हे तत्त्व तुम्हाला आकलन होणार नाही.

गीतेमध्ये स्थितप्रज्ञ पुरुषाच्या लक्षणात आरंभी आणि शेवटी दोन्ही ठिकाणी संपूर्ण कामनेच्या त्यागाविषयी म्हटले आहे. उपक्रमात भगवंतांनी म्हटले आहे—

प्रजहाति यदा कामान्सर्वान्यार्थं मनोगतान् । (गीता २।५५)

आणि उपसंहारामध्येही तीच गोष्ट सांगितली.

विहाय कामान्यः सर्वान्पुमांश्चरति निःस्पृहः । (गीता २।७१)

भोग आणि संग्रहाची कामनाच मुख्य आहे आणि ह्या असल्यावर तर शेकडो, हजारो कामना उत्पन्न होतात. ह्या कामना मनाचे स्वरूप नसून मनामध्ये येत असतात—“मनोगतान्” या सर्व कामनांचा त्याग करा. जर या क्षणी मृत्यू आला तर मी आणखी जगलो तर बरे होईल, अशीही कामना उत्पन्न व्हावयास नको. शरीराविषयी फारच ममता असते पण हे जाणारे आहे. जे जाणारे आहे त्याचा मोह—ममता अगोदरपासूनच सोडून द्या. जर अगोदरपासूनच त्याचा त्याग करणार नाहीत तर शेवटी फार मोठी दुर्दशा होईल. भोगात पैशात, पदार्थांमध्ये आसक्ती राहिली, त्यात मन गुंतून राहिले, तर फार मोठी दुर्दशा

होईल. सर्प, अजगर व्हावे लागेल, भूत, प्रेत, पिशाच्च इत्यादी न जाणो कोण्या कोण्या गतीला जावे लागेल काही सांगता येत नाही.

एका संताची गोष्ट आम्ही ऐकली आहे. संत विरक्त, त्यागी होते. पैशाला स्पर्श करित नव्हते आणि एकांतात भजन करित होते. एक गृहस्थ त्यांची फार सेवा करित होते. दररोज त्यांना जेवण आणून देत होते. एकदा असा प्रकार घडला की, त्याला काही जरूरी कामामुळे परगावी जावे लागले. त्यावेळी त्याने संताना म्हटले, महाराज मला तर जावे लागत आहे, त्यावेळी संत म्हणाले की, हे बघा! माझी सेवा तुमच्या अधीन नाही म्हणून तुम्ही जाऊ शकता. त्याने म्हटले महाराज! मी गेल्यानंतर तुमची सेवा कोणी करो की न करो, मी येथे समोर वीस रूपये पुरून ठेवतो. काम पडले तर कोणाला सांगून काढून घ्या. बाबाजी नको नको म्हणत होते तरीही त्याने ते रूपये तेथे पुरून टाकले. आता तो निघून गेला. पुढे बाबाजी आजारी पडले आणि मरण पावले. मेल्यानंतर भूत योनीत गेले. आता तेथे रात्री कोणी धांबले तर त्याला त्यांच्या खडावाचा आवाज ऐकू येत असत. लोकांनी विचार केला की, ही काय गोष्ट आहे? जेव्हा तो सेवा करणारा मनुष्य परगावाहून परत आला तेव्हा त्याला सांगितले की, येथे रात्री खडावाचा आवाज येतो, कोणीतरी भूत-प्रेत आहे, परंतु कोणाला त्रास देत नाही. तो रात्री तेथे राहिला. त्याला फार वाईट वाटले. त्याने जेव्हा प्रार्थना केली तर बाबाजी दिसले आणि म्हणाले की, मरताना तुझ्या पैशाकडे माझे मन गेले. आता तू त्या पैशाला कोणत्या तरी चांगल्या कामात खर्च कर तर मी मुक्त होईल. बाबाजींनी त्या पैशाचा उपभोगही केला नाही परंतु 'माझ्यासाठी ते रूपये ठेवले आहेत' या भावनेनेच त्यांची ही दुर्दशा झाली. आता जेव्हा ते रूपये तेथून काढून धार्मिक कामात खर्च केले गेले तेव्हा कुठे बाबाजींना गती मिळाली.

वृंदावन येथील एक घटना आम्ही ऐकली होती. एका गल्लीत एक भिकारी पैसे मागत होता. त्याच्याजवळ एक रूपयाला काही थोडे कमी पैसे गोळा झाले होते. तो मृत्यू पावला. जेथे त्याचे फाटके कपडे पडलेले होते, त्या ठिकाणी लोकांनी एक साप बसलेला बघितला. त्याला अनेक वेळा

तेथून काढून दूर फेकले गेले, तरी तो पुन्हा त्या कपड्यात येऊन बसायचा. जेव्हा तो तेथून निघत नाही तेव्हा ही काय गोष्ट आहे असा विचार केला गेला. सर्पाला दूर फेकून कपड्यात पाहिले तर त्यात काहीसे पैसे सापडले. ते पैसे कोण्यातरी कामात लावले गेले. मग तो साप पुन्हा पाहण्यात आला नाही.

ही जी अंतःकरणात वासना राहत असते, ही फार भयंकर असते. जेव्हा वस्तूविषयी प्रियता असते तेव्हा वासना राहत असते. ज्याठिकाणी वस्तू-विषयी प्रियता वा आकर्षण असते, त्याच ठिकाणी भगवंताविषयी प्रियता जागृत झाली पाहिजे. तुम्ही वर वर कितीही उत्तमाती उत्तम काम करा, परंतु तुमच्या अंतःकरणात संसाराची जी प्रियता वा आकर्षण आहे, ते खतरनाक आहे. म्हणून भगवंतांनी संपूर्ण कामनांचा त्याग करण्यासाठी सांगितले आहे—“विहाय कामान्यः सर्वान्पुमांश्चरति निःस्पृहः।” निःस्पृह याचा अर्थ निर्वाह कसा होईल? असा आहे. माझा उदरनिर्वाह कसा होईल? याचीही पर्वा करावयाची नाही. जीवन तर चालणारच आहे. ज्या कर्मांनी शरीर मिळाले आहे, त्याच कर्मांनी त्याचा निर्वाहही होईल. प्रारब्ध अनुकूल नसेल तर श्रीमंत मनुष्यसुद्धा अधिकभोग भोगू शकणार नाही आणि प्रारब्ध अनुकूल असेल तर सामान्य व्यक्तीलाही भोग प्राप्त होतील. जे मिळणारे नाही ते मिळणारच नाही आणि जे मिळणारे आहे ते मिळणारच. मनात जी त्याविषयी प्रियता असते ती बाधक असते. ती प्रियता नसली तरी पैसा, वस्तू, आदर, महत्त्व इत्यादी प्राप्त होईलच. निर्वाहाची वस्तू तर आपोआप मिळेल. तुम्ही जी आशा करीत असता तीच तुमची चूक आहे.

तुमच्या अंतःकरणात भोग आणि संग्रहाची जी प्रियता आहे, त्या प्रियतेमुळे ते तुम्हाला गोड वाटतात आणि त्याचा तुम्ही त्याग करू इच्छित नाही, त्याचाच त्याग झाला पाहिजे. त्यालाच त्याग म्हणतात. बाह्य त्यागही चांगला आहे, याला सहाय्यक आहे. परंतु वास्तविक त्याग प्रियतेचा झाला पाहिजे. ती प्रियताच जन्म-मरण देणारी आणि महान् नरकात टाकणारी गोष्ट आहे.

भगवंतांनी चार गोष्टींचा त्याग सांगितला आहे—जे प्राप्त नाही त्याची कामना, जे प्राप्त आहे त्याची ममता, निर्वाहाची इच्छा आणि मी असा आहे—ही

अहंता, ज्यामुळे दुसऱ्यापेक्षा आपल्यात विशेषता दिसून येते.

विहाय कामान्यः सर्वान्मुमांश्चरति निःस्पृहः।

निर्ममो निरहंकारः स शान्तिमधिगच्छति ॥

(गीता २।७१)

जो पुरुष संपूर्ण कामनांचा त्याग करून ममतारहित, अहंकाररहित आणि स्पृहारहित होऊन विचरण करतो, तोच शांतीला प्राप्त होतो.

कामना, स्पृहा, ममता आणि अहंकार—या चारहींचा संपूर्णपणे त्याग झाल्यास तात्काळ शांती प्राप्त होते या चारही गोष्टी महान अशांती उत्पन्न करणाऱ्या आहेत. यांचा तर त्याग करू इच्छित नाही आणि शांतीची तर इच्छा करता, असे कधीही होणार नाही.

कामनेच्या त्यागानेच कर्मयोग सिद्ध होईल. कर्मयोगाद्वारा सिद्ध झालेल्या पुरुषाला स्थितप्रज्ञ म्हणतात. त्याचे लक्षण सांगताना आरंभी आणि शेवटी कामानांचा त्याग सांगितला गेला आहे. कामना, स्पृहा, ममता आणि अहंकार—यांचा त्याग झाल्यावर मग एका ब्रह्माची प्राप्ती होईल—“ब्रह्मनिर्वाणमृच्छति” (गीता २।७२)

अंतकाळी न जाणो कशात वासना राहिली? इतर पदार्थाविषयी जरी पाहिली नाही तरी परंतु शरीराविषयी तर राहू शकते. म्हणून मनुष्याने जेवढे सावधान राहता येईल तेवढे चांगले आहे. शरीर तर मूळ गोष्ट आहे, म्हणून याच्याविषयी अहंता, ममता रहा वियास नको. याच्याविषयी अहंता—ममता पाहिल्यानेच, त्याच्या निर्वाहाची स्पृहा होते. परंतु इच्छेने तर शरीर राहणारे नाही. जिवंत राहण्याची इच्छा करीत—करीतच लोक मरतात. इच्छा केल्याने लाभ तर कोणताही होत नाही आणि नुकसान मात्र कोणतेच व्हावयाचे शेल्लक राहत नाही. मी यावर पुष्कळ विचार केला आहे, कारणमिमांसा केली आहे.

प्रश्न—कामना त्यागासाठी काय केले पाहिजे?

उत्तर—जर तुमच्या मनात कामनेचा त्याग करायची इच्छा असेल तर असे करा—नाम—जप करा आणि अंतःकरणपूर्वक भगवंताची प्रार्थना करा

की, हे नाथ, हे प्रभू! माझ्या मनातील कामना आणि आसक्ती सुटत नाही. अशाप्रकारे सतत अंतःकरणातून तळमळीने प्रार्थना करित रहा. ते प्रभू फार दयाळू आहेत, ते अवश्य कृपा करतील. हा उपाय तुम्ही करून घ्या. उपाय तर किती तरी आहेत परंतु तीव्र उत्कंठा निर्माण झाली पाहिजे.

—:०:—

२१. मी शरीर नाही

आपल्या स्वतःला शरीर समजल्यानेच जन्म-मरण दुःख, संताप, चिंता इत्यादी सर्व काही संकटे निर्माण होतात. शरीर आपले स्वरूप नाहीच, हे प्रत्यक्ष आहे. बालपणी जसे शरीर होते, तसे आता नाही, आता एवढे बदलेले असते की, ओळखू येत नाही. परंतु “मी तोच आहे” यात संशय घेण्याला मुळीच गुंजाइश नाही. म्हणून कमीत कमी असा विचार करावा की, शरीर मी नाही. मी स्थूल शरीर नाही, सूक्ष्म शरीर नाही किंवा कारण शरीर नाही. स्थूल शरीराचे स्थूल संसाराशी ऐक्य आहे—

छिति	जल	पावक	गगन	समीरा।
पंच	रचित	अति	अधम	सरीरा॥

(मानस ४।११।२)

आता ते कोणते शरीर आहे, जे या पाचाहून रहित आहे? संसाराशी शरीराची अगदी अभिन्नता आहे. संसार “हा” नावाने म्हटला जातो, मग त्याचा एक लहानसा अंश “मी” कसा होईल? त्याचप्रमाणे सूक्ष्म शरीराची सूक्ष्म संसाराशी एकता आहे. पांच ज्ञानेंद्रिये, पांच कर्मेंद्रिये, पाच प्राण, मन, बुद्धी—हे सर्व सूक्ष्म शरीराचेच अंश आहेत. हा जो श्वास चालतो याच्याशीच प्राणांची एकता आहे. त्याचप्रमाणे सर्व इंद्रिये प्राण, मन, इत्यादींची एकता आहे. सर्व एकाच धातूचे बनलेले आहेत. त्याचप्रमाणे कारण शरीराची एकता आहे. सूक्ष्म शरीराच्या पलीकडे काय आहे कळत नाही, असे जे

अज्ञान आहे, ते कारण शरीर आहे. यामध्ये प्रकृती (स्वभाव) असते. प्रकृती सर्वांची भिन्न भिन्न असली तरी धातू (पंचमहाभूत) एक आहे, म्हणून प्रकृती एक आहे. सुषुप्तीत सर्व एक होतात, वेगळेपणा राहतच नाही. म्हणून अशा प्रकारे कारण शरीर सर्व एकच झाले. आता यामध्ये हा मी आहे आणि हा मी नाही, हे माझे आहे आणि हे माझे नाही—ही गोष्ट खरी नाही. ही फक्त व्यवहाराच्या कामाची आहे. आपल्या स्वतःला शरीर समजणे चूक आहे. ही चूक तुम्ही आजच दुरुस्त करून टाकाल तर महान् शांतीचा अनुभव घ्याल, फार मोठा आनंद प्राप्त होईल. परंतु ऐकून शिकल्याने ही चूक दुरुस्त होत नाही. हे शरीर इंदतेने दिसले पाहिजे—“इदं शरीरम्” (गीता १३।१) जसे हे छप्पर वेगळे दिसते, तसे शरीराचाही अनुभव व्हावयास हवा की, हे वेगळे आहे आणि मी याला जाणणारा आहे. हे शिकावयाचे नाही. शिकणे अथवा मानणे ज्ञान नव्हे. दृढ मान्यतासुद्धा ज्ञानासारखी भासते, परंतु मान्यता, मान्यताच राहते, बोध होत नाही. त्याचा निश्चित बोध झाला पाहिजे. परिवर्तनशील वस्तू माझे स्वरूप नाही, असा अनुभव झाला पाहिजे. असे होईल तर तत्त्वज्ञान झाले, मुक्ती झाली, परमात्मतत्त्वाची प्राप्ती झाली, स्वरूपाची प्राप्ती झाली आणि ती नित्य प्राप्ताची प्राप्ती आहे. कारण आपले स्वरूप केव्हा अप्राप्त झाले? आणि जे प्रत्येक क्षणाला बदलते ते कोणाला कधीही कसे प्राप्त होईल? ते कधी कोणाला प्राप्त झालेच नाही. प्राप्त तर आपले स्वरूपच आहे. परंतु अप्राप्ताला प्राप्त समजल्याने जे प्राप्त आहे, ते अप्राप्ता सारखे झाले. जोपर्यंत अप्राप्ताला अप्राप्त मानणार नाहीत तोपर्यंत प्राप्ताची प्राप्ती दिसणार नाही.

ऐकून शिकल्याने आणि स्वीकार करण्याचे नाव ज्ञान नाही. ज्ञान अशी गोष्ट नाही. ज्ञान तर तात्काळ, त्याच क्षणी होत असते. त्यामध्ये अभ्यास करावा लागत नाही. अभ्यास करणे उपासना आहे. उपासना उपासनाच आहे, बोध नव्हे. शरीर मी आहे—असे दिसू लागले तर चैन पडू नये, तर बोध होईल. जसे झोपलेल्या व्यक्तीला जर सुई टोचली, त्रास दिला, तर

त्याची झोप तात्काळ उडते. त्याचप्रमाणे आपल्या स्वतःला शरीर मानल्याचे दुःख वाटावे, ज्वलन पैदा व्हावी आणि काय करू आणि कसे करू असे वाटावे, हा अभ्यास कसा नाहीसा होईल? अशी चिंता लागावी. तर मग आपल्या स्वतःला शरीर मानणे संपुष्टात येईल. जी वस्तू संपुष्ट होते ती नसते आणि जी वस्तू असते ती कधी संपुष्टात येत नाही—“नासतो विद्यते भावो नाभावो विद्यते सतः।” (गीता २।१६). जर शरीराविषयीचा मीपणा आणि माझेपणा समाप्त होतो तर तो मुळात नाहीच—ही पक्की गोष्ट आहे.

सर्वात प्रथम साधकाने “शरीर मी आहे आणि हे माझे आहे” ही गोष्ट अगदी खोटी आहे, असे दृढतापूर्वक स्वीकार केले पाहिजे. आपल्याला समजले नाही, बोध झाला नाही, तर काही हरकत नाही. परंतु शरीर “मी नाही” आणि “माझे नाही, नाही, नाही” असा विचार सर्व शक्ती पणाला लावून केला पाहिजे. सर्व शक्ती पणाला लावूनही जेव्हा अनुभव येणार नाही तेव्हा ती व्याकुळता, बेचैनी उत्पन्न होईल, ज्यामुळे तात्काळ बोध होईल.

शरीर मी नाही—या गोष्टीत जरी तुमची बुद्धी चालली नाही, तरी तुम्ही स्वतःस्वीकार करा. बुद्धी चालणे अथवा न चालणे ही फार मोठी गोष्ट नाही. हे मी नाही—ही महत्त्वाची गोष्ट आहे. “अहं ब्रह्मास्मि” “मी ब्रह्म आहे” हे तत्त्व तितके लवकर लाभदायक होत नाही, जितके “हा मी नाही” हे लाभदायक आहे. दोन्ही प्रकारच्या उपासना आहेत, परंतु “हा मी नाही” यापासून तात्काळ बोध होईल. परंतु प्रथम हा तर निर्णय सखोल विचार करून करा की, शरीर “मी” आणि “माझे” कधीही होऊ शकत नाही. असा निश्चित दृढ विचार केल्यानंतर जर अनुभव आला नाही तर दुःख होईल. त्या दुःखामध्ये तात्काळ शरीराशी संबंध—विच्छेद करण्याची ताकद आहे. ते दुःख जितके तीव्र होईल, तितकेच लवकर काम होईल.

“मी काय आहे?” असा विचार करू नका. असा विचार केला तर मन, बुद्धी बरोबर राहतील. जडाच्या साहाय्यतेशिवाय “मी काय आहे?” असा

प्रश्न निर्माणच होऊ शकत नाही आणि समाधानसुद्धा जडाला बरोबर घेतल्याशिवाय करणे शक्य नाही. म्हणून जडाच्या साहाय्यतेने जडाची निवृत्ती तसेच चिन्मयतेची प्राप्ती होत नाही, होत नाही, होत नाही. “मी चिन्मय आहे” यामध्ये बुद्धीची साहाय्यता आहे आणि अहंताही बरोबर राहिलच. परंतु “हे जड मी नाही, नाही, नाही” तर यामध्ये जडतेवर “नाही” चा दाब पडेल. चिंतनसुद्धा जडतेचे आहे आणि निषेधसुद्धा जडतेचा आहे. जसे झाडू आणि केर कचरा एका धातूचे आहेत आणि झाडूने केर कचरा साफ करून झाडू देखील बाहेर फेकून दिला तर स्वच्छ घर मागे राहिल. घराच्या स्वच्छतेसाठी वेगळा प्रयत्न करावा लागणार नाही. त्याच-प्रमाणे जडतेद्वारा जडतेची निवृत्ती केल्यावर ब्रह्म मागे राहते, त्या ब्रह्मासाठी काहीही प्रयत्न करावा लागत नाही. प्रकृतीचे साहाय्य घेतल्याशिवाय प्रयत्न करताच येत नाही.

“मी हे नाही” यामध्ये “मी” आणि “हे” एका जातीचे आहेत. हा जो “मी” आहे, हा दोन्हीकडे जातो. एक “मी” जडतेकडे जातो दुसरा “मी” चेतनाकडे जातो. चेतनाकडे “मी” मानल्याने (की “मी चिन्मय आहे”) जडतेचा “मी” समाप्त होणार नाही आणि जडतेकडे “मी” मानल्याने (की “मी हे नाही”) स्वतःराहिल. म्हणून साधकासाठी “मी हे आहे” यापेक्षा “मी हे नाही” फार अधिक उपयोगाचे आहे. मी दोन्ही प्रकारच्या पद्धतीविषयी वाचले आहे आणि त्यावर सखोल विचार केला आहे. म्हणून मी माझ्या स्वतःची धारणा सांगत आहे. तुम्हाला जर हे पटले नाही तर तुम्हाला जी पद्धती स्वीकार करायची असेल ती स्वीकारा. परंतु निषेधात्मक साधनाने स्वरूपामध्ये स्थिती जितकी लवकर होते, तितकी लवकर विध्यात्मक साधनाने होत नाही. त्याचप्रमाणे दुर्गुण-दुराचारांचा त्याग कराल तर सदगुण-सदाचार तुमच्यात लवकर बाणतील. जसे “मी सत्य बोलणार” या वचनात जेवढा अभिमान राहिल, तितका “मी असत्य बोलणार नाही” याविषयी अभिमान राहणार नाही. असत्य न बोलून काही फार मोठे काम

केले नाही मात्र सत्य बोलून आपण फार मोठे काम केले—असा भाव राहिल. म्हणून सत्य बोलण्याचा अभिमान लवकर नाहीसा होणार नाही.

बुद्धीची साथ असल्याने जडतेशी संबंध-विच्छेद होऊच शकत नाही, कारण ज्याच्याद्वारा संबंध-विच्छेद करायचा आहे, त्यांनाच (शरीर, इंद्रिये, मन, बुद्धी इत्यादींनाच) बरोबर घेतले. ही गोष्ट विचारात न घेतल्यामुळेच साधनाच्या सिद्धीला वर्षो गणती लागतात. साधक पुष्कळ विचार करतो, पुष्कळ चिंतन करतो आणि स्थिती जशी होती तशीच राहते. जसे घाण्याचा बैल आयुष्यभर चालत राहतो, परंतु तो एकाच जाग्यावर कायम राहतो, एक पाऊलही पुढे जात नाही. तशीच साधकाची स्थिती असते. म्हणून या विषयावर पुष्कळ सखोल विचार करण्याची आवश्यकता आहे.

१. सार तत्त्व

आजपर्यंत मी जे काही ऐकले, वाचले आणि समजून घेतले आहे, याचे सार तत्त्व मी तुम्हाला सांगतो. ते तत्त्व काही नवीन नाही, सर्वांच्या मनुभवाची गोष्ट आहे. मनुष्याचा स्वभाव असा आहे की, त्याला नेहमी नवीन नवीन गोष्टीची इच्छा होत असते, वास्तविक जी नेहमी राहणारी आहे तिच नवीन गोष्ट आहे. त्या गोष्टीकडे आपण लक्ष द्या. फारच लाभाची गोष्ट आहे आणि फारच साधी, सरळ गोष्ट आहे. तिला धारण करा. दृढतेने पानाल तर याच क्षणी तुम्ही कृतकृत्य व्हाल. कदाचित तसा अनुभव या णी येणार नाही, परंतु पुढे अनुभव येईल याची निश्चिती आहे. विद्या नाही काळाने फलीभूत होते—“विद्याकालेन पच्यते।” म्हणून तुम्ही आजच या सार तत्त्वाला समजून घ्या. जसा शेतकरी जमीनीत बी पेरतो आणि ङ्णी जर विचारले तर शेती झाली म्हणतो. त्याचप्रमाणे मी तुम्हाला सांगतो गी, जर तुम्ही त्या तत्त्वाला दृढतापूर्वक पकडाल तर तुमचे कल्याण झालेच मजा. ज्याला विशेष उत्कंठा असेल, त्याला तर याच क्षणी तत्त्वाचा अनुभव येईल आणि जर त्याला उत्कंठा कमी असेल तर त्याला अनुभव ण्याला उशीर लागेल.

हा जो संसार आहे तो प्रत्येक क्षणाला नाशाकडे धावत आहे—हे सार तत्त्व आहे. दिसण्यास साधारण तत्त्व दिसते, परंतु फार मोठे सार तत्त्व आहे. हा म्हणायत, ऐकण्यात, समजण्यात येणारा संसार एक क्षणही टिकत नाही, रंतर वाहत आहे. जितके काही जीवंत प्राणी आहेत ते सर्वचे सर्व मृत्यूकडे ळवत आहेत. संपूर्ण संसार प्रलयाचा मार्ग आक्रमण करीत आहे. सर्व काही